

3.3.4 Zöld pártok

A harci eszközök, módszerek kérdései között a mozgalmak számára döntő jelentőségű kérdésként jelentkezett az, milyen legyen viszonyuk a parlamenti harchoz, s ennek feltételeként alakítsanak-e politikai pártot, vagy pedig nem, illetve tartsák-e távol magukat a tőkés társadalom politikai struktúrájától, vagy pedig részt vegyennek abban. Az ökológiai problematika a politikai életben - mint az előbbiekben láttuk - egyáltalán nem csupán önálló pártalakítás formájában jelentkezik. Mivel pedig a tévhitek e téren a legelterjedtebbek, újra hangsúlyozzuk, hogy a "zöld pártok" vagy netán "ökológiai pártok" nem szükségszerűen egyszerűen környezetvédő pártok.

Maga a "zöld mozgalom" sem egyszerűen környezetvédő mozgalom. Ahogy a mozgalom tartalmi összetevőinek csak egyikét jelentik az ökológiai kérdések, éppúgy az általa tömörített erők között is csak az egyiket jelentik a környezetvédők, akiknek jelentős része a mozgalommal való közösséget nem is vállalja. A zöld mozgalomban résztvevő erőket többféleképpen csoportosítják, ám a csoportosítási megközelítés különbözősége miatt többféle véleményt is igaznak fogadnak el. Például Franciaországban C. Fischer⁷⁵ szerint a tudományos ökológiai elemek szövetkeznek a liberális értelmiséggel és az ellenkultúra képviselőivel; Papp Zs.⁷⁶ szerint a tudományos ökológiához a '68-as francia baloldal, az életminőséget hangsúlyozó csoportok és a természeti higiénével, a mezőgazdaság biológikumával foglalkozók kapcsolódnak; az NSZK zöld mozgalma D. Murphy⁷⁷ szerint a régi ultrabalos diákmozgalmi elemekből, hagyományos, polgári eredetű természetvédőkből és a két szélsőség közti mérsékelt táborból áll; W. Rüdig⁷⁸ pedig úgy tartja, hogy a fő összetevőket az antinukleáris és a környezetvédő mozgalom, a modern ifjúsági mozgalom, a nőmozgalom, a békemozgalom, a baloldali szociáldemokráciából és széthullott maoista és avantgarde prátokból kiszakadt elemek jelentik; F. Müller-Rommel⁷⁹ szerint a nyugat-európai "új típusú pártokban" két különböző típus képviselői szövetkeznek: az ún. emancipációs potenciálé (mint a polgárjogi, a nő-, az ifjúsági mozgalmak és az újbaloldal), valamint az ellenállási potenciálé (az ökológiai és a békemozgalom). Látható tehát a példákból a "zöld mozgalom" és az "új társadalmi mozgalmak" megfeleltetésének szándéka. Ez való-

ban igaz számos országban, de nem zárja ki az önálló és tisztán környezetvédő platformon fellépő mozgalmak, pártok működését sem.

A "zöld mozgalom" számára a pártpolitikai aktivitás elsősorban a korábban is meglévő, parlamenten kívüli tevékenység kiegészítését jelenti. Azt persze, hogy ehhez az eszközhöz fordul-e a mozgalom, ez mikor történik meg, milyen lesz a formája, nagymértékben befolyásolják a politikai kultúra demokratikus hagyományai, a politikai rendszer reagálása a zöld mozgalomra és az ökológiai problémákra, illetve a fennálló pártrendszer szerkezete, koncentrációja, legitimitása⁸⁰, valamint a mozgalmak korábbi fejlődése, ereje, a benne résztvevők összetétele, és természetesen a környezeti kérdések élessége (a környezetvédő társadalmi aktivitás feltételeinek érettsége). A párt sikerének feltételét pedig F. Müller-Rommel abban látja: "Az új típusú pártok választási esélyei annál kedvezőbbek, minél kevésbé valósítják meg a hagyományos pártok az "új célkitűzéseket".⁸¹

A párttá alakulás természetesen nem történik meg egyik napról a másikra, s különösen sok problémát vet fel a környezetvédelem esetében, amelyről tudjuk, hogy kezdetben mindig helyileg, elszigetelt lakossági csoportok aktivitásában jelentkezik (hiszen a szennyezés is mindig helyhez kötött), s e csoportokban szélsőségesen eltérő erők működnek együtt.

Ráadásul egészen fiatal jelenségről van szó, maguk a környezetvédő kezdeményezések és mozgalmak is alig tekintenek másfél évtizednél hosszabb múltra vissza. A csoportok közötti együttműködés - tapasztalva azt, hogy a környezeti ártalmak lokálisan nem szüntethetők meg - mégis viszonylag hamar kialakult. Ebben az is szerepet játszott, hogy a parlamenti harcba való bekapcsolódás feltétele számos országban bizonyos minimális szavazathányad elérése, s ez az ellentétek félretételére, egyesülésre ösztönözte a heterogén mozgalmat.

Igy például környezetvédő polgári kezdeményezési csoportok az NSZK-ban 1972-ben alakítottak szövetségi szintű egyesületet, Franciaországban 1973-ban jött létre közös platform az elnökválasztá-

sokon egy "ökológiai jelölt" támogatására, Japánban 1978-ban tartották a környezetvédő csoportok első nemzeti konferenciáját. Ezek a konzultatív vagy esetleg koordinatív egyesülések, választási szövetségek lettek a környezetvédő pártok közvetlen előzményei. E pártok létrejöttének feltételei általában a hetvenes évek végére, illetve a nyolcvanas évekre értek meg. A fejlett tőkésországokban az ökológiai célok érdekében a parlamenti harcban való fellépés több típusa alakult ki. D. Murphy szerint⁷⁷ lehetséges, hogy kisebb baloldali, vagy liberális pártok képviselnek ökológiai érdekeket, vagy nagyobb polgári pártok - főleg taktikai okokból, a növekedésre orientált szociáldemokraták gyengítése miatt - vesznek át ökológiai követeléseket (ezekre példák Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Dániában, Norvégiában, Japánban is található), s a környezetvédő mozgalmak választói támogatását is így kívánják megnyerni. Közismert az a típus, ahol az ökológiai mozgalom saját szervezettel lép fel, s a választásokon a hagyományos pártok konkurrensként jelentkezik (mint Franciaországban, Belgiumban, az NSZK-ban, Nagy-Britanniában, Kanadában vagy Új-Zélandban). Az egyes típusok megjelenésének módja az adott politikai struktúra függvénye, s J. Raschke⁷⁷ szerint valószínű, hogy minél koncentráltabb egy pártrendszer, annál kevésbé készek arra a nagy pártok, hogy foglalkozzanak ökológiai problémákkal, viszont minél differenciáltabb, annál valószínűbb, hogy kisebb ellenzéki pártok képviselnek új témákat. Ennek oka a szavazatokért folyó verseny: koncentrált pártrendszerben kockázatos új téma felvétele a programba, mert kevés szavazat elvesztése is súlyos vereséghez vezethet, míg a differenciált pártrendszerben működő kis ellenzéki pártoknak a lehetséges mandátumgyarapítás megéri a kockázatot. Ezért valószínű, hogy az ökológiai mozgalom a koncentrált pártrendszerekben önálló szervezetként, politikai pártként jelentkezik. Az olyan pártrendszerben viszont, mint például a szinte megbonthatatlan amerikai kétpártrendszer (ahol az érdekérvényesítés - így az ökológiai is - legalizált csatornákon is eredményes, a politikai rendszer új igényekkel szemben rugalmas) az ökológiai mozgalom sem mindig politizálódik és nem radikalizálódik, s még a választásokon fellépő néhány, önmagát pártnak nevező ökológiai célú csoportosulásnak (Citizens Party, Green Party) nem az a céljuk, hogy elnököt adja-

nak, hanem az, hogy követeléseiknek nyilvánosságot szervezzenek.⁸²

A következőkben csak a környezeti kérdéseket központiként szerepeltető pártokkal foglalkozunk. Az ökológiai mozgalom saját szervezetei a pártversengésben, tehát a "zöld pártok", vagy "ekopártok" (ökopártok) a nyolcvanas évek közepére szinte valamennyi fejlett tőkés országban megalakultak. Alig említhető olyan kivétel, ahol hosszabb-rövidebb ideig, kisebb-nagyobb bázissal ne működött volna valamilyen párt, vagy ahol ne történt volna alapítására kísérlet (példaként Japán említhető, ahol azonban egy párt előzményének tekinthető országos koordináció megteremtésére volt kezdeményezés⁸³). Azokban a nyugat-, illetve dél-európai országokban viszont, ahol még nem jött létre ilyen párt, a környezetvédelmi érdeklődés éretlensége éppen az alacsonyabb gazdasági fejlettségi szinttel magyarázható (bár fokozatosan itt is megérnek a pártalakulás feltételei: 1985 februárjában tartották a spanyol zöldek alapító kongresszusukat⁸⁵). A stabil zöld pártok vizsgálatakor elsősorban Nyugat-Európára kell szorítkoznunk, hiszen az Európán kívüli fejlett tőkés országokban a korábban vázolt okok miatt - s nagymértékben az angolszász parlamenti demokratizmus következtében - a zöld pártok labilis és rövidebb ideig fennálló képződmények (mint az USA-nál említett "Green Party", "Citizens Party", vagy a kanadai "The Small Party" - mely Kelet-Kanadában antinukleáris programmal lépett fel⁸⁵, vagy az új-zélandi "Values Party", amely rövid időre már 1975-ben bekerült a parlamentbe⁸⁶).

A nyugat-európai ökopártokat F. Müller-Rommel nyomán⁸⁷ eredetük szerint három típusba sorolom. Az elsőbe tartoznak azok a kis baloldali (főleg szocialista) pártok, amelyek a mozgalomban korábban is részt vettek, s a környezetvédelem közvélemény általi kedvező fogadtatását látva fokozatosan adoptálták annak kulcskérdéseit, s végül ökopárttá váltak. Így történt ez például Dánia és Hollandia kis szocialista pártjai, vagy az olasz Partito Radicale esetében. A második típusba az újonnan, s kifejezetten környezetvédő választók képviselőitől alakult pártok tartoznak, amelyek vagy a jobboldalról, vagy a baloldalról, vagy mindkét irányból vonzanak szavazókat. Ilyen pártok sok európai országban létrejöttek. A harmadik típusba sorolhatók azok a régi liberális és agrá-

rius pártok, amelyek már régebben hangsúlyozták programjaikban környezetvédelmi természetű kérdéseket - mint pl. a svéd "Centrum", a holland "Democrates '66", vagy a norvég "Venstre". E típus "ökopártként" számontartása persze vitatható, bár Müller-Rommel a legnagyobb ökopártként éppen a Centrumot tartja nyilván, amely több, mint 20 %-os szavazatarányával a hetvenes évek végén koalíciót vezető kormányzópártként került hatalomra (éppen antinukleáris programjával hódítva el választókat a szociáldemokratáktól⁸⁸).

A második típusú - tehát a jellegzetesen "új ökopártok" főleg ott alakultak, ahol a szociáldemokrata pártok nem megfelelően reflektáltak politikájukban a környezetvédők igényeire (mint pl. az NSZK-ban, Belgiumban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Olaszországban), vagy ahol a kis szocialista pártok képviselték a környezeti ügyeket, de hatásuk kevésnek bizonyult (Hollandiában, Norvégiában), vagy pedig ahol az etablirozott ökopártok nem kellően feleltek meg a környezetvédők követeléseknek. Így pl. Svédországban a Centrumból kivált csoport 1981-ben alakított "Párt a jövőért és a környezetért" néven önálló pártot, mivel a Centrumot a nukleáris kérdésben engedékenynek találta.⁸⁷

Az ökopártok korántsem egyformák. Mindazok az irányzatok megtalálhatók közöttük - és gyakorta bennük -, amelyeket az új társadalmi mozgalmaknál említettünk. Az ökológiai mozgalmak irányzatait ezért még a pártok részletesebb áttekintése előtt tekintsük át. A sokféle osztályozási lehetőség közül A. Sz. Sztjeponov⁸⁹ kategóriáit fogadjuk el, aki szerint két fő irányzat létezik, a liberális és a radikális. A liberális irányzatok szerinte apolitikus, osztályon kívüli álláspontot foglalnak el, nincsenek konkrét céljaik, nem ismerik fel az ökológiai problémák megoldásának módját, nem dolgozzák ki a válságból kivezető utat, de felkeltik a közfigyelmet az ökológiai kérdések iránt. Jellemzőjük a társadalmi ellentétek kibékítésére való törekvés. A radikális ökológiai irányzatok viszont tiltakoznak a tőkés társadalom rendje ellen, s további vonulatokra - forradalmi, reformista, szélsőséges - bonthatók.

A forradalmi irányzatokhoz sorolja mindazokat, akik felismerik a természeti környezet rombolásának nagyfokú társadalmi veszélyes-

ségét és készek aktívan harcolni a monopóliumok, az állam és a kapitalista rendszer más intézményeinek minden olyan lépése ellen, amely helyrehozhatatlan kárt okoz a természetben. Ide sorolhatók mindazok, akik az ökológiai problémák megoldását a burzsoá társadalom megdöntésével és az osztályharc fejlődésének törvényszerű eredményeként létrejövő új, szocialista társadalom megszületésével összefüggésben képzelik el.

A reformista irányzathoz sorolja azokat, akik bár elismerik az ökológiai válság társadalmi veszélyességét, de nem a természet elsajátításának kapitalista módját, hanem az egyes vállalkozók nemtörődömségét tekintik a fő oknak. Ez a megközelítés természetesen nem érinti a kapitalizmus alapjait, és a társadalom középrétegeinek érdekeit fejezi ki. A reformisták szerint kitartónak kell lenni, érezni kell felelősségünket a jövő nemzedékéért, de a cél elérésére javasolt eszközök, lépések mindenképpen utópikusak.

Az ökológiai mozgalom szélsőséges irányzatához tartoznak az ún. rekonverzek, akiknek jelszava: "Vissza a természethez", s akik az "aszketikus világkultúra" reakciós eszméjét terjesztik, és igyekeznek megvalósítani az "önként vállalt egyszerűség" vagy a "jobb kevesebbrel élni" elveket. Arra szólítanak fel, hogy hagyjunk fel a technikai és kulturális fejlődéssel, a modern ember szükségleteinek jelentős csökkentését szorgalmazzák. Az alarmisták az ökológiai mozgalom egyik legszélsőségesebb baloldali csoportja, amely az "ökológiai etikát", a "fű gyökereinek forradalmát", és a kapitalizmus erkölcsi elítélését hirdetik. A rekonverzek és az alarmisták egyaránt az ökológiai mozgalmak társadalmilag éretlen csoportjainak azt a csalódottságát és tanácstalanságát fejezik ki, amit a kormányokkal és a monopóliumokkal szemben éreznek. Jellemző vonásuk az aszketizmus, és az a törekvés, hogy a környezeti válság reális társadalmi problémái elől az illúziók és a fantázia világába meneküljenek.

Mindezek az irányzatok megjelennek a zöld pártok életében. Megjelenésük természetesen nem egyenletes, s míg akadnak olyanok, ahol egy-egy irányzat képviselői túlnyomó többségben vannak, a

pártok tekintélyes részénél - különösen olyan választási rendszerrel bíró országokban, ahol a parlamentbe kerüléshez meghatározott (pl. 5 %) szavazatarányt kell elérni - a különböző irányzatok tarka konglomerátumával találkozhatunk, ami azt is jelenti, hogy a hagyományos jobboldal-baloldal tengelyen nehezen elhelyezhetővé válnak, hiszen ezt a megoszlást a párt önmagán belül is szokatlan szélességben mutatja. Így például a legismertebb ökopárt, az NSZK "Die Grünen" esetében ez különösen gyakran elemzett jelenség. A belső irányzatok meglétét a vegyes bázisú eredet magyarázza, de a belső határvonalak meghúzása az elemzők beállítottságától is nagyban függ. A legelfogadottabb, s egyben legegyszerűbb csoportosítás két frakciót tart nyilván⁹⁰: a párt ökológiai tiltakozó gyökerét őrző "fundamentalistákat" és a nemzeti politika egészének (tehát a környezetvédelmen túl más társadalmi kérdéseknek is) a befolyásolására törekvő, a baloldalhoz közel álló "pragmatistákat"⁹⁰. Akadnak három belső tábor megkülönböztetőik, akik szerint ezek: a "tarkák" (szabadúszó marxisták, volt maoisták, akik sem a DKP-t, sem az SPD-t nem fogadták el); az "alternatívok" (akik kevésbé politikai, hanem inkább kultúrforradalmi-egzisztenciális irányt képviselnek); és a "zöld környezetvédők" (akik a régi eredetű technikaellenesség mai megtestesítői).⁹¹ A Zöld Pártot négy csoportba osztók szerint vannak: a "holisztikus zöldek" (akik poszt-materialisták, poszt-patriarchátust, szellemi fejlődést, és a természettel való szimbiotikus kapcsolatokat akarnak); az "öko-zöldek" (akik a szennyezés megelőzését és attól való megtisztulást tartják központi kérdésnek); a "békemozgalmi zöldek" (akik a nukleáris fegyverkezés ellen különösen aktívak); valamint a "radikális balos zöldek" (korábbi és független marxisták, szocialisták, és mások, akik a munkámozgalomhoz való közeledést hangsúlyozzák)⁹². Az 1984. decemberében tartott hamburgi pártkonferencián hétféle irányzatot különböztettek meg: az "extrém fundamentalistákat" (a küldöttek kb. 3 %-a); a "radikális fundamentalistákat" (10 %); az "öko-szocialistákat" (15 %); a "mérsékelt fundamentalistákat" (20 %); a "békéltetőket" (20 %); a "politikai realistákat" (25 %); és az "öko-libertariánusokat" (5 %). Utóbbi csoportosításból kitűnik az a széles ív és számos átmenet, amely

a Zöldek Párt sokszínűségét mutatja.

Mindezen sokszínűség mellett fenntartással kell fogadnunk azokat a pártról szóló kijelentéseket, mint a szinte szállóigévé vált "Mi nem tartozunk sem a balhoz, sem a jobbhöz. Mi elől vagyunk." Elfogadva azt a tézist, hogy a párton belül egyaránt vannak jobb- és baloldali irányzatok - s lényegesen szélesebb spektrumban, mint a hagyományos pártoknál megszokott irányzatok szóródása - a párt az NSZK-ban a baloldal erői közé sorolható (még ha éppen annak fő erejét, az SPD-t gyengítve tudott is erőre kapni). A jobboldali pártok szerint ez egyértelmű. A CDU főtitkára H. Geissler - aki a Zöldeket "dinyepártnak" nevezte, amely kívül zöld, de belül vörös⁹⁴ - szerint: "A Zöldek kizárólagosan környezetvédelmi mozgalomból olyan "környezetvédelmi, radikális és marxista ellenzékké" alakultak át, amely fel akarja számolni az NSZK polgári demokratikus rendszerét, társadalmi tulajdonba akarja venni a termelőeszközöket és ki akarja léptetni az országot a NATO-ból."⁹⁵ A szociáldemokraták viszonya is változó, így például H. Börner, Hessen tartomány miniszterelnöke, aki 1983 szeptemberében azt nyilatkozta, hogy "... a világ még fotomontázson sem fog együtt látni a zöldekkel..."⁹⁶, két évvel később az NSZK történetében először alakított a zöldekkel közös tartományi kormánykoalíciót.⁹⁷ A szocialista országok sajtója is olykor "a zöld baloldali tömegmozgalom"⁹⁸ és hasonló megfogalmazásokat használ. A Zöldek választóinak véleménye is figyelemre méltó: egy 1981-es közvéleménykutatás során a különböző pártok választóit reprezentáló személyektől azt kérték, hogy önmagukat helyezték el egy tízfokú skálán, ahol az 1. a politikai szélsőbalt, a 10. a szélsőjobboldalt jelenti. A Zöldek választói közül 1-4-ig 60 %, az 5-re és 6-ra 25 %, a 7-10-ig pedig csak 11 % szavazott (hasonló beosztással az SPD szavazóknál 31, 49, 18, az FDP-nél 12, 56, 30, a CDU-CSU-nál 3, 31, 62 % volt az arány). A baloldalhoz sorolhatóság mellett azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a Zöldek önmagukat a hagyományos pártoktól és irányzatoktól (s ezek közé értik a kommunista és munkáspártokat is) félreérthetetlenül elhatárolják. Fontos azonban azt is tudni, hogy az előbbieket nem igazak minden ökopártra, akadnak a politikai jobboldalon állók, de olyanok is, amelyekben éppen kommunistáknak van meghatározó szerepe (az előbbire az ugyancsak nyugatnémet ÖDP,

utóbbira a holland Zöld-Progresszív Egység lehet példa)

A zöld pártok csoportosítására az NSZK Zöldek Pártjánál megismert irányzatok sokféleségénél természetesen egyszerűbb, bár mechanikus kategóriák is felállíthatók. W. Rüdig⁹⁹ szerint a zöld pártok politikáját tekintve két fő típust lehet találni: az ún. "szivárvány-típusú" zöld pártok és az ún. "tisztá" zöld pártok típusát (rainbow-típe és purist green parties). (1) A "szivárvány típusú" zöld pártok az ökológiai, az ifjúsági, a feminista, a békeharcos és újbalos csoportok széles szövetségének képviselőit jelentik, melyek részint az új társadalmi mozgalmak pártpolitikai "karjai", másrészt a pártok maguk is részt vesznek a parlamenten kívüli harcokban és részei a mozgalmaknak. Készek az ökológiát újbalos kérdésekkel vegyíteni és készek más, a balos és a szociáldemokrata anti-establishment csoportokkal való együttműködésre, közös fellépésre. (2) A "tisztá" zöld (purista) pártok az ökológiai kérdéseket sokkal szűkebben értelmezve állítják középpontba. Különösen fontosnak tartják egy sajátos ökológiai identitás kifejlesztését, amelynek más, nem tisztán ökológiai csoportok ideológiájában jelentéktelenné szétoldódni gondolnak. A fő különbség a két típus között tehát éppen a környezetvédelmi kérdések kezelésében van. Míg a "szivárvány-pártok" a balos-szocialista alapokon nagy hangsúlyt helyeznek a jóléti állam védelmére, a "tisztazöldek" kevésbé akarják ezt, és utópistább gazdasági modelleket részesítenek előnyben.

A "tisztazöld" és a "szivárvány" elemeket persze ritkán lehet laboratóriumi finomsággal elkülöníteni sok zöld pártnál, de azt meg lehet becsülni, hogy melyik megközelítés a döntő az egyes pártoknál. Tipikus "szivárvány" pártnak tartja Rüdig az NSZK-beli Zöldek Pártot, bár néhány szekciója inkább puristának tartható. A Német Ökológiai-Demokrata Pártot (H. Gruhlnak a Zöldek Pártból korán kivált csoportja) viszont a "tisztazöld" típushoz áll közel. A közös piaci országok zöld pártjainak legtöbbször inkább a "tisztazöld" kategóriához sorolható, a Zöldek Párt mellé a "szivárvány-pártok" közé csak a holland Zöld-Progresszív Összefogás, az olasz Zöld Párt és a pártalakításhoz közelítő görög csoport sorolható.

A pártok nagyságrendje, a választások során szerzett támogatás mértéke, a parlamenti képviselet szintje is szemléletes csoportosítási szempont. Mindezek persze meglehetősen dinamikus jellemzők, hiszen választásról választásra változnak, a változatosságot az is növeli, hogy a helyi kormányzatot, vagy az országos képviseletet tekintjük-e stb. Müller-Rommel⁸⁷ elemzése 1982-ben még azt találta, hogy a régi ökopártoknak (a szocialista, illetve liberális és agrárius pártokból "zölddé vedlett" pártok) vannak képviselők a nemzeti parlamentekben, (így kb. 10 %-kal rendelkezett a liberális holland "Democrates 66" és a norvég "Venstre", 20 %-kal az agrárius svéd "Centrum"), miközben az új ökopártoknak csak a helyi és tartományi politikai intézményekbe sikerült bekerülni, ahol 3-8% között kaptak szavazatot (egyetlen kivételként az olasz Partito Radicale-t említi, melynek már 1976-ban 4, 1979-ben 18 képviselője volt).

A választásokon mérhető erőviszonyok, s ennek alapján az ökopártok egymással való összehasonlítása különösen alkalmas tájékoztatást adnak az 1979-ban és 1984-ben az Európai Közösség országaiban egyidejűleg rendezett ún. Európa Parlamenti Választások eredményei. Bár ezekben nem szerepelnek azok az európai zöld pártok, amelyek nem indultak ezeken a választásokon (így egyrészt a Közös Piacon kívül álló országokban is fontos ökopártok működnek, pl. Ausztriában, ahol az 1983-ban országos választáson először szereplő alternatív és zöld pártok - az ALO és a VGÖ - együttesen 3,29 %-ot, mintegy 160 ezer szavazatot szereztek, s így őket csak három nagyobb párt előzte meg¹⁰⁰; másrészt akadnak olyan zöld pártok is, amelyek csak helyi szinten működnek, vagy éppen az adott pillanatban nem voltak "választásképesek"), a pártok többségének helyzetéről mégis képet kaphatunk. W Rüdig⁹⁹ a közös piaci országokat a zöld pártok 1984. évi eredményessége szerint négy csoportba osztja: (1) Az elsőbe sorolja az erős pártokkal, kitartó szavazókkal rendelkező NSZK-t és Belgiumot, amelyekből 7 és 2 képviselőt küldhettek az Európa Parlamentbe a zöldek (8,2 és 17 %-kal, szemben az 1979-es 3,2 és 5,4 %-kal), valamint Luxemburgot (ahol a zöldek 6,1 %-ot kaptak, bár az ország méretei miatt ez kevés volt a képviselői helyhez). (2) A második csoportot

Franciaország és Hollandia alkotja, ahol ugyan vannak befolyással rendelkező zöld pártok, de a mozgalom megosztott, pozíciói bizonytalanok, a civakodó zöld irányzatok egymás pozícióit gyengítették. Így a franciák (bár a két párt 3,3 és 3,4 %-ot kapott) nem kerültek be, de az egyik holland választási egyesülés két helyet szerzett. (3) Marginális szerepű, egyetlen ökopárt szerepelt a választásokon a bekerülés esélye nélkül Nagy-Britanniából és Írországból (2,6 és 1,9 %-ot szereztek). (4) Az utolsó csoportba Dániát, Olaszországot és Görögországot helyezi, ahol nem voltak zöld pártok. A zöld pártok közötti különbséget jól szemlélteti az is, hogy az európa-parlamentari német, a belga és a holland zöld képviselők nem tudtak egymással közös parlamenti csoportot alakítani. A vita korábban elkezdődött, a zöld pártok európai koordinációjának létrehozása kísérletei során. Az ellentétek a tisztán ökológiai programot képviselők és a radikális-szivárvány irányzat között feszültek, s bár még az 1984-es választás előtt létrehozták az Európai Zöldek Szövetségét, de abból például a holland és az olasz radikális pártokat kirekesztették.

A környezetvédő mozgalom - akár pártként, akár csak egyszerű választási egyesületként lépett is fel - az elmúlt évtizedben jelentős politikai sikereket aratott. Sikereik oka nem csupán az ökológiai érdek képviselésében kereshető (hiszen erre más pártok is, szavazóik megtartása érdekében mind több figyelmet fordítottak), hanem az is, hogy a hagyományos pártrendszer régi pártjaiból jelentős tömegek kiábrándultak. A zöld pártok pedig nem csupán az életforma alternatíváját hirdetik, hanem önmagukat is a hagyományos pártrendszer alternatívájaként kínálják. Újdonságuk, minden gyanú feletti "hamvasságuk", ártatlan eszményeik, tarkaságuk ellenére a választóik zömét adó jól képzett fiatalokra jelentős vonzerőt jelentenek. Nem kompromittálódtak az elmúlt évtizedek politikai botrányaiban, tudatosan hangsúlyozzák a távolságtartásukat a tőkés társadalom intézményesített pártjaitól. Különösen azokon a területeken arattak választási sikereket, ahol magasabb a lakosság képzettségi színvonala, ahol már korábban fordult elő erőteljes környezetszennyezés, ahol a polgári kezdeményezések már működtek, illetve ahol a lakosság már tapasztalta a hatóság önkényét.

Az önálló zöld párt megalakítását több országban tudatosan a parlamenten kívüli mozgalom erőfeszítéseinek kiegészítőjeként használják. Létük még akkor is lényeges, ha csupán a választók néhány százalékának bizalmát kapják meg, mert ezzel a hagyományos pártokat az ökológiai kérdéssel való intenzívebb foglalkozásra, a hatalmon lévőköt tényleges környezetvédelmi intézkedésekre készítik. Céljuk: egyrészt így a mozgalom "parlamentari karjaként" működő párt új fronton támogathatja harcukat, másrészt a hatalmi struktúra sáncain belülrre férkőzve, onnan kivitt információkkal is fokozhatják a külső nyomást, jobban hozzájárulhatnak a hagyományos struktúrák átalakításához, esetleg lerombolásához. A zöld pártok parlamenti képviselőletében sem az a fontos, hogy a versengő pártok között milyen arányban vannak jelen, hanem az, hogy vannak, s a polgári demokrácia játékszabályai adta terepen is konfrontálhatnak s a parlamenten, a polgári képviselőleti rendszeren belül is képviselhetik az "antipolgári elemet"¹⁰¹.

Fontosságukat M. Müller nyomán abban is megjelölhetjük, hogy jelentős új témákat hoztak a köztudatba, sok állampolgárt tettek érzékennyé ezek, ráadásul nagy szerepet játszanak a politikai szocializációban: létezésük megakadályozta, hogy a politikában csalódottak, vagy abban nem is reménykedő fiatalok mellékvágányra sodródjanak, teljesen elforduljanak a közéletben való részvételtől.¹⁰²

3.3.5 Munkásmozgalom és környezetvédők

A környezetvédő mozgalmakat elsősorban aszerint kell megítélnünk, hogy kiknek az érdekében és kik ellen kívánnak fellépni. Ideológiai tarkaságuk, nézeteik utópisztikus és idealisztikus elemei, sőt a hagyományos jobb- vagy baloldaltól való, önmaguk által hangoztatott távolságtartásuk sem változtat azon a tényen, hogy támadásaik éle a tőkés társadalmi rend, a rajta kibontakozott életmódmodellek, az azt fenntartó és szolgáló szervezetek ellen irányul.

Ezt persze nem ismerheti fel a környezetvédő mozgalmak részvevőinek többsége. Látják azonban a természet romlásának társadalmi veszélyeit (melyek a legszembetűnőbbben éppen saját országaik fejlett ipara, mezőgazdasága és közlekedése következtében bontakoznak ki, de kiterjedt ismereteik vannak a világméretű gondokról is). Olyan emberek alkotják a mozgalmakat, akik a veszélyek felismerése alapján készek tudatosan harcolni a monopóliumok, a kapitalista rend szervezetei ellen. A környezetvédő mozgalmak kezdettől konfliktusba kerültek a tőkés vezető körökkel. A konfliktus tovább élesedett, amikor a mozgalmak - látva azt, hogy a ökológiai kérdéseket nem lehet önmagukban megoldani, azok forrásaihoz - társadalmi-gazdasági kérdésekhez nyúltak. A. K. Zsirickij véleménye szerint¹⁰³ például a hetvenes évek elején az uralkodó körök azért is szították az "ökológiai őrületet", a világvégehangulatot, hogy az ökológiai mozgalmakat sikerüljön "hivatalosítani", felülről irányítani, s így alkalmas eszközt találjanak arra, hogy a vietnami háború ellen fellángolt megmozdulásokról eltereljék a figyelmet. Akkor viszont, amikor az ökológiai mozgalmakhoz haladó, demokratikus erők csatlakoztak, amelyek már pontos politikai, nem egyszer antimonopolista célokat képviseltek, gyökeresen megváltozott az uralkodó körök és az üzleti világ viszonya a környezetvédőkhöz. Különösen akkor háborodtak fel a tőkés monopóliumok, amikor az ökológiai aktivisták a környezetszennyezésért és a környezeti válságért viselt konkrét felelősség kérdéseit kezdték feszegetni, s gazdaságpolitikájukba kíséreltek meg beavatkozni, megakadályozták környezetkárosító beruházásokat, s a környezetvédelmi ráfordítások növelését szorgalmazták.

A reakció - a tőkés érdekei védelmében - ellentámadást indított. A környezetvédő mozgalmat ekkor nevezték ki "kommunisták rafinált összeesküvésének", s azzal érveltek, hogy a környezetvédők-ből "hiányzik a hazafiság", mert követeléseik teljesítése a világpiacon versenyképességet fenyegeti, azzal vádolták őket, hogy elősegítik a gazdasági hanyatlást és az energiaválságot, melynek nyomán fokozódik majd a munkanélküliség, sőt azt is felrótták nekik, hogy alá akarják aknázni a szabad vállalkozást. Számos konkrét esetben, amikor egyes üzemek szennyező tevékenysége ellen léptek fel ökológiai aktivisták, a válasz az üzem bezárásával való fenyegetés volt - amivel épp a munkájukat féltő dolgozókat és a munkásszervezeteket igyekeztek szembefordítani a környezetvédőkkel.¹⁰⁴

Ezek az ellentámadási kísérletek azonban nem tudták megtörni a környezetvédő mozgalmak lendületét. Jóllehet a mozgalmak ideológiai-politikai követelései igen vegyesek, sőt a kialakulásuk utáni kezdeti időszakban számos csoportban döntő szerepe volt a haladás-ellenes, sokszor konzervatív, jobboldali elemeknek is, mégis fokozatosan váltak uralkodóvá a legtöbb környezetvédő mozgalomban a közvetett vagy direkt antimonopolista tendenciák, s jutottak fontos pozíciókba a baloldali, haladó erők. Jelentőségüket növeli az a tény is, hogy új társadalmi csoportokat vonnak be a monopoltőkével való konfliktus szféráiba, s bár nem a tőkés rendszer egésze ellen folytatnak osztályharcot, de fontos szerepük van az élet hagyományosan burzsoá eszményeinek átformálásában. A társadalmi tudatban végbemenő ilyen változások pedig kétségekívül elősegíthetik majd azt, hogy a zöld mozgalomban egyre haladóbb, demokratikusabb irányzatok vegyék át az uralkodó szerepet.¹⁰⁵

Ez még akkor is igaz, ha a zöld mozgalmakban kevés az olyan résztvevő, aki ma a környezet válságjelenségeiben a tőkés rendszer válságának következményeit is felismeri és tudja, hogy a tudományos-technikai haladással kapcsolatos globális ökológiai problémák forrásai a modern termelőerők tőkés felhasználásában (vagy annak áttételes hatásaiban) rejlenek. A mozgalom híveinek többsége a burzsoá propaganda hatására az ökológiai válságot olyan jelenségnek tekinti, amely az egész emberiségre jellemző, vagy pedig csak valamely részaspektusát látja, ráadásul elszakítva az okoktól, amelyek a tőkés rendszerben gyökereznek. Ezt az álláspontot táplálják a monopoltőkés burzsoázia képviselői, pártjaik és sajtójuk, s a környezetszennyezésért a tudományt, a technikát és a gazdasági növekedést teszik felelőssé, elkenik társadalmi okait, mentesítik a felelősség alól a monopoltőkét. E törekvések azonban egyre kevésbé hatásosak, a környezetvédők közül egyre többen ismerik fel azt, hogy a monopolprofitra törekvés akadályozza a társadalom és a természet közötti anyagcsere tervszerű és komplex alakítását. Felismerik azt is, hogy ellenfelük ugyanaz, mint a munkásmozgalomé is: a nagytőke.

A környezetvédő mozgalmakban ugyan kezdettől részt vettek a munkásmozgalomban is aktív személyek, a polgári kezdeményezésekben szocialista, vagy akár kommunista párttagok is szerepet vállaltak,

de a munkásmozgalom szervezetei kezdetben többnyire szembenálltak a zöldekkel. Ennek fő okait abban látom, hogy ekkor még a konzervatív jobboldali irányzatok szerepe jelentős volt a környezetvédők között, másrészt a szennyezés, környezetkárosítás megszüntetéséért történt fellépések nyomán - különösen a szakszervezetek - a kereseti lehetőségek csökkenésétől, a munkalehetőségek elvesztésétől vagy szűkülésétől tartotak. Harmadrészt a létrejövő zöld pártokban politikai konkurrenset is láttak, amely baloldali szavazókat fog elhódítani, esetleg tőlük is. A zöld szervezetek létrejötté azonban tény, s tevékenységüket tapasztalva a baloldal kezdeti véleménye (mely szerint a környezetvédő mozgalom nem egyéb, mint "hathatós fegyver a hatalmon lévő tőkések kezében") is sokat változott. P. Alfaré, az FKP környezetvédelmi bizottságának vezetője 1981-ben így fogalmazott: "Helytelen volna, ha a forradalmi párt megfosztaná magát azoktól a lehetőségektől, amelyeket e mozgalom kínál arra, hogy a tömegekkel jobban megértesse a kialakult helyzet okait és megmutassa nekik a vezető utat". H. Szakamoto, a Japán KP szakértője szerint a környezetvédő akciók "az amerikai imperializmustól függő japán monopoltőke gazdaság- és társadalompolitikája elleni közös harc fontos részei." H. T. Jörgensen, a Dán KP titkára pedig úgy gondolta: "A környezetvédő mozgalmak, ha résztvevőik tudata kacskaringós utakon fejlődik is, fontos tényezőkké válhatnak az osztályharcban, jelentős erőt képviselhetnek az antimonopolista megmozdulásokban".¹⁰⁶

Az ilyen megközelítésen alapszik a munkásmozgalom szervezeteinek - olykor nehezen kibontakozó - taktikai együttműködési készsége, illetve az, hogy saját programjába is fokozatosan számos környezetvédelmi pontot épít be, sőt egyes pártok (pl. az osztrák, vagy a német KP) programjuk egyik legfontosabb elemévé teszik. Dialógus alakult ki számos országban a szakszervezetek, illetve más baloldali erők (szocialista, szociáldemokrata, sőt kommunista pártok) s a környezetvédők között, melynek során néhány kérdésben közeledtek álláspontjaik, sőt a közös cselekvés akciói is megkezdődtek - különös politikai jelentőséggel a béke kérdéseiben, a nyugat-európai rakétatelepítés ellen fellángolt demonstrációk során.

Érdemes azonban ezt a kérdést fejlődésében, kissé alaposabban is megvizsgálni.

A kommunista pártok számos képviselője már az ökológiai probléma felbukkanásakor nagy jelentőséget tulajdonított a kérdésnek. Az USA-ban és Japánban, ahol leghamarabb nyertek tömeges támogatást a környezeti ügyek, a kommunista pártok is részesei voltak ennek és korán határozott környezetvédő programmal jelentkeztek. Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának értékelését, elvi álláspontját a KP főtitkára, Gus Hall 1972-ben megjelent, a környezeti kérdések legelső marxista értékelésének tekinthető könyvében¹⁰⁷ foglalta össze. Kiemutatta az amerikai tőkés társadalmi rend és az amerikai kormány felelősségét a környezettel való rablógazdálkodásban, rámutatott arra, hogy a szennyeződéstől éppen a legszegényebb társadalmi rétegek szenvednek, s kifejtette, hogy a tőkés társadalmi rendben, ahol a vállalkozók érdekei dominálnak, a problémák megoldása, vagy akár csak enyhülése is nagyon nehéz, de a társadalmi nyomás az államot intézkedésekre szoríthatja.¹⁰⁸ A Japán KP 1970-es XI. kongresszusa is meghatározta az ökológiai válság okait, megerősítette a környezeti rombolás elleni fellépés fontosságát, számos konkrét programot is kidolgoztak. A parlamentben a nép alapvető jogaként hangsúlyozták az egészséges, nyugodt, kellemes életet, szigorúbb ellenőrzés és szabályok mellett léptek fel, követelték a károsultak számára a vétkes vállalat terhére történő kártérítés fizetését, a népi ellenőrzés fokozását.¹⁰⁹

A nyugat-európai kommunista pártok közül is több reagált érzékenyen a környezetvédelem megjelenésére. Például 1971 márciusában a brit KP Végrehajtó Bizottsága már tett javaslatokat, melyek azt sürgették, hogy legyen a környezet ellenőrzéséről szóló törvény, ökológiai követelményekkel számoló mező- és erdőgazdálkodás, szanálják a nyomortelepeket, fejlesszék a közlekedési rendszert, az élelmiszerekben lévő szermaradványok szintjét korlátozzák, kössenek nemzetközi egyezményeket a légkör és a tengerek érdekében stb. A Gramsci Intézet 1971-ben¹¹⁰, a Béke és Szocializmus 1972-ben¹¹¹ konferenciát rendezett a környezetvédelem kérdéseiről.

Mégis, amikor a környezetvédelem körül a legnagyobb hatású viták zajlanak - tehát már nem csupán mint lokális, vagy regionális tiltakozás, hanem mint globális veszély is megjelenik - a munkáspártok fenntartásai megszorodnak. Úgy tűnik, hogy egyfajta "ideológiai fék" lép működésbe: azon az alapon, hogy a környezetvédő mozgalmak hátterében polgári álláspontok vannak (gondoljunk a Római Klub legelső modelljeinek pesszimista jóslataira¹¹²), merevebbé teszi a hozzájuk és követeléseikben való viszonyt. "A komor futurologiához nem asszisztálunk" vélemény párosul a zöld mozgalom kezdeti szakaszaiban vezető szerepeket viselő konzervatív személyiségekkel szembeni ellenérzésekkel. Persze a kommunista pártok ekkor sem mondanak le környezetvédő követeléseikről, a zöld mozgalmakkal való együttműködés sem szűnik meg, de a hangsúly - taktikailag is arra - az egyébként igaz, ám stratégiai természetű - tézisre kerül, hogy az ökológiai gondok valódi megoldását csakis a tőkés társadalmi rend felszámolása hozhatja meg. Ebből gyakorta az a következtetés is felbukkan, hogy azok az erők, amelyek úgy akarnak környezetet védeni, hogy a kapitalizmus ellen nem lépnek fel, vagy jelentéktelenek, vagy éppen a tőkés rend apologetái közé sorolhatók. E véleményt R. Maccarini, az OKP nevében így fogalmazta meg 1972-ben: "Az olyan ökológiai politika, amely nem számol a társadalmi szervezet átalakításának szükségességével, szavakra redukálódik, amelyek mit sem változtatnak az uralkodó osztályok cinikus cselekedetein."¹¹³ A fenntartásokat az is erősítette, hogy a kommunista pártok - érthető módon - valójában nem is tulajdonítottak olyan központi jelentőséget az ökológiai ügyeknek, mint a környezetvédők. Ez azonban nem csupán a pártok, illetve a munkásmozgalom más szervezetei jelentős részének viszonylagos érdeklődés-hiányára utal. A téma nemcsak viszonylagos, hanem abszolút értékeit tekintve is alulértékelt maradt, a kommunista és munkásmozgalom a szükségesnél (akár az elvi-elméleti elemzés, akár a gyakorlati fellépés terén) kevesebb figyelmet fordított rá. Sőt, olyan nézetek is kialakulnak, amelyek szerint a környezetvédelem hangsúlyozása burzsoá taktika azért, hogy termelési kiadásokat hárítsanak át a dolgozókra, vagy pedig azért csempésznek a szociális problémák helyébe biológiaiakat, hogy azokat a munka és a tőke közti konfliktus tompítására használják.^{114, 115}

Miközben a környezetvédők - különösen kezdetben - kizárólag ökológiai természetű kérdésekkel foglalkoztak, a munkásmozgalom platformja széles, sok egyéb követelést vállaló volt. Úgy gondolom, hogy utóbbi a gyökeres megoldásokra, az osztályharc alapkérdéseire koncentrálna kevesebb figyelmet fordíthatott a környezeti ügyekre. A környezetvédő mozgalmakétól jelentősen különböző társadalmi bázis és hagyományok is számos ponton magyarázzák a munkásmozgalomnak az ökológiai ügyekkel kapcsolatos távolság-tartását. Például az ilyen típusú érdeklődés alacsony szintje a káderek körében, vagy az, hogy harcuk középpontjában eredendően a materiális természetű értékek és viszonyok kérdése áll, vagy pedig az a hit, hogy a környezetvédelmi intézkedések a munkahelyek elvesztéséhez, kisebb jövedelmekhez, a megélhetési feltételek romlásához vezet. (Utóbbival egyébként éppen a monopóliumok képviselői érveltek legnagyobb hévvel - csakúgy, mint amikor korábban a munkásmozgalom a szociális feltételek javítását, vagy a munkavédelem fejlesztését követelte.)

Másfelől a környezetvédők is fenntartásukat hangoztatták - és gyakran ma is hangoztatják - a munkásszervezetekkel szemben. Nagy részük számára elfogadhatatlanok a munkásmozgalom által felvázolt programok, harci célok, vagy módszerek. D. N. Graham szerint¹¹⁶ a zöldek és vörösek közötti viták a következő kérdésekről a legélesebbek: a növekedés, a korlátozott erőforrások, a munkahelyek, a jövedelmek, a béke, az elidegenedés, a centralizáció és decentralizáció, a kemény vagy lágy technológiák, patriarchátus és erőpolitika, az ipari és a volt gyarmati országok közötti kapcsolatok. Graham úgy tartja, hogy korunk politikájában a legfontosabb társadalmi érdeklődést egyfelől az egyenlőség (az erőforrások, egészség, hatalom és esélyek elosztásában), másfelől a környezet (az erőforrások és a jövő lehetőségeinek védelme) váltja ki. Szerinte a demokratikus baloldal tradicionálisan az előbbit, az új zöld politika az utóbbit fókuszálja. Az első pillantásra tetszetős álláspont hibája, hogy valójában a környezeti ügyek kapcsán is az egyenlőtlenségről (pontosabban az emberek egymáshoz való egyenlőtlen viszonyából következő torz ember-természet viszonyról) van szó.

A fennálló különbségek ellenére a két mozgalom álláspontjai között bizonyos mértékű közeledés figyelhető meg, illetve az látható, hogy egymás nézeteire érzékelhető hatással vannak. A környezetvédők (akik közben számos helyen erősödtek baloldali személyiségekkel) már egyre kevésbé képzelik, hogy tisztán ökológiai követelésekkel, akár csak az ökológiai problémák is megoldhatók volnának, vagy a pusztá tagadás helyettesítheti a konstruktív megoldásokat, vagy a technikai fejlődés egészében elvetendő. A munkásmozgalom pedig (és itt különböző áramlatokra a szociáldemokratákra éppúgy gondolunk, mint a kommunistákra) egyre nagyobb súlyt ad a környezeti kérdéseknek. Nem csupán azt vetik fel, hogy többet fordítsanak a tőkés szennyezés-csökkentésre, hanem a tőkés termelési módon belül is más típusú fejlődés szükségességét vetik fel: "... lehetséges és szükséges egy más típusú fejlődés, egy más termelési mód, más viszonyulás a természeti javakhoz, másfajta fogyasztás és nem egyszerűen a fogyasztási gazdaság racionalizálása vagy új tartalommal való megtöltése. ... a fejlődés lehetséges, de a feltétele az, hogy magukat a célokat cseréljük ki."¹¹⁷ Vélhetőnek tartom tehát, egy afféle "eco-left" perspektíva¹¹⁸ kialakulását egyes országokban hosszabb távon, ami magában foglalja a baloldal "zöldülését" és a környezetvédők további balra tolódását (hasonlóra példa a már említett "szivárvány-típusú" zöld pártok erősödése).

A "zöldülés" persze nemcsak a baloldali pártok esetében észlelhető. Ma már a fejlett tőkés országokban a komoly pártok nem tehetnek úgy, mintha az ökológiai problematika nem létezne. Még a konzervatív, vagy jobboldali pártoknak is van ökológiai programja, s ez csak jelentéktelen szélsőségek esetében utasítja el a környezetvédelmet (még akkor sem, ha az adott párt a zöldekkel szemben ellenséges).

Egyrészt a környezeti gondok állandósulását, másrészt a környezetvédő mozgalmak (illetve velük együtt az "új társadalmi mozgalmak") sikereit és saját bázisuk csökkenését látva a nyolcvanas évek közepére a kommunista pártok nagy része megerősítette programja ökológiai elemeit (hasonló változás figyelhető meg a szociáldemokraták esetében, illetve a szakszervezeti mozgalomban is). A beállott helyzet okait D. Fedrigo¹¹⁹, valamint J. Jensen¹²⁰ elemzéseinek

felhasználásával a következőkben látom:

Az új társadalmi mozgalmak követelései újonnan felbukkant, de feszültségeket hordozó, viszonylag kevés számú problémára irányulnak, s bár a probléma exponálásán, az ellene való tiltakozáson túl ritkán állítanak fel gyökeres társadalmi megoldási utakat, a konkrét követelések képviselője széles lakossági támogatást is jelenthet. Mivel új mozgalomként lépnek fel, még politikai fellépésük sem asszociálódik avval a politikai struktúrával, amelyből követőik többsége kiábrándult, vagy - mint a fiatalok nagy része - bizalmatlan. Vonzó eszményeket jelent az életminőség megújításának hangsúlyozása - mégha gyakran utópikus vonásokat tartalmaz is. A laza, demokratikus struktúra követőkre gyakorolt vonzereje mellett eltörpülnek az ennek cseppfolyósságából adódó hátrányok, a nehézkes döntési utak, a parttalan viták. Ez társadalmi bázisa jelentős részének - így a kispolgári rétegeknek - a kényelmesebb politikai választás lehetőségét is megadja: elég a szavazattal való támogatás, nem kell szervezeti fegyelmet is vállalni. A kommunista pártok viszont - annak ellenére, hogy már korán foglalkoztak környezetvédelmi kérdésekkel - többféle ellenérzéssel kerültek szembe. A polgári antikommunista propaganda sztereotípiái mellett most avval az új averzióval is meg kell küzdeniük, hogy számos fiatal és az "antipárt"-nézeteket valló szemében a "rég", a "hagyományos" pártok közé sorolhatnak be. Olyan pártok közé, amelyekkel egész történetük során harcban álltak, s amelyektől mindvégig gyökeres különbségeiket és különállásukat hangsúlyozták. A tartalmi kérdések között az is fontos elem, hogy a létező szocializmus (és például annak környezeti állapota) nem vonzó modell a középrétegek számára. A kommunista pártok maguk is elismerik, hogy az új társadalmi mozgalmak által felvetett egyes kérdésekre nem reagáltak időben, programjuk ezek tekintetében nem volt elég pontos vagy ismert. Az is bizonyos, hogy a középrétegek számára a kötött tagsági viszony, a pártfegyelem sem erősítette a vonzást. A jórészt üzemekben (és nem lakóhelyen) lévő tagsági bázis körében pedig gyakran éppen a környezetvédelmi ellenérdekeltség volt a meghatározó.

A folyamatok előrehaladtával azonban a munkásszervezetek is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a környezeti kérdéseknek,

valamint a tömegbázis erősítésének. Például az Olasz Kommunista Párt XVI. kongresszusán E. Berlinguer beszámolójában így fogalmazott: "Ahhoz, hogy létrejöjjön a kapcsolat a nőmozgalmakkal és egyéb, új formájú törekvéseket kifejező mozgalmakkal (amilyen például a környezetvédő mozgalom), a munkásmozgalomnak nagyobb figyelmet kell szentelnie olyan problémáknak, amelyek nem pusztán a társadalom egészét érintik, hanem az egyéneket is, s amelyek nem egyszerűen a fejlődés, a munka és az élet mennyiségi szempontjaihoz, hanem a minőségi szempontokhoz kötődnek."¹²¹

A Német KP 1985-ös 8. kongresszusa hasonló véleménye még avval is kibővül, hogy az "új társadalmi mozgalmak" törekvései - így az önmegvalósítás a munkában, az uralmi viszonyok megszüntetése, háború és fegyverek nélküli világ stb. - létrejötte óta szerepeltek a forradalmi munkásmozgalom céljai között. Ezért a munkásmozgalom a pozitív indításokat e mozgalmaktól nyugodtan átveheti.¹²² A párt egyébként már az előző (7.) kongresszusán is a legfontosabb négy "létkérdés", vagy "harci kérdés" között tartotta számon a környezetvédelmet (a béke, a munka és a szociális biztonság mellett).¹²³

Hasonlóan látta fontosságát Ausztria Kommunista Pártjának XXV. kongresszusa 1984-ben. A párt határozatában jelentkező fő jelszavak a következők: "Munkát biztosítani! Védni a környezetet! Meggátolni a szociális leépítést! Megvédeni a békét, biztosítani az életet!" Csakúgy, mint a német párt, számos konkrét környezeti ügyben a zöldekkel közös álláspontot fogadnak el (például a zwentendorfi atomerőmű üzembeállítása, vagy a hainburgi vizierőmű építése ellen).¹²⁴

A Francia KP XIV. kongresszusa azt, hogy más társadalom felépítése szükséges az országban a kapitalizmus válságának hét típusával indokolta, melyek között a környezet válsága is helyet kap (a többi: a piac, a termelési struktúra, a pénzügypolitika, a tőke-kivitel, a monetáris és a munka válsága). Úgy tartják, hogy: "A válság oka a kapitalizmus törekvése arra, hogy növelje a profitot, kizsákmányolja a természeti erőforrásokat, termeléscentrikus intenzitása mit sem törődik a természet törvényeivel, pusztuláshoz,

helyrehozhatatlan veszteségekhez, felforduláshoz, az egyensúly felbomlásához vezet." ¹²⁵

A pártok programjában, a szocializmus felvázolt képében határozottan vannak jelen az ökológikus gondolkodás elemei. A dolog nem előzmények nélküli, már a hatvanas évek végén felvetődtek a minőségi gondolatok: "... a szocializmus célja még gazdasági és technikai téren sem lehet - csupán egyszerű mennyiségbeli eltéréssel - azonos a kapitalizmussal. A szocializmus eredményei nem mérhetők csak az előállított hűtőszekrények vagy televíziókészülékek számával. Magasabbrendűségét, még technikailag is, csak az ember kiteljesedését és boldogulását szolgáló szükségletek kielégítése és új szükségletek teremtése bizonyítja. Egy másik civilizációs modellt kell kialakítani." ¹²⁶

Ezek a gondolatok kapnak más értékeket a nyolcvanas években. Így például az FKP szerint: "A kapitalizmus egyet jelent a természet elpusztításával. A francia szocializmus egyet jelent azzal, hogy olyan gazdasági növekedést szervezünk meg az energiatermelésben és a nyersanyag-felhasználásban, ami ügyel a természetre, a levegőre, a vízre, a tájra, mindenre, ami él... korunk valamennyi jelentős követelménye - új gazdasági ésszerűséget, új hatékonyságot kívánnak, olyan fejlődést, amelyben a minőség és a mennyiség nem kerül szembe egymással, hanem szorosan összetartozik." ¹²⁷

Világossá válik a kommunisták számára az is, hogy az ökológiai harcot az osztályok közötti harc kizárólagossága alá rendelni, szűklátókörűségekre és redukcióra vallana. Nemcsak a környezetért folyó harc része a társadalom átalakításának, hanem ezek a célok önmagukban is fontosak, és hogy a munkásmozgalom számára önmagukban is értékek és prioritást élveznek.

A munkásmozgalom hagyományos szervezeteinek korszerűbb környezeti álláspontján alapuló jövőbeli együttműködés természetesen nem szünteti meg a környezetvédők elképzelései és a marxista ideológia közti ellentétet. A zöld mozgalmak fejlődése azt tükrözi, hogy önállóságuk és függetlenségük felismerése mellett mind közelebb jutnak annak a kérdés-

nek a megválaszolásához, hogy kitől és mitől kell a természetet vé-
deni. E válaszadásnak már érzékelhető fő vonásait Zarodov nyomán ¹²⁸
a következőkben látom:

a környezet védelme elválaszthatatlan a béke kérdésétől, tehát a zöldek háborúellenesek; a környezet problémáinak teljes és globális megoldása a kapitalizmusban (annak egoizmusra, anarchizmusra épített volta miatt) lehetetlen, tehát a zöldek mindinkább antikapitalisták; a környezet kérdései csak más problémák szövődésében oldhatók meg (szociális, bel-, külgazdaságpolitikai stb.), tehát a zöldek mindinkább politizálódni fognak. Mindezekkel a természet felhasználásának problémája az antagonisztikus osztálytársadalomban elkerülhetetlenül bekapcsolódik a társadalmi konfliktusok és az osztályharc körébe. A "zöldek" és "vörösök" között e téren kialakuló együttműködés pedig segíthet abban, hogy az "ökológiai ideológiákban" összefonódó haladó és reakciós álláspontok közül az előbbiek hegemoniáját hozza, s új tömegeket hozzon közelebb a tudományos világnézeten alapuló cselekvéshez.

A zöld mozgalmak - mivel a környezeti problémák és más, hozzájuk közelálló globális kérdések éleződése bizonyossággal várható - a közeli években további lendületet kaphatnak, a mozgalom további politikai tartalommal telhet majd meg, hiszen törvényszerűen társadalmi kérdéseket érint. Azt azonban, hogy a zöldek színe mikorra és milyenre változik, bizonyosan befolyásolni fogja az is, milyen megoldást talál a létező szocializmus a környezeti problémák kihívásaira.

4. KÖRNYEZETVÉDŐ TÁRSADALMI AKTIVITÁS A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

4.1 A szocialista országok környezeti állapota, környezetvédelmi politikája

A kommunista és munkáspártok környezetvédelmi álláspontját alapvetően az differenciálja, hogy a párt tőkés, vagy szocialista országban működik-e. Bizonyára nem meglepő, hogy a világ kommunista pártjai között a környezet- és természetvédelmi természetű kérdések esetében a régebbi tapasztalatokkal a szocialista országok pártjai rendelkeznek, hiszen a hatalommal számos olyan, a természeti környezettel kapcsolatos gyakorlati kérdés is felvetődik, amelyekkel az ellenzéki pozícióban lévő pártok csak a század utolsó harmadában kezdenek foglalkozni. Igaz ugyan, hogy a hetvenes évek előtt ez még nem kötődik a komplex környezetvédelem fogalmához, hanem egyes részterületek (települések tervezése, ipartelepítés, természeti kincsek használata, védelme, földvédelem, erdészeti, vad- és halgazdálkodási, vízügyi kérdések stb.) szabályozását jelenti, mégis komoly előzménynek kell tartanunk.

Természetes az is, hogy a legnagyobb múlttal e téren is a Szovjetunió Kommunista Pártja rendelkezik. Már az OK(b)P 1919-ben megtartott VIII. kongresszusán olyan program került elfogadásra, amelyben számos konkrét utalás található a talaj, a vizek és a levegő minőségének megelőző védelmére. Még Lenin életében 234 természetvédelemre irányuló dekrétum és más dokumentum jelent meg, amelyek közül 94-et személyesen írt alá. Az ezekben található tételek ma is a szovjetunióbeli természetvédelmi munka bázisát alkotják.¹

A később hatalomra kerülő kommunista pártok politikájában is megfigyelhetők hasonló elemek, bár felbukkanásuk egyáltalán nem volt ellentmondásmentes. A háború utáni kezdeti - általában a hatalom megszerzéséért folyó harcra koncentráló - időszak, majd a szocializmus gazdasági alapjai lerakásának erőfeszítései a természettel való törődésnek kevés figyelmet hagytak. Szinte fel sem vetődött, hogy a természeti környezet elemei sérülékenyek lehetnek, s a pártok a természet átalakításának, a környezet fejlesztésének nagy tervei megvalósítására mozgósítottak. Az ötvenes évektől kibontakozó iparo-

rosítás, a nagyüzemi mezőgazdasági termelés terjedése, a szocializmus védelmi képességének fejlesztése, a településszerkezet megkezdődő átalakítása vitathatatlan előnyei és közismert tévedései ellenére gyakran a mindenáron újat teremtés gazdaságilag is indokolatlan eurófiájával a természet legyőzését, a felette való emberi uralom kiteljesítését hangsúlyozta. Az "építés", "átalakítás", "újat akará", az elmaradott gazdasági-társadalmi viszonyok nélkülözhetetlen és történelmileg szükségszerű felszámolása mellett azonban kevésbé jutott figyelem a változások hosszú távon jelentkező kedvezőtlen hatásaira. Utóbbiakat mégis csak részben tekinthetjük a "fejlődés árának", hiszen sok közülük megelőzhető lett volna, ha már ekkor is felvetődnek az ökológikus gondolkodás elemei. Az, hogy ez nem történt meg, történelmileg érthető, mert részint ekkor az élet minőségének kérdései ugyanúgy szorultak háttérbe, mint ahogyan az egyéb minőségi kérdésekkel történt, másfelől az ökológiai problematika tudományos feltárása is a kezdetek kezdetén tartott, a környezetkárosítás veszélyeiről, a megelőzés szükségességéről és módjairól nem sokat tudtak.

Mégis történtek környezetvédő lépések már akkor is. Ezek főként állami intézkedések, jogszabályok voltak, de a szocialista állam és a kommunista párt összeforrottsága miatt végülis a pártok e téren képviselt koncepcióját is tükrözték. Mivel a kérdés ekkor még szinte egyáltalán nem visel politikai vonásokat, a korszakból származó politikai dokumentumokban, párthatározatokban a "dolgozók életének jobbátétele" jelszavain túl aligha lehet a környezetvédelem előzményének tekinthető gondolatokat találni. Bár a jogi szabályozásban sem tartoztak a kiemelt jelentőségű tárgykörök közé a környezetvédelmi részterületek, mégis születik több intézkedés - mint például Magyarországon a 2/1952/I.8/MT számú rendelet és 2038(1954. MT számú határozat, amelyek kimondták, hogy a szennyvizek csak kellő tisztítás után vezethetők a befogadóba, illetve üzemet, létesítményt sem létesíteni, sem üzemeltetni nem szabad, ha az szennyvizet bocsájt ki, a meglévő üzemeknél pedig előírta a tisztítóberendezések utólagos létesítését. Az ellentmondásos szemléletre a végrehajtás komolytalansága utal: e jogszabályok nem váltak széles körben ismertté, s későbbi ismétlések (pl. 1/1961./I.21. Korm.sz. rendelet) sem bizonyultak hatékonyak.²

A környezeti gondolkodásban mutatkozó hiányokat még akkor is csak részben vádolhatjuk jogosan, ha tudjuk, hogy a szocialista országok fokozatosan kialakult környezeti gondjai jórészt ennek következtében jöttek létre. Ennek ellenére a szocializmus alapjai lerakása időszakának környezeti egyenlegét pozitívnak tarthatjuk. A magyar fejlődésről ezt Straub F. Brunó így fogalmazta meg: "... ha az ipar fejlesztését, a mezőgazdaság kemizálását, az ivóvízellátás javítását, a szennyezés felszámolását teszem mérlegre a környezetrontással szemben, akkor az élet minősége szempontjából a környezetkárosítás ellenére a magyar emberre nézve több jó, mint rossz származott..."³

A hatvanas évek derekától kibontakozó világméretű környezetvédelmi aggodalom és vele a környezetvédelem fogalmának megszületése, első nemzetközi (főként tudományos) eredményeinek hatása a szocialista országokban is gyorsítja a téma átértékelődését, a komplex fogalom megjelenését. A tőkés országok első, a környezet tönkretétele miatti tömeges lakossági tiltakozásaival egy időben már 1966-ban, az SZKP XXIII. kongresszusán hangot kapott a környezet károsodása felett érzett aggodalom. Mihail Solohov irányította a figyelmet a természet gondjaira: "A Csendes Don eltűnőben van... az iparvállalatok évente hétmillió m³ szennyvizet öntenek bele. Az Azovi-medencét halállományának teljes kipusztítása fenyegeti a közeljövőben... Talán lesz elég bátorságunk arra, hogy megőrizzük az erdőket a Bajkál körül, és a cellulózüzemeket ott építik fel, ahol nem veszélyeztetik az orosz természet nagy kincsesházát - a Bajkált... Attól félek, hogy a következő nemzedék nem bocsátaná meg nekünk, ha nem őriznénk meg a csodálatos tengert, a szent Bajkált."⁴ Hasonlóan írók, publicisták által képviselt etikai töltetű reflexek jelentkeznek máshol is (például az első balatoni halpusztulások idején) hazánkban. A kommunista pártok első válaszai a felvetődött esetekkel kapcsolatban is döntően etikai természetűek, s azon elvi alapon fogalmazódnak meg, hogy a szocialista társadalom az egészséges környezetet, a természet szépségét és épségét a nép jóléte érdekében fenn kívánja tartani, és erről képes is gondoskodni.

A kezdeti értékelések azonban a környezeti gondok felvetődését csak esetinek, néhány üzemre, településre, esetleg területre korlátozottan gondolták, amelyeket tervszerű központi intézkedésekkel

könnyen fel lehet számolni. Annak ellenére vált sokáig ez a szemlélet uralkodóvá, hogy viszonylag korán több tudományos jelzés szólt arról, hogy az ökológiai problémák nem kezelhetők elszigetelten, s megoldásuk szocialista feltételek között is csak akkor remélhető, ha a társadalmi-gazdasági fejlődés egész folyamatát áthatja a természethez való megváltozott viszony.

Széles körben volt jelen az a nézet, amely szerint a kapitalista termelés következménye az ökológiai válság, ezért csak a tőkés országokat sújtja, a szocialista termelési viszonyoktól e jelenségek idegenek, csak örökölt vagy véletlen epizódokként fordulhatnak elő, amelyeket könnyedén, mintegy automatikusan hátrít el a társadalom. Ennek a leegyszerűsíthető felfogásnak két döntő oka van. Az egyik az a voluntarista gyökerű szocializmuskép, amely a szocializmust építő társadalom fejlettségi szintjét szívesen antedatálta, gyakran feledkezett meg e vonatkozásban is társadalmunk átmeneti jellegéről, s emiatt arról a marxi figyelmeztetésről, mely szerint az emberek egymáshoz való korlátozott viszonya a természethez való korlátozott viszonyukat is megszabja. A másik ok az volt, hogy korábban - szinte az egész történelem folyamán - a társadalom problémái saját összetartó ereje, a hatalom körül összpontosultak, s külső tényezők (mint például a társadalom természeti környezete) csak csekély mértékben és akkor is inkább belső tényezők közvetítésével kerülnek számításba.⁶ A környezetvédelem világszerte ilyen külső, jellemzően új minőségű kérdésként jelentkezik, s csak fokozatosan válik eseti gazdasági problémából olyan politikai üggyé, amely jelentőségében a társadalom más fontos politikai kérdéseire mérhető.

A hetvenes évek alatt a szocialista országokban is sorra születtek törvények, illetve jöttek létre a vele foglalkozó állami szervezetek (az első nyugati környezetvédelmi minisztérium NSZK-beli felállításával egyidőben az NDK-ban már 1969-ben alakult kormánybizottság⁴⁵, s 1970-es környezetvédelmi törvényük is egyike a legrégebbieknek.)⁴⁶ A törvények, illetve a többi állami és társadalmi dokumentum alapján a szocialista környezetpolitika alapelvei rendszerbe foglalhatók. Kilényi G.⁴⁷ által magyar viszonyokra is leírt alapelveket - melyeket más országokban is érvényesnek tarthatunk - el-

fogadva a szocialista környezetpolitika (1) a népgazdaság folyamatos fejlesztésével egybekapcsolt, (2) tervszerű, (3) a károk megelőzésére törekszik, (4) a fokozatosságot valósítja meg, (5) használja az állami támogatás eszközeit, (6) a környezetvédelmi feladatok ellátásába széleskörűen bevonja az állampolgárokat, (7) a károkozó felelősségét hangsúlyozza, (8) defenzív, a környezetet céltudatosan fejleszti. Hasonló célból állította össze a környezetvédelmi politika elvi szabályait M. Gorczyca. Bár ezek kevésbé átfogóak, mint Kilényi alapelvei, s akadnak átfedések, az eltérő szemlélet miatt érdemes őket idéznünk. Ezek szerint (1) a környezetalakítás és -védelem politikája integráns része az állam mindenkori politikájának, (2) a környezet állapotáért az felel, aki az illető körzetben üzemvitelt folytat, (3) minden létesítendő műtárgyat környezetvédelmi berendezéssel együtt kell használatba adni, (4) korszerűsítéseknel a környezeti szempontból előnyös technológiákat kell figyelembe venni, (5) fejleszteni kell a környezetvédelem ipari hátterét, (6) el kell mélyíteni a kutatómunkát, tökéletesíteni kell a jogrendszert, (7) minden tárcának, területi hatóságnak és a társadalomnak tökéletes együttműködése szükséges.

Az ismertetett alapelvek figyelembevételével is általános - nemcsak szocialista viszonyokra érvényes - tapasztalatnak tarthatjuk azt, hogy a környezetvédelem valóságos súlyának, a gyökeres megoldások szükségszerűségének felismerése a környezeti veszélyeztetettség, a társadalom anyagi jólétének, illetve műveltségének szintjén túl az adott társadalom vagy politikai alakulat által hagyományosan képviselt értékeken, innovációs képességeken, a rövidebb távon sürgető gondok mélységén, valamint a konkurrens politikai erőknek a téma iránti affinitásán is múlik.

Mindezeket számításba véve azt gondolom, hogy a környezetvédelem új, globális kérdésként való megjelenésekor a hatvanas-hetvenes évtized fordulóján a szocialista országok kommunista pártjai számára kissé ismeretlen, de bizonyosan váratlan és alkalmatlan vendég. Az ezirányú társadalmi aktivitás feltételei még kevésbé voltak érettek, ezért a fogadtatás is ennek megfelelő. Ráadásul más, sürgősebbnek tetsző kérdések kötötték le akkor a pártok figyelmét: a nemzetközi életben a vietnami háború, a tőkés orszá-

gokban a polgárjogi és diákmozgalmak harcai, a német kérdés rendezésének fejleményei, a helsinki folyamat előzményei, a szocialista táboron belül a csehszlovákiai, majd a lengyelországi események, a gazdaság terén az extenzív fejlődés tartalékai kimerülésének felismerése, új növekedési pályák keresése, reformkísérletek és ellenpróbák, a világ gazdaságban az első olajárrobbanás előestéje. A társadalom életének más területein is általánosak a magasztos tervek az anyagi jólét és a műveltség emelése, ám ezekhez a programokhoz a megszokott dinamikus növekedési ütem fenntartása alapvető eszközként, s talán értéként is járult. Megemlíthetjük azt is, hogy az iparilag fejlettebb tőkés országokkal összehasonlítva még valóban lényegesen kevesebb volt a szennyezés, jobb volt a környezet állapota. Az eseti romlásról érkező jelzések mögött csak néhány - ekkor többnyire pesszimista pánikkeltőnek tartott - szakember vélt mélyebb összefüggéseket felfedezni, ezért a tisztes szándékok ellenére a kezelés többnyire tüneti maradt.

A kialakult szándékokon és véleményeken sokat alakított az évtizedforduló "ideológiai bombája", az ekkor színrelépő Római Klub első jelentése.⁶ A növekedés hatáiról szóló munka világszerte éles viták ösztüzébe került. A jelentés - melynek számos hibáját készítői is elismerték, s a későbbi dokumentumokban javították - szerzőinek ideológiai tévedései ellenére a tudományos és politikai gondolkodás számára sok fontos új gondolatot hozott. Egyfelől felhívta a figyelmet arra, hogy a tudományos-technikai fejlődés és az általa fenntartott folyamatok nemcsak előnyökkel, hanem bizonytalan kimenetelű, a jövőt veszélyeztető konfliktushelyzetekkel is járnak, másfelől pedig nagyban hozzájárult a világ globalizálódásának és a kölcsönös függés erősödésének felismeréséhez. A jelentés a szocialista országokban is komoly visszhangot váltott ki, melynek szinte alig árnyalt kicsengése az elutasítás volt. A korai, többnyire szimplifikáló kritikák a hibákra koncentrálnak szinte teljesen eltekintettek a felvetett értékek analízisétől. A bírálatok zömének hangulatát az extenzív gazdasági fejlődés tovább élő szemlélete határozta meg. Jó példa erre a témáról magyar nyelven elsőként megjelent könyvből vett vélemény: "Mindazok a problémák tehát, amelyeket 'A növekedés határai' szerzői mint alapvető világproblémákat tárgyalnak, a szocialista országokban ma vagy egyáltalán nem prob-

lémák, vagy olyanok, amelyeket az idő folyamán megoldunk." ⁷ "A kapitalizmust utolérni és túlhaladni kielégítő környezetvédelem mellett sokkalta nehezebb, mint elérni és meghaladni a környezetvédelem legalábbis részbeni elhalasztása mellett." ⁸

Az ismertetett ideológiai vita összességében nem kedvezett annak, hogy a szocialista környezetpolitika már létrejöttékor valóban hatékony is legyen. Az említett tartalmú vélemények fékeztek a környezetvédelem szocialista körülményei közötti valódi jelentőségének felismerését. Az elvi deklarációk megszülettek, a jog- és intézményrendszer átalakulása elkezdődött, de a téma több párt politikájában elismert elvi jelentősége ellenére a szereplő társadalmi programok között a gyakorlatban rendre hátrébb sorolódott, ezért a környezet állapota számos térségben gyorsuló mértékben romlott, helyenként kritikus mértéket ért el. Már korán születtek ennek ideológiai veszélyeire utaló figyelmeztetések. Az egyes szerzők ¹⁰ által "Moszkvai Klub"-nak nevezett konferencián elhangzott gondolat szerint: "Új területe nyílik itt a szocialista világ és a kapitalista rendszer közötti világméretű versenynek, s ez a harc az ökológiai válság leküzdéséért, a környezet tisztaságáért. Egyelőre ebben a versenyben az élen haladunk, és nem is maradhatunk le, mert a gazdasági ökológia területén való lemaradás kárára volna természetünknek, ártana szocialista presztízszünknek, és így végeredményben ideológiai kárt is okozna nekünk." ¹¹

Hiba volna persze azt képzelni, hogy a környezetvédelmi problémák gyors megoldhatósága csupán ideológiai kérdés és pusztán azon múlik, hogy a kommunista párt hoz-e kemény hangú döntéseket vagy pedig nem, de mégis már értékeket nyerhet az ügy társadalmi kezelése a körülötte kibontakozó érdekkonfliktusok esetében. Az érdekkonfliktusok egy részénél a szocializmusban is világosan körülírható társadalmi csoportok érdekeiről van szó, de az ügyek tekintélyes hányadában olyan csoportérdekekkel ütköznek osztársadalmi érdekek, amelyek a társadalomban kevésbé reprezentáltak. Az ilyen érdekek között a jövőbeli generációk érdekei is felvetődnek, amelyek olykor az adott pillanatban élő valamennyi társadalmi csoport érdekeivel ellentétesek lehetnek. A kommunista pártok politikájában azonban éppen az egész nép és a jövő iránti felelősség miatt ezeknek

az érdekeknek is érvényesülniük kell, ám ehhez a környezetvédelem jelentőségének felismerésén túl további akadályok elhárítása is szükséges.

Ma már az is látható, hogy nem igazolódtak a hetvenes évek elején született optimista vélemények, melyek szerint "a szocialista országok tervgazdálkodása, össznépi érdekeket képviselő politikája sokkal könnyebben tud megbirkózni a szennyeződés gondjaival, mint a kapitalista gazdaságok."¹² Az érdekkonfliktusokról írottak alapján könnyen fedezhetjük fel a tévedés fontos okát az akkor még uralkodó differenciálatlan érdekfelfogásban: "A termelési eszközök társadalmi tulajdona egyrészt lehetővé teszi, hogy az állam a környezetvédelmi politikát az egész társadalom gazdasági teherbíróképességének alapulvételével határozza meg, másrészt kizárja annak lehetőségét, hogy az egyéni, csoport-, vagy szűk osztályérdekek az össztársadalmi érdek rovására érvényesülhessenek."¹³ Az ellenkező végletet képviselő szélsőséges vélemények szerint a szocialista tulajdonviszonyokból alapvetően hiányzik a környezetvédelmi cselekvést motiváló és kényszerítő érdek, ezért a hatékony fellépésre elvileg fennálló kiváló lehetőségek - mint például a központilag irányítható termelés és fogyasztás, szabályozható árak - a valóságban nem realizálhatók, vagy ellentmondásokat szülnek. Egy ilyen vélemény szerint: "Éppúgy mint nyugaton, a keleti tömbben is az a helyzet, hogy erős érdekcsoportok kisebb problémának tekintik a környezetszennyezést, mint a termelés esetleges hanyatlását. A politikai vezetők úgy érzik, hogy nem mondhatnak le a termelési követelményekről, hogy képesek legyenek kielégíteni a fogyasztási javak iránti mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt növekvő keresletet. Az óvatos gazdasági reformok - paradox módon - hozzájárulnak a probléma súlyosbításához..."¹⁴

A szocialista országokat bíráló polgári álláspontot L. Wicke¹⁵ munkája nyomán a következőkben foglalhatjuk össze: (1) a kommunista pártok a tárgyi javakra koncentráló nemzeti jövedelem magasabb növekedési rátáival igyekeznek a társadalmi rendszer fölényét bizonyítani, (2) nem tudnak annak a kísértésnek ellenállni, hogy "egy nagyobb anyagi jólétet kevesebb környezetminőség árán vásároljanak meg", (3) a központi gazdálkodás alkalmatlan környezeti szempontból

is, mert ha nem adekvát a termelés a hatékonysági és a kereslet-kínálati viszonyokkal a központi beavatkozások önkényessége miatt, akkor több termelési tényező irányul az alacsonyabb értékű, vagy hibás és pazarló felhasználás felé, ráadásul emiatt a gazdálkodók-nál a megfelelő érdekeltség hiányában teljesítményhiány is jelentkezik, s ha van is nyereségérdekeltség, az éppen a környezetvédelem ellen motivál, hiszen a költségeket nem érvényesíthetik árakban, (4) a lakossági felháborodás kevésbé tud kifejeződésre jutni, a sajtó a problémákra rámutatni, mint a nyugati országokban.

Persze a nyugati szerzők nemcsak a társadalom irányítását hibáztatják, a tömegek elmarasztalására is van példa: "Nehéz felmérni, hogy a környezetvédelmi feladatoknak egy viszonylag központosított szervezetű államban való erős koncentrációja előnyös-e ... nehezebb a lakosságban megteremteni a sürgősen szükséges "környezettudat" széles bázisát ... nehéz mérsékletet prédikálni a magyar utca-emberének, aki csak nemrég jutott az ipari társadalom anyagi áldásainak elérhető közelségébe."¹⁶ A "jólét vagy környezet" hamis kérdése persze a marxista szakemberek előtt sem volt idegen. A Béke és Szocializmus folyóirat 1972-ben a természeti környezetről szervezett eszmecserejében a bolgár Zahariev akadémikus vetette fel: "... nagy jelentőségű társadalmi-gazdasági probléma, amelynek igazi méreteit gyakran nem ismerjük föl, mert a dolgozók közvetlen szükségleteinek kielégítésével kapcsolatos mindennapi gondok kötnek le bennünket."¹⁷

Korán megfogalmazódik az az ellentmondás is, hogy a környezetvédelem terén a szocialista tulajdonviszonyok paradox helyzet elé állítják az államot: "A népi demokráciáknál ... a fő problémát az okozza, hogy legfelső, össz-állami szinten úgyszólván egybeesik a károsító és a vele szemben fellépni hivatott állami szerv."¹⁸ Az ellentmondás gyakran éppen a szocialista állam irányító központi szervei közti, ún. "tárcaérdeklődésekhez" is vezet. Ezek során a környezetvédelem, mely kezdeti szakaszokban kellő hagyományok, politikai tekintély, megszilárdult szervezet és intézményrendszer nélkül lép fel, gyakran marad vesztes más, olykor ténylegesen indokolt, de osztársadalmi ésszerűségek alapján kevésbé sürgető kérdésekkel szemben, például azért, mert a gazdasági egységek számára az elismerést a termelési feladatok túlteljesítése, sikeres export

stb. és nem a környezetrombolás felszámolása hozta. Ezzel az elkülönültségen alapuló ellentmondással, még az SZKP KB főtitkára is foglalkozott 1983-ban: "... állhatatosabban és célirányosabb kell a környezet védelmének munkáját végezni. Ezen a területen talán minden más területnél kevésbé tűrhetjük meg a tárcaszemléletű hozzáállást. A tárcaszemlélet gyakran csökkenti a beruházások hatékonyságát, akadályozza a környezetvédelmi intézkedések végrehajtásának egységes, következetes politikáját, felelőtlenséget szül a meghozott döntések ökológiai következményeit illetően, pusztán olyan állítólagos gazdaságossághoz vezet, amely végeredményben nagyobb veszteséget okoz."¹⁹

Az ismertetett problémák, hiányosságok, s nyomukban a szocialista országokban is járó környezeti gondok, sőt néhol kritikus helyzetek, azokat a véleményeket erősítették, amelyek szerint az ökológiai válság társadalmi rendszertől függetlenül pusztán a technikai fejlődés következtében jelentkezik. Ez végülis nem egyéb, mint a konvergenciaelmélet kiterjesztése az ökológiai szférára. A bírálók arról feledkeznek meg, hogy egyrészt a tőkés világrendszer helytelen működése globális válság elindítója mindaddig, amíg annak a világgazdasági kapcsolatokban hatalmas túlsúlya van,²⁰ másrészt a létező szocializmus e közegben azért sem tudta a gyakorlatban kielégítő módon megoldani a környezeti problémát, mert létezése külső feltételeinek biztosítása komoly erőforrásokat von el. Petrov-Szokolov akadémikus szerint: "Amíg nem lesz mindenütt uralkodó tendencia a világon egy új, racionális gazdasági rend, s nem szűnik meg a fegyverkezési verseny örülete, a természeti környezet teljes védelmére és 'restaurálására' nem lesz elég eszközünk."²¹

Számolni kell azzal is, hogy a gazdasági elmaradottság felszámolása, vagy az életszínvonal érdekében tett erőfeszítések továbbra is nehezítik a természet valóban humanista kezelését. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tudati tényezők terén elképzelt kommunista eszmények megvalósulása is lassú és ellentmondásos folyamat.²² A szocialista országok gazdasági fejlettségi szintje is említést érdemel, mert köztudott, hogy a szennyezettség és a gazdasági fejlettség kapcsolatban van egymással. A kevésbé fejlett, főleg hagyományos mezőgazdálkodást folytató országokban - azért, mert

a hagyományos mezőgazdaság épül be a legkönnyebben a természeti körforgásba - alacsonyfokú a környezetszennyeződés mértéke. A közepesen fejlett, nagy kitermelő iparágakkal rendelkező országokban - mint amilyenek az európai népi demokráciák - a termelési és szolgáltatási ágazatok közepes műszaki fejlettségi szintjén különösen nagy a szennyeződés. A gazdasági fejlettség magasabb fokán - magasabb műszaki színvonal és ezzel összefüggő szigorúbb környezetvédelmi előírások alapján - a szennyeződés mértéke ismét kisebb. A környezetvédelem hiányosságainak megszüntetéséhez is szükséges, hogy magasabb gazdasági és műszaki szint, s evvel együtt érettebb környezetfejlesztő kultúra jöjjön létre.

A szocialista népgazdaságok fejlődése a környezetvédelem szemszögéből is szakaszokra osztható. Pataki M.²⁴ szerint kezdetben, amíg a szocialista termelési viszonyok megszilárdításának feltétele a gyors növekedés, az erőforrások a hamar kamatozó területekre koncentrálódnak. A környezetszennyezés még nem kritikus, s a szűkös erőforrások miatt a védekezés ráfordításai a jövőre halasztódnak, amikor majd a termelés méretei és a stabilizálódott társadalmi viszonyok majd megengedik ezt. Mire azonban ez bekövetkezik, már jelentősen romlanak az újratermelés környezeti feltételei, másrészt a több és fejlettebb technika miatt többszörösre nő a termelés környezetkárosító hatása. A harmadik fázisban a helyzet súlyosbodása váltja ki a hivatalos deklarációkat, a törvények születését, szakosodott állami szervezet létrehozását, gazdasági szabályozó eszközök bevezetését. Mire azonban ezek megtörténnek, a népgazdaságok belső strukturális és hatékonysági problémái és a világgazdasági viszonyok átértékelődése a szocialista országok számára olyan kényszerpályákat szabnak meg, ahol arról is dönteni kell, hogy a beszűkült erőforrások a gazdaság dinamizálására, rosszabb esetben felszínen tartására, vagy szennyezés-csökkentésre legyenek-e fordítva.

Bár a rosszul feltett "vagy-vagy" kérdésre igazán helyes válasz nem adható, mégis van e csapda-helyzetből kiút. Azok a fejlesztési irányok, amelyeket az intenzív gazdaság megkövetel, gyakorta környezetvédelmi szempontból is meghatározó fontosságúak. Ilyenek például az anyag- és energiatakarékosság, a hulladékok jobb hasznosítása, a termékek minőségének, tartósságának javítása, az infrastruktúra

fejlesztése, a talajok termőképességének megőrzése és javítása. Ezek persze nem helyettesíthetik a szükséges esetekben a koncepciózus és határozott környezetpolitikai álláspont érvényesítését.

Figyelmeztetni kell arra is, hogy a környezetpolitika nem egy olyan politikai terület, amely más rezortok mellett áll, hanem integráns alkotórésze az emberi lét általános feltételei megteremtésének. L.I. Grekov szerint: "Az ökológiai forradalom nem az emberi fejlődés valamilyen más szakaszainak (a szociális, a tudományos-technikai az ipari forradalomnak) a befejezése után kezdődik. Velük együtt kezdődik és zajlik le, s ugyanolyan szerves alkotórészévé válik a kommunista társadalom építésének, mint a tudomány és technika területén végbemenő forradalom is."²⁵ E gondolattal összhangban azonnal felvetődik az a kérdés is, hogy vajon a szocialista országok kommunista pártjai stratégiájában és taktikájában ez az "együttes" forradalom milyen mértékben érvényesül. Úgy tűnik, hogy kezdetben a környezetvédelmet csak tisztán gazdaságpolitikai kérdésként kezelik, s ezért hosszabb időt kíván annak felismerése, hogy az ökológiai problematika esetében a kommunizmusba való átmenet egyik csomópontja előtt állunk: a strukturális változások központi kérdéséről van szó.²⁶ Nem csupán azt kell egyszerűen lobogóra tűzni, hogy itt vagy ott felszámoljuk a meglévő és létrejövő környezeti károkat, mert ez pótló-védekező szemléletet takar. Arra van szükség, hogy a kommunista pártok olyan termelési és fogyasztási struktúra, életmód és szemléleti modellek kialakítását célozzák, amelyek alapján megvalósítható az a társadalom, amely valóban "az embereknek a természettel való kiteljesedett lényegegysége, a természet igazi feltámadása, az emberi végigvitt naturalizmusa és a természet végigvitt humanizmusa."²⁷ Az, hogy ez a társadalom távolabbi, mint ahogyan a munkásmozgalom kezdetekor gondolták, annak a sokszor kifejtett történelmi ténynek a következménye, hogy a szocializmus nem a legfejlettebb termelőerők bázisán épül, hanem az állandósult hiány feltételei között kell előbb történelmi hátrányokat megszüntetnie.

A környezet hatékony védelme - különösen kezdeti szakaszaiban - a lakosság belátáson alapuló lemondását (valamivel magasabb árakat, kevesebb fogyasztást) is kívánná, éppen a későbbi kényszerítő asz-

kézis elkerülése érdekében. Roppant nehéz, népszerűtlen és a politikai tőkét emésztő dolog a materiális szükségletek hiányos kielégítettsége mellett posztmateriális természetű megszorításokat hozni felülről, ha a tömegek körében a veszélyek még nem tudatosulnak, s a lemondást azért nem vállalják. A helyzet avval is tovább bonyolódhat, ha a veszélyek mértékének és hatásainak tudása csak szűkebb szakmai körökben marad, a döntéshozatali szférához nem, vagy későn jutnak el a szükséges információk, s ezért a környezetvédelem súlytalanságban tartásának politikai korlátait a vezetők sem ismerik fel idejekorán. Így annak a féligazságnak az alapján, hogy "a környezetvédelem drága" nehezen jutunk el az igazság másik feléhez, miszerint "a környezetvédelem elmulasztása sokkal drágább" mert gyakran hiányoznak a kutatási eredmények arról is, hogyan viszonyulnak egymáshoz a ráfordítások és az általuk várható eredmények, vagy elmaradásuk miatt veszteségek.

Az említettek miatt a kommunista pártok által kitűzött célokat nem hatják át automatikusan és kezdettől az "ökológiai forradalom" következményei. Ezért a mennyiségi szemlélet sokáig virulens spóráiból kihajtó gondolatok a jószándék ellenére is gyakran vezetnek a távlatokban kétséges megoldásokhoz. Megfelelő ökológiai szemlélet hiányában, a természeti következmények mélyreható elemzése nélkül még a tömegek jóléte érdekében születő gazdaságpolitikai vagy akár életszínvonalpolitikai célkitűzések és cselekvések nemegyszer több hátránnyal járnak, mint haszonnal. "... az ember a változtatásaival céljai szolgálatába állítja a természetet, uralkodik rajta" - írta Engels. Arról azonban gyakran elfeledkezünk, hogy az idézet hogyan folytatódik: "De azért ne kérkedjünk túlságosan a természet felett aratott emberi győzelmeinkkel. A természet minden ilyen győzelemért bosszút áll rajtunk. Bár mindegyiknek a következményei elsősorban azok, amelyekre számítottunk, de másod- és harmadsorban egészen más, előre nem látott hatásai vannak, amelyek az első hatásokat nagyon is gyakran megszüntetik."²⁸

A szocializmus építésének története és olykor mai gyakorlata is szolgáltat példákat az efféle "előre nem látott hatásokra". Korunk tudománya azonban az előre nem láthatóságot egyre nagyobb mértékben tudja megszüntetni. A "más kárán tanulás" is komolyabb tudatosságot

sürget. A korai figyelmeztetések ellenére a szocialista országok központi döntésekkel vagy éppen annak hiányában számos fogyasztói társadalmi zsákutcába hajtanak be. Így például a hetvenes évek óta hatalmas erőforrásokat vesz igénybe a jelentős szennyező hatásokkal járó egyéni személygépkocsiközlekedés burjánzása, aminek látszólagos jogosságát avval is igazolni próbálják, hogy a telefonhálózat, vagy a tömegközlekedés - bizonyára a személyautókra fordított eszközök hiányában is - a szükségesnél jóval fejletlenebb. Hasonlóan szemléletes példa lehet a közműolló nyitásának veszélye, amikor életszínvonalpolitikai motívumok miatt úgy költünk az ivóvízellátás fejlesztésére, hogy a csatornázást viszont már a források hiányára hivatkozva nem léptetjük azonos szintre, s ezáltal nem teszünk egyebet, mint a megoldás néhány évvel való elnapolásával a természettől olyan magas kamatú hitelt kérünk, amely miatt sokkal bonyolultabb szinten és gyötrelmesebben megoldható módon termeljük újjá éppen az eredeti problémát: az ivóvíz biztosítását. Éppígy említhetünk olyan példákat, amikor a következményeket elhanyagolva, valutaszerzés vagy megtakarítás érdekében olyan termékek gyártását is vállalja a szocialista ipar, amelyeké káros hatásaik miatt a fejlett tőkés országokban nem volna gazdaságos, vagy lehetséges (nem is szólva a nyugatról keletre exportált hulladékok ügyeiről).

Folytathatnánk a sort további példákkal, de ennyi is elegendő lehet annak bizonyítására, hogy ökológiai szempontok alapján is tudatosnak kell lennie a marxista politikai elméletnek és gyakorlatnak ahhoz, hogy társadalmi rendszerünk értékei a mai emberekben, illetve a ma kommunistáinak munkája a jövő generációkban ne kelthessen kétségeket, hiszen a megoldások elhúzódása rontja a puszta biológiai létezés körülményeit, kibebbíti a következő generációk gazdasági erőforrásait is. "A szocialista társadalom vívmányai kérdőjeleződhetnek meg, ha csak ezen az áron volnának elérhetőek."³⁰

Amint említettük, a környezetvédelem elvi jelentőségét viszonylag korán érzékelik és deklarálják a környezeti ártalmakkal országukban már találkozott pártok. A nemes célkitűzések is megszületnek: meg kell akadályozni a további környezetromlást és javulást is kell elérni, ám a gazdaság adott fejlettségi szintjén gyorsan kiderül, hogy ezt csak egyéb, zömmel rövid távú gazdasági, társadalmi célok

rovására lehetne megvalósítani. Ezért valódi nyomatékot sem a gazdaságirányítás, sem az irányítás egyéb csatornáin (pl. "árnyékmechanizmusok útján"³¹) nem kap egészen addig, míg az e téren való engedményekkel történő "hátrálásból" eredő következmények a politikailag elviselhető szintet el nem érik.

A politikai tűréshatár elérésekor azonban az a fázis következik, amikor a realista pártok már a megoldásra érett ügyek közé emelik a környezetvédelmet, s ehhez megfelelőnek gondolt eszközöket és módszereket vezetnek be, a megvalósulását fékező rövidtávú és partikuláris érdekeket hátrább sorolják. Annak felismerését jelenti ez, hogy "az a politika, amely az emberi környezet jobbá tételét tűzi ki célul és ezt megvalósítja, széles tömegek egyetértésével, szimpátiájával találkozik."³² (Persze feltételezve a lakosság tájékozottságát és tudatosságát.)

Ehhez a felismeréshez az iparilag fejlettebb szocialista országok pártjai a nyolcvanas évek során rendre elérkeznek, ami már a valóban hatékony környezetvédelem útjára lépés kezdetét is jelentheti, s egyúttal előzménye annak az állapotnak, amelyben a fejlett szocialista társadalom más értékeivel az "ökológiai forradalom" értékei is szerves egységbe forrnak. A probléma tehát nem elsősorban az, hogy tud-e a kommunizmus vagy akár a fejlett szocializmus megfelelő választ adni az ökológiai kihívásra. Bizonyosan tud, s az is biztos, hogy az bármely kapitalista alapon megfogalmazható válasznál jobb. A döntő kérdés az, hogy a válaszhoz eljutás során a kerülő utakon és zsákutcákban mekkora vámot fizettetnek velünk és utódainkkal mulasztássá növvő késedelmek és tévedéseink.

x x x

Az előbbieket során kifejtettek fontosabb tételeinek igazolására csatolok néhány szemléltető példát a szocialista országok kommunista pártjainak dokumentumaiból, illetve a környezeti helyzetükről szóló híradásokból a függelékben (részletesebben Kína, a Szovjetunió és Lengyelország környezetvédelmének alakulásáról számolok be).

4.2 A környezetvédő társadalmi-mozgalmi aktivitás példái a szocialista országokban

Amint azt a korábbiak során is láttuk, hatékony környezetvédelem csak a társadalom tagjainak aktív és széles körű részvétele esetén képzelhető el. Ennek hiányában a környezetvédelem ösztönző társadalmi ésszerűsége a rövidtávú és csoportérdekekkel szemben nem tud érvényre jutni, s a társadalom érzékeny veszteségek árán érkezik fontosságának felismeréséhez. A szocialista országok esetében fokozottan szükséges, s a társadalmi rendszer lényegéből következően természetes is az ilyen aktivitás gazdag kifejlődése.

A szervezett környezetvédő fellépés irányultsága szocialista körülmények között is kettős: egyrészt a lakosságot, a közvéleményt, másrészt a döntéshozókat kívánja közvetlen, vagy közvetett módon befolyásolni. Ennek megfelelően a környezetvédő szervezetek, mozgalmak, illetve a környezetvédelemért tenni kész - de nem csak avval foglalkozó - társadalmi szervezetek funkciója egyszerre többféle:

- tudatformáló munkát folytatnak széles körben az ökológiai szemlélet terjesztéséért, a problémák tudatosításáért;
- mozgósító hatásuk az állampolgárok környezeti ügyek érdekében való fellépését és részvételét segíti elő

(s ennek révén a demokratikus politikai kultúra terjedésében is közreműködnek);

- érdekközvetítő feladatokat vállalva a demokratikus politizálás sávjait új elemekkel gazdagítva, korábban reprezentálatlan, helyi természetű, egyes társadalmi csoport-, illetve jövő generációs érdekeket institucionalizálnak;
- jelző szerepük a környezetnek ártó folyamatok gyorsabb felismeréséhez, a környezeti károk elhárításához ad jobb lehetőségeket;
- figyelmeztető, előjelző tevékenységük a jövőben létrejövő ökológiai gondok elkerülését teszi egyszerűbbé, alternatív megoldások felvetésével növeli a döntéshozók informáltságát, csökkenti a tárcaérdekek egyoldalú érvényesítésének alkalmait.

A felsorolt funkciókból következő előnyök ellenére a környezetvédő társadalmi aktivitás szervezetté válása nem történik ellentmondásmentesen. Ez azonban csak részben következik abból, hogy a környezetvédelem olyan ügy, melyet kezdetben ideológiai hendikep is terhel, vagy az, hogy a korai szocialista társadalomfejlesztés során az iparosítás érdekei voltak döntőek. Felvethető az egyes szocialista országok esetében az alkalmazkodási - megújulási képesség elért szintje, illetve annak kérdése, hogy a megújulást lehetővé tevő mechanizmusuk révén elég gyorsan tudják-e a szükséges esetekben gazdasági, politikai, jogi, ideológiai, oktatási stb. szféráik működését átalakítani anélkül, hogy az eközben keletkezett társadalmi feszültségek túllépnék az elviselhetőség küszöbét és társadalmi robbanásokhoz vezetnének.

Az érdekszerveződés talán legfontosabb akadályát Pokol B. abban látja, hogy a korai szocialista társadalom fejlesztési gyakorlata nem sok teret engedett az államon kívüli társadalmi szerveződésnek. A korábbi, több ezres nagyságrendű, egyesületi-érdekképviselői hálózatot radikálisan csökkentették, és a néhány nagy társadalmi szervezetből álló szervezetrendszert, az ismert "hajtószíj"-elvének megfelelően, a centralizált állami szervezet kiegészítő részeként építették fel.³³ Bár ennek számos munkában elemzett hátrányai nyilvánvalóak, az adott történelmi körülmények közötti elkerülhetetlensége nyilvánvaló. Még akkor is igaz ez, ha az osztályellenség adminisztratív úton felszámolt képviselőjéhez hasonló sorsra jutott számos olyan szervezet, vagy mozgalom is, amelyek működését a szocialista építés későbbi fázisában éppen hiányzó volta miatt művi úton kell megindítani. A megszűnt szervezetekkel azonban a politikai kultúra fontos iskoláinak és örökített hagyományainak tekintélyes része is eltűnt, s ezek újratermelése sokkal bonyolultabb, mint újra szervezeteket alakítani.

A gazdasági reformok során viszont megindult az "államosított" társadalmi szervezetek tényleges érdekképviselőre alkalmas átalakítása, amelynek fontosságát számos tapasztalat húzta alá. A lengyel párt 1984-es elemzése ezt fejezi ki:

"...a pártnak rendelkeznie kell a "korai figyelmeztetés" rendszerével, egy olyan rendszerrel, melynek keretében gyűjti, elemzi és hatékonyan kihasználja mindazokat a jelzéseket, amelyek arra utalnak, hogy olyan jelenségek léptek fel és erősödtek, melyek konfliktushoz vezethetnek."³⁴ Annál is fontosabb ez, mert természetes, hogy társadalmi rétegenként, gazdasági ágazatonként, lakóhelyenként eltérő érdekekkel számolhatunk, s az is magától értetődő, hogy ezek politikai érvényesítési szándéka minduntalan eltérő véleményeket szül, amelyeket azonban kellő politikai toleranciával kell fogadni.³⁵

A környezetvédő társadalmi aktivitás feltételeinek érett volta esetében ez az aktivitás mindenképpen felszínre tör, de egyáltalán nem mindegy, hogy milyen formában. Ha a döntések során rendre nem veszik figyelembe a környezeti érdekeket, megfelelő időben és módon nem oldják meg a problémákat, e téren is éles társadalmi konfliktusra lehet számítani. Az osztályharc logikájából pedig az következik, hogy a szocializmus ellenfelei is megpróbálnak minden ellentmondást céljaik érdekében kihasználva konfliktussá transformálni.³⁶ Ennek megfelelően a nem megfelelő kezelés következtében a környezetvédelem könnyen "túlpolitizálódhat", azokon a területeken is konfliktushelyzetek termelődnek, ahol viszonylag egyszerű, körültekintően hozott szakmai kérdéseket kell eldönteni. Egy konkrét példa kapcsán fejti ki Seregi L.: "... példák tucatjával igazolható, mit okoz, ha megfeledkeznek a lakosságról; mindenkinek kikérik a véleményét, csak éppen azokét nem, akik végül is élvezni vagy átkozni fogják a vívmányokat. Miért kellett pont papírgyár mellé építeni - mondjuk - a csepeli lakótelepet? Még arra sem lehet hivatkozni, hogy hiányoztak a szükséges szakvélemények:

a fővárosi KÖJÁL egyértelműen a felépítés ellen foglalt állást.³⁷ Szamuely L. véleménye is az, hogy a szembekerülő érdekeket és célokat nem lehet társadalmilag optimális módon egyeztetni, ha mind-egyikről ugyanaz a helyi, vagy központi szerv, hatóság dönt:

" Nyilvánosság és a különböző társadalmi érdekek nyílt képviselete nélkül elkerülhetetlenül valamely részleges, helyi, hivatali, egy- szóval csoportérdek kerekedik felül az általános érdek rovására."³⁸

A környezetvédelem esetében is az szükséges, hogy a társadalom felől érkező érdekbehatások szabályozottan érhék el az állami-politikai akaratképzést, és a különböző, sőt ellentétes hatások ne szakítsák szét a központi államigazgatási szervezet egyes elemeit. Ennek hiányában a valóságban gyakorta fordulnak elő a korábban már érintett tárcaütközések, amelyek könnyen vezetnek olyan vélt gazdaságossághoz, amelyek végülis komoly gazdasági és politikai veszteségeket eredményeznek.

Az ökológiai aggodalom, illetve a környezetvédő társadalmi-mozgalmi fellépés a szocialista országokban is változatos formákban jelenik meg. A megjelenés típusainak egyik végletéhez a központi- lag generált, a másikhoz a hatalommal szemben ellenséges formák számíthatók. E formák tipizálására a következő csoportosítás lehet alkalmas:

- (1) a szocialista társadalom meglévő politikai szervezeteinek keretein belül szerveződő tevékenység;
- (2) az (1)-ben említett szervezetek peremén, vagy azokon kívül, de a szocialista demokrácia kereteihez igazodó, a környezetvédelemre szakosodó spontán lakossági, vagy szakmai aktivitás;
- (3) kiemelkedő értelmiségiek, tömegkommunikációs eszközök fellépése
- (4) passzív és kivonuló reakciók;
- (5) ökológiai "importatások" megnyilvánulásai;
- (6) ellenséges, ellenzéki csoportosulások környezetvédelmi kérdésekben való fellépése.

(1) A szocialista társadalom meglévő politikai szervezetein belül szerveződő környezetvédő tevékenység egyrészt az államigazgatásban (főhatóságok, tanácsok apparátusa) e kérdésekkel foglalkozók sajátos érdekközvetítő szerepét jelenti, másfelől - és a társadalom tagjának érdekképviselő szerepéből ennek jelentősége növekvő - a politika alakításában résztvevő "nagy" társadalmi szervezetek és mozgalmak vállalnak a környezetvédelem terén feladatokat. Megjelenik a pártok programjában, a szakszervezetek munkájában, s különösebb hangsúlyt kap a népfront-típusú társadalmi alakzatok, az ifjúsági szervezetek, a tudományos-műszaki, kulturális szövetségek életében. E szervezetek jelentősége azért is nagyobb, mert az érdekképviselő egyéb formái kevésbé strukturáltak, mint a nagy hagyományú polgári demokráciákban³⁹, így a társadalmi szervezetek és az egyesületek bizonyos fokig - pressure group -okká (nyomást gyakorló csoportokká) válnak a szocialista államokban, ezért a szükségképpen kialakuló csoportérdekek hordozóinak az institucionalizálása napjaink politikájának és jogi fejlődésének elengedhetetlen kísérőjelensége.⁴⁰

(2) Szocialista körülmények között is fontos kérdés, hogy kialakul-e a környezetvédelemre szakosodó szervezett lakossági, vagy szakmai aktivitás. Másfelől annak jelentősége is vitathatatlan, hogy e szerveződés megfelelően szabályozott keretek között történik-e. A szocialista országok környezetvédő szervezeteinek többsége a társadalom életének legális szférájában működik, mégpedig egy részük a hatalom gyakorlásához közvetlenül kötődő szervezetek és mozgalmak keretein belül; vagy azokhoz lazább formában kapcsolódva; más részük legálisan működő egyéb - esetleg éppen a környezetvédelem egészére, vagy egyes területére szakosodott - szervezetekhez kapcsolódva, vagy ezek mellett, az állampolgárok érintettségén alapuló önálló kezdeményezései, spontán csoportosulásai alakjában jelenik meg. Elsősorban ez a szféra az, amely a szocialista országok környezetvédő mozgalmát jelenti, itt találjuk a környezeti kérdésekben aktív emberek túlnyomó többségét, a politikai akaratképzésben is ez rendelkezik kiépített csatornákkal.

Arra, hogy milyen szervezetekről van szó, még nem készült áttekintő elemzés. A szocialista országok környezet- és természetvédelmi társadalmi mozgalmi és szervezetei közötti együttműködésről 1985-ben aláírt jegyzőkönyv⁴¹ sem ad teljes képet, bár azt egyértelműen kimondja, hogy ezek célja az, hogy az egyes államok e téren folytatott politikáját segítsék. A különbségeket jól mutatja, hogy az együttműködésben az egyes országok részéről részvevő szervezetek bázisa eltérő: a Szovjetunióból önálló köztársasági Természetvédelmi Szövetségek, Bulgáriából az ottani népfrent Természetvédelmi Nemzeti Tanácsa, Lengyelországból a Természetvédelmi Liga, Magyarországról a népfrent Környezetvédelmi Bizottsága, az NKD-ből a Kulturális Szövetség Környezetvédelmi Bizottsága, Csehországból a Környezetvédelmi Szövetség, Szlovákiából a Környezet- és Tájvédelmi Szövetség (az együttműködésben nem vesz részt a szocialista országok környezetvédelemre szakosodott valamennyi szervezete). Érdeemes a továbbiakban néhány ország szervezeteinek jellemző vonásával megismerkedni (tekintetbe véve, hogy a "természetvédelem" fogalmán gyakran a környezetvédelmet értik).

A szovjet természetvédelmi társaságok (szövetségi köztársaságonként szerveződnek) nemcsak a szocialista országok, hanem az egész világ legnagyobb környezetvédő szervezetei, együttesen 60 milliónál több tagjuk van. A legrégebbi köztük az összoroszországi, amelyet 1924-ben alapítottak, egyúttal a legtöbb tagot is tömöríti: 35 millió főt, alapszervezeteinek száma 200.000. A társaság kezdetben csak a hagyományos természetvédelemmel foglalkozott (bár már ekkor sem tudományos-értelmiségi szervezet volt: 1926-ban a tagok fele munkás volt, negyede tanuló és negyede értelmiségi). Profilja később kibővült a környezeti ártalmak elhárításával történő foglalkozással is, s szekciói ma széles profilt fognak át: pl. talaj-, víz-, levegő-, erdő-, vad-, madár-, haltartalékvédelem, vagy kertészet, méhészet, kisállattenyésztés stb. A társaság tagjai fizikai munkával segítik a természetvédelmet, felderítik a védelemre méltó értékeket, kezdeményezik a védetté nyilvánítást, közreműködnek a környezetvédelmi tapasztalatok terjesztésében, ellenőrzik a törvények, előírások betartását (erre 200 ezer ellenőrüknek sajátos felügyeleti hatásköre is van), fellépnek a károsítók ellen,

ha indokolt, a termelés megszüntetéséért, tervek elvetéséért is szót emelnek, szervezik a gyárak "környezetvédelmi szocialista versenyét", propagandamunkát végeznek (évente félmillió előadás, másfélmillió konzultáció, tízezer kiállítás, százezer cikk stb.). Együttműködnek azokkal a társadalmi szervezetekkel, amelyek a környezetvédelemben további fontos szerepet töltenek be a Szovjetunióban, így főleg a Komszomol KB mellett működő Természetvédelmi Tanács-csal, a "Znanyie" Társasággal (ismeretterjesztő szervezet), vagy a Természetbúvárok Moszkvai Társaságával.⁴²

Csehszlovákiában külön cseh és szlovák szervezet működik. A környezeti gondok Csehországban élesebbek, ahol a cseh kormány, amely már 1974-ben hat körzetet nyilvánított különösen veszélyeztetettnek) felhívást tett közzé 1982-ben, melyben minden állampolgárt felszólít a környezetvédelmi, technológiai előírások betartására, és kéri a társadalom segítségét a hatásosabb környezetvédelemhez. A Környezetvédők Szövetsége - a nemzeti fronthoz tartozik - 40.000 tagot tömörít, de újra meg kell említeni a Szocialista Ifjúsági Szövetség keretein belül működő ifjúsági mozgalom, a "Brontosaurus" kiterjedt aktivitását is.⁴³

Az NDK-ban a Természet- és Környezetvédő Társaság az ún. Kulturbund keretein belül működik 1980. márciusa óta, s összesen mintegy 60.000 tagja van. A társaság céljainak vallja a természet védelmét, az erőforrások ésszerű hasznosítását, a táj megőrzését és szépítését. Arról is szólni érdemes, hogy az NDK-ban jelenik meg a szocialista országban a leginkább kifejezett módon az egyház (az evangélikus egyház) környezetvédő feladatvállalása, amelyet a nyugati sajtó a pacifizmussal összefonódott kontesztáló magatartásnak állít be.⁴⁴

Lengyelországban gyakran a Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma (PRON) is környezetvédelmi tömegszervezetként funkcionál, s a Természet tudósok és Műszakiak Szövetsége (NOT) is betölt hasonló szerepet. A tiszta profilú önálló környezetvédő szervezetekre is vannak példák: a Lengyel Természetvédelmi Liga (LOP) és a Lengyel Ökológiai Klub (PKE). Az előbbi 1968-ban jött létre, "az ember és természet helyes viszonyának kialakítása, a természet szeretetének

felébresztése és a természetvédelmi célok jelentőségének terjesztése" céljából.⁴⁵ Tevékenysége a hetvenes évek végére kiszélesedett, az 1981-es válság során fellépett a környezet ellenőrzés és tervezés reformjáért, egyúttal felhívott a "fejlett szocialista társadalom céljainak újrafogalmazására", ahol a két kulcsszó az "életminőség" és az "ökológiai egyensúly". Az Ökológiai Klubot 1980. szeptemberében, Krakko és vidékének környezeti romlásáért aggódva hozták létre, de már 1981. derekára országszerte megalakultak szervezetei, s ekkor a Szolidaritás Szakszervezettel is együttműködött. A 2-3000 tagot számláló laza egyesületnek elsősorban a legveszélyeztetettebb agglomerációkban dolgozó szakemberek a tagjai. Ismeretterjesztő előadások, viták, szakértői vizsgálatok végzése, dokumentumok készítése, ezek alapján való fellépés tartoznak munkaformáik közé. Több esetben elérték a szennyező üzemek bezárását (például az említett Skawna alumíniumkohónál), vagy a technológia megváltoztatását.⁴⁶

(3) Sajátos szerepe van a környezetvédelemben a kiemelkedő értelmiségiek fellépésének is. E kitüntetett szerep persze jelentős részben pótlék, s utal arra, hogy az érdekek kanalizálása más formákban kevésbé valósul meg. Madas A. véleménye szerint: "Néha az az ember érzése, hogy a vezetésben jobban odafigyelnek arra, mit mond egy-egy kiemelkedő író az adott kérdésben, mint a százötven ezer mérnök és biológus."⁴⁷ A humán értelmiség véleményformáló szerepe több szocialista országban jellegzetes (gondoljunk a szovjet írók több kezdeményezésére), mely a tömegtájékoztatás területén dolgozók aktivitásában is megjelenik. Ők is érzékenyen reagálnak a környezeti kérdésekre, közreműködnek azok ismertté tételében és a közvélemény kifejezésében.

A következő (4) (5) (6) típusok lényegesen kisebb társadalmi hatással bírnak, de létezésüket a helyzet teljes körű felmérése érdekében szükséges megemlíteni.

(4) A környezeti károsodás feletti aggodalom passzív és kivonuló reakcióinak a tőkés országoknál tapasztalt formáival (pl. alternatívitás) a szocialista országokban szinte egyáltalán nem lehet találkozni. Bizonyos kezdeményezéseik (pl. a biokulturás kistermelés,

reformtáplálkozás stb.) azonban fellelhetők, terjedésük várható. Sőt akad olyan nyugati híradás, például W. Straussé, aki tudni véli ún. "szovjet zöldek" létezését, akik állítólag korábbi értelmiségi foglalkozásukat felhagyva Szibéria távoli részeibe menekülnek az "elnyomó kötöttségek" elől, hogy ezúton is a "fennálló rend elleni erkölcsi tiltakozást" fejezzék ki, s ők azok, akik "valóban ökológiai módon élnek"⁴⁸. Joggal gyaníthatjuk, hogy a Strauss által említett erkölcsöknek sokkal több köze van a munkakerüléshez, vagy a bűnözéshez, mint az ökológiához.

(5) Az "ökológiai mozgalom" importált formái ugyan nem különösebben jellemzőek, de mégis előfordulnak, s más típusba nem sorolhatók. Ide tartoznak az egyes szocialista országokban más országokbeli környezetvédők fellépései. Megemlíthetők a szocialista környezetvédők közti két-, vagy többoldalú együttműködés példái (Magyarországon 1985-ben a társadalmi szervezetek három többoldalú rendezvényére is sor került⁴⁹). A tőkés országok környezetvédő szervezeteivel is megkezdődött a párbeszéd, de akad példa nyugati szervezetek törvénytelen fellépésére (mint például NSZK-beli környezetvédők a csehszlovák határt megsértve vertek táborot, német és cseh nyelvű transzparenszeket állítottak fel, melyeken a légszennyezés és az erdőpusztulás ellen tiltakoztak⁵⁰), vagy a (6)-nál ismertetett aktivitás támogatására is.

(6) A szocializmussal ellenséges, kommunista pártokkal szemben ellenzéki pozíciókat elfoglaló csoportosulások, önmagukat "másként gondolkodónak" is nevező személyek által exponált kérdések közé a környezetvédelem is bekerült. Ennek fő oka az, hogy jellemzően olyan területről van szó, ahol a társadalom széles körű aggodalma, a probléma felismerése hirtelen, olykor szélsőséges érzelmi reakciókkal övezve jelenhet meg, ám megnyugtatóan csak hosszabb idő alatt, és más területek komoly erőforrásainak elvonása révén oldható meg. Emiatt a környezetvédelem - társadalmi rendszertől függetlenül is - könnyen és tartósan támadható felületet ad ellenzéki fellépésre, a hatalommal való konfrontációra mindenütt, ahol a környezetvédő társadalmi aktivitás feltételei érettek.

A szocialista országokban is igaz ez a tézis, s mivel itt az említett feltételek a hetvenes-nyolcvanas évtizedforduló környéként érnek meg, az ellenzéki erők fellépése is ekkor kezdődik. Megemlíthetjük a szovjet környezettel foglalkozó Komarov-féle szamizdatot⁵¹, a csehszlovák állapotok kapcsán a Charta '77 szennyezés elleni fellépését⁵², a lengyel viszonyokról szólva Szolidaritás Szakszervezet függelékben ismertetett álláspontját, vagy a magyar ellenzéki erők közreműködését például a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer körüli vitákban.

A különböző országokban eltérő módszerekkel való fellépésnek megfigyelhetők közös tartalmi vonásai is. Ilyenek például: a környezeti ügyek kapcsán a "nemzet lelkiismerete" szerepkörben lépnek fel az ellenzéki erők, a szocialista hatalmat a természetet gátlástalanul tönkretévő technokrata ipari-fegyverkezési lobbyként kívánják bemutatni, amelynek az emberek élete, egészsége sokadlagos szempont; az elért környezetvédelmi eredményekről azt hirszetelik, hogy azok nem egyebek "retorikából és propagandából szőtt ködfüggönynél"⁵³, s a párt és az állam az ő - az ellenzék - fellépésükig nem tett komoly intézkedéseket. Bár álláspontjukat nyilvánvalóan nem a környezet iránti aggodalom, hanem a kommunista pártokkal szembenállás táplálja, hamar tapintanak rá azokra a pontokra, ahol a szocialista környezetpolitika valóban deficites (pl. a jobb környezeti érdekképviselés, informáltság, állampolgári beleszólás követelése), s ezek révén egyéb felvetéseik hitelét törekszenek növelni.

A "belső disszidensek", ellenzéki csoportok, szervezetek több országban is érzékelhető szerepe egyrészt arra utal, hogy a környezetvédelem terén bőven akad könnyen támadható pont a politikai gyakorlat egészével szemben ellenséges fellépés számára, másrészt a pártok kezdeti környezetpolitikája lehetőséget teremtett arra, hogy kétes áramlatok megkíséreljék az ökológiai problematika vagy egyes részletkérdéseinek kisajátítását. Ezek mellett az is megfigyelhető, hogy e fellépés következtében a nélkülözhetetlen jelzéseket továbbító, egyes jogos érdekeket képviselő lakossági, szakmai, társadalmi szervezeti környezetvédő aktivitást is nemegyszer gyanakvás, elzárkózás, esetleg adminisztratív fellépés fogadta.

II. rész összefoglalója:

A TŐKÉS ÉS A SZOCIALISTA FELTÉTELEK KÖZÖTT KIBONTAKOZÓ KÖRNYEZETVÉDŐ AKTIVITÁS JELLEGZETES VONÁSAI

1. A környezetvédelem különböző társadalmi feltételek között

Véleményem szerint a környezet károsításának a termelőerők jelenlegi fejlettségi szintjén társadalmi rendszertől független okai is vannak, bár a tőkés társadalmi rend globális ökológiai válság eredetéért éppúgy felelős, mint más globális válságokért is. A planetáris környezetpusztulás nem a civilizációból magából, hanem csak az osztálytársadalmak és különösen a tőkés társadalom civilizációs fejlődéséből következik. Mégsem tarthatók ma már azok a vélemények, amelyek szerint a tőkés piaci anarchia és profitcentrikus termelés a környezetvédelem bármiféle lehetőségét kizárja.

A legfejlettebb tőkés országokban figyelmeztető környezetromlás és katasztrofális esetek nyomán éppen a lakosság nyomása és a magántulajdon általános védelme váltotta ki a környezet általános védelmének meghirdetését, számos intézkedés született a környezetvédelem terén, s ezek egy része valóban hatékonyak is bizonyult, bár a helyzet eseti javulása nem változtatott azon, hogy a környezeti hátrányok megoszlása is tükrözi a társadalmi struktúra egyenlőtlenségeit.

A közvélemény a fejlett tőkés országokban környezetpártivá vált. Kiderült, hogy a környezeti hátrány legalább akkora mozgósító erővel bír, mint a gazdasági, vagy szociális hátrány, s a lakosság környezeti tudatossága azt is jelenti, hogy az állampolgárok tekintélyes része anyagi áldozatokra, vagy korlátozott mértékű lemondásokra is hajlandó.

Bebizonyosodott, hogy lehetséges a korábban elhárithatatlanak és megfékezhetetlennek tartott környezetpusztulás megfékezése, de ehhez szükséges az ökológiai tiltakozás, amely egyfelől a kapitalista termelés, másfelől a lakoságnak a termelési szférán kívüli érdekei közötti antagonizmusból nő ki. A tömeges ökológiai aggodalom hatására a környezetvédelem valamennyi fejlett tőkés országban fontos állami politikai kérdéssé vált. Létrejött jogi szabályozása, megteremtődtek az intézményes szervezetek, s bár súlyos konfliktusok révén és kompromisszumok eredményeként, de komoly anyagi eszközöket is fordítottak rá. Az is kiderült, hogy a környezetvédő termelés nemcsak korszerű, de gazdaságos is lehet.

A haszon nemcsak nemzetgazdasági szinten jelentkezik, és az ipar is mindinkább felismeri, hogy a szennyezés nem egyéb mint erőforrás rossz helyen és időben. Nem igazolódtak azok az elemzések, amelyek a környezetvédelmet a költségnövekedés miatti nagy inflációs hatás vagy a munkahelyek elvesztése miatt támadták. Sőt éppen az is elképzelhető, hogy a szociális munkalehetőségek mellett éppen a környezetvédelem lehet az az aktivitási forma, amely a következő évszázadban a hagyományos munka-típusú tevékenység helyére léphet és képes lesz a növekvő inaktív népesség foglalkoztatására.

A fejlett tőkés országok környezeti állapota - még meglévő, illetve újratermelődő súlyos problémáik ellenére - több területen valóban javult. E kedvező tendenciák azonban a tőkés világrendszer túlnyomó többségében nem érvényesülnek. Az emberiséget hosszú távon fenyegető ökológiai problémák súlyossága a harmadik világ országaiiban a legnagyobb. Egyre élesedő problémáik fokozottan termelik újjá szegénységüket, de az elválaszthatatlan egész gazdasági problematikájuktól, legegyszerűbben a "szükített újratermelés" fogalmával írható le. A válság okai részint a gyarmati múltnak részint pedig annak tulajdoníthatók, hogy az egyenlőtlen nemzetközi munkamegosztás és világgazdasági cserearányok a természetes környezet számára katasztrofális módszerek alkalmazására kényszerítik a fejlődő népeket. Az országok többségében a kiutak helyett a zsákutcák látszanak: többnyire a fejlett országok ipari-technológiai mintáit és fogyasztói szokásait próbálják meg kritikátlanul követni. Megoldásokat csak az a fejlődés hozhat, mely a környezettel harmonikus termelésen, a helyi kulturális és gazdasági szokásokon alapul. Gondjaik orvoslására világméretű összefogás és segítség is kell, amit elsősorban a saját pozícióikat féltő és a fegyverkezési versenyt fenntartó imperialista érdekek akadályoznak.

A szocialista országokban a környezetvédelem terén meglévő helyzeti /kisebb romlás/ és elvi /a társadalom jellegéből fakadó/ előnyök nem váltak még gyakorlati fölényé. A környezetvédelem előzményeinek távoli múltja van, s a környezet károsodásának a fejlett tőkés országokéhoz hasonló kritikus mértékét csak egyes gócok helyzete érte el. A környezeti gondok egy része öröklött, de tekintélyes része a szocialista építés során jön létre. Nem meglepő, hogy a hatalom megszerzéséért folyó harc, illetve a szocializmus gazdasági alapjai megteremtése időszakában a természettel való törődés kevés figyelmet kapott. A történelmi hátrányok törlesz-

tésének fényében szinte fel sem vetődött, hogy a természeti környezet elemei sérülékenyek is lehetnek, hogy ezek nem korlátlanul állnak rendelkezésre, s ezért a fő hangsúly a mindenáron újat teremtésre, a természet átalakítására, vagy pontosabban leigázására került. Az ökológiai gondolkodás is a kezdeteknél tartott, sem a károsítás veszélyeiről, sem a megelőzés szükségességéről és módjairól nem tudtak sokat. Ennek ellenére születtek környezetvédő intézkedések már akkor is, ezek azonban többnyire eredménytelenek maradtak. A későbbi fejlődésre is természetesnek gondolom azt, hogy minél kevésbé konszolidálódott viszonyok között működik egy szocialista ország vezető pártja, annál kevésbé jut alkalma a környezeti kérdésekkel foglalkozni /kivéve azt a helyzetet, amikor a környezet romlás magas szintje miatt éppen a környezet védelme lehet konszolidációs tényező/.

A környezet romlásának jelei azonban a hatvanas évek végére több szocialista országban váltak feltűnővé. A kezdeti értékelések a gondokat lokálisnak és ezért néhány eseti intézkedéssel egyszerűbben megoldhatónak gondolták, jórészt úgy tartották, hogy mivel az ökológiai válság a tőkés termelés következménye, ezért hatásai a szocialista országokat nem érintik mélyebben. Véleményem szerint ennek a leegyszerűsítő felfogásnak két döntő oka van: az egyik a voluntarista gyökerű szocializmuskép /beleértve a differenciálatlan érdekfelfogás tévedéseit is/, a másik pedig a társadalom külső /természeti/ környezetének állapota iránti viszonylagos érdeklődés-hiány vagy érdektelenség. Mindezek alapján a környezetvédelem a hatvanas-hetvenes évtized fordulóján új globális kérdésként történő megjelenésekor a szocialista országok számára kissé ismeretlen, de bizonyosan váratlan és alkalmatlan jelenség, hiszen az ezirányú aktivitás feltételei még kevésbé voltak érettek. A fogadtatás is ennek megfelelő: megszülettek az elvi állásfoglalások, szakosodott struktúrák is alakulnak, a tüneti kezelésre is mutatkoztak jelek, ám nem alakult ki valóban határozott és hatékony környezetpolitika, az intézkedések nem voltak adekvátak a helyzettel. Ezért a hetvenes évtizedet az országok többségében az elszasztott lehetőségek jellemzik, ami miatt a nyolcvanas évekre a környezeti állapot tényezőinek nagyobb hányada érzékelhetően romlott. Ugy tartom, hogy a környezeti romlás önmagában jelentős veszélyein túl tekintélyes ideológiai terhet is jelent. Egyrészt azért, mert a két világrendszer versenyének újabb területét je-

lenti az, hogy melyik képes emberibb minőségű környezetet teremteni polgárainak /tehát az, hogy a létező szocializmus képes-e elvi előnyeit e téren is bizonyítani/ másrészt pedig a jövendő generációk érdekeihez való viszony kérdése is felvetődik. Ezért az elmulasztott intézkedések későbbi hatásaival nemcsak gazdasági, hanem politikai-ideológiai téren is számolni kell.

A környezetromlás növekedése mellett a környezetvédő társadalmi aktivitás más feltételei is fokozatosan érnek meg. E folyamat persze nem egyenletes. Szerepet játszhatnak benne olyan történeti előzmények mint például az ázsiai termelési módon kifejlődött ökológikus termelési hagyományok, de az európai országokban is jelentősek a különbségek. A gazdaságok intenzív pályára állítása olyan fejlődéssel is történhet, amely a környezet helyzetének is kedvez: az anyag- és energiatakarékosság, a hulladékszegény technológiák, a hulladékok jobb hasznosítása, a termékek minőségének, tartósságának javítása, stb. A politikai struktúra fejlesztése, a szocialista demokrácia szélesedése környezeti szempontból is pozitív eredményeket hoz. Mindezek mellett véleményem szerint azt is fel kell ismerni, hogy a környezetvédelem nem egyszerűen a gazdaságpolitikai kérdések egyike, hanem az ökológiai problematika a strukturális változások egyik központi kérdése, amely nem egyszerűen egy reszortba sorolható, vagy más reszortok mellett áll, hanem integráns része az emberi lét általános feltételei megteremtésének.

Ez a felismerés azonban nem következik be automatikusan, aminek egyik fő oka az ökológiai, környezeti hatások és következmények, illetve a ráfordítások és a várható eredmények hiányos ismerete. Ezért a mennyiségi szemlélet sokáig virulens spóráiból kihajtó gondolatok a jószándék ellenére gyakran vezetnek a távlatokban kétséges megoldásokhoz, ugyanis a természeti következmények mélyreható elemzése nélkül még a tömegek jóléte érdekében születő gazdaság, vagy akár életszínvonalpolitikai célkitűzések is nemegyszer több hátrányt hoznak, mint hasznot. Másrészt viszont az is igaz, hogy nehéz és a politikai tőkét emésztő dolog a materiális szükségletek hiányos kielégítettsége mellett úgy hozni immateriális természetű megszorításokat felülről, ha a tömegek körében a veszélyek még nem tudatosultak. A helyzetet az is bonyolítja, hogy az ökológiai problematika jelentkezése egyidejűleg jelentkezik más

korszakos problémákkal, elsősorban a gazdaság intenzifikálásával. A környezetvédelmet pedig sokszor csak egyéb társadalmi érdekek rovására lehet megvalósítani, amely érdekek általában lényegesen jobban reprezentáltak, mint a hosszú távú, esetleg generációs érdekek. Ezért valódi nyomatékot feltehetően csak akkor kap; amikor az e téren történő "hátrálásból" eredő következmények a politikailag elviselhető szintet elérik /ám ez már a kiélezett helyzetek árnyoldalait is viseli /. Szükséges a nagyobb környezeti tudatosság a szocialista környezetpolitikában - s erre az utóbbi néhány évben biztató jelek is mutatkoznak/ a leghatározottabb és legkorszerűbb szemléletű intézkedések a Szovjetunióban születtek 1985-ben/.

2. Környezetvédő aktivitás tőkés és szocialista viszonyok között

Értekezésem központi gondolata, hogy hatékony környezetvédelem csak a társadalom tagjainak aktív és széles körű részvétele esetén képzelhető el. Ez még úgy is igaz, ha maguk a konkrét feladatok az állami környezetvédelmi politika képében jelennek meg. A kormányzatok, helyi hatóságok azonban akkor sem vákuumban hozzák a döntéseiket, ha azokban a szaktudás szerepe meghatározó. Döntő fontosságú az állami döntések esetében is a közvélemény gyakori esetekben nyomása. A környezetvédő társadalmi aktivitás leggyakrabban kritikai álláspontok képviselését, érvényesítését jelenti, fejlettebb formájában ez a kritika nem csupán a konkrét helyzetekre irányuló kritika, hanem a környezeti hátrányok kialakulását determináló társadalmi körülmények megváltoztatását célozza.

A környezetvédő társadalmi fellépés mind spontán, mind szervezett formáiban ott a legkifejezettebb és leghatásosabb, ahol a feltételei a legérettebbek: a fejlett tőkés országokban. A környezetvédő /ökológiai, zöld/ mozgalmak létrejöttének gyorsasága, megújuló képességük egyedülálló a második világháború óta eltelt időszakban, szerény előzményekből váltak néhány év alatt befolyásos tömegmozgalommá, sőt több országban parlamenti tényezőként is jelentős párttá. A mozgalom működéséről kezdetben kialakított kép hazánkban is felületes, differenciálatlan és túl általánosító volt, mely vélemények egy része továbbra is tartja magát. A rendkívül összetett, ideológiai, politikai szociális tekintetben is tarka

mozgalom fő vonulatát a haladó és baloldali erők adják, amelyek közreműködése révén a zöld tömegmozgalom nemcsak ökológiai, hanem más ügyekben is konfrontál az imperialista körökkel, monopóliumokkal, a tőkés rend szervezeteivel. Ez még akkor is döntő súlyú, ha a mozgalmak tartalmának megítélésénél azok véleményét osztom, akik annak ambivalens voltát hangsúlyozzák, és azt a reprimítívizálás és az alternatív modernizáció keverékének tartják, illetve irracionális vonásaikat is bírálják.

A környezetvédő mozgalom nem önmagában álló új politikai jelenség. Fejlődése szorosan összefonódott a kapitalizmus általános válsága más ellentmondásai ellen tiltakozó mozgalmakkal, ezért gyakran sem ideológiai alapjuk, sem fellépésük eseményei, sem bázisuk nem határozható meg egymástól függetlenül. Főleg a középrétegek, az ifjúság, a munkanélküliek és a nyugdíjasok heterogén részvétele magas. Tiltakozásuk egyúttal azt is kifejezi, hogy a tőkés társadalom hagyományos pártjaiból, állami intézményeiből tömegek ábrándultak ki, s e tömegek értekeik számára új kifejezési módokat kerestek. Létrejöttük és sikerük egyúttal arra is utal, hogy a nyugati kommunista- és munkásszervezetek többsége nem ismer- te fel idejében az általuk képviselt kérdések - különösen az ökológiai kérdések - jelentőségét, olykor túlságosan is várakozó álláspontra helyezkedtek, kiengedték a kezdeményezést, pozíciókat vesztek. A környezetvédő mozgalmakban kezdetben csak konkurrens politikai erőt láttak. Napjainkra változott a kép: más politikai irányzatokhoz hasonlóan a kommunista- és munkáspártok többsége is a legfontosabb kérdések közé vette fel az ökológiai követeléseket, az új társadalmi mozgalmakkal pedig nem a szembenállást, hanem a szövetséget hangsúlyozzák. Az "új társadalmi mozgalmak" tömegessége segíti a részét képező zöld mozgalmakat, jelentősen felértékeli az ökológiai problémák megoldását követelő társadalmi nyomást.

A környezetvédő mozgalom fő ereje az, hogy alulról, széles bázison felépülő, egyszerre sok és nem apadó forrásból táplálkozó valódi tömegmozgalomról van szó. Létrejöttében a társadalmi nyomást kifejező állampolgári kezdeményezéseknek van kitüntetett szerepe. Ezek a hatalmi strukturától független, főként konkrét helyi célok érdekében alakult csoportok, melyek saját lakossági érdekeik védelmében jönnek létre. A harcok, küzdő közösség reagálása akkor váltja fel a kezdeti naivitást és kiszolgáltatottságot, amikor a

a környezet állapotának romlása már nem viselhető el, vagy a tájékozottság kiszélesedik. Bár kezdetben a csoportok többsége nem volt tartós alakzat /céljaik elérésekor vagy kudarcakor általában megszűntek/ később tartóssá váltak, regionális vagy országos egyesületeik jöttek létre, mert felismerték, hogy a helyi követelések alkalmankénti megoldása a problémák gyökerét nem érinti, ha a társadalom egészét érintő változások nem történnek. A polgári kezdeményezés annak a paradox helyzetnek a kifejeződése, hogy a nép az önmaga által törvényesen választott hatóságokkal kerül szembe, ami annak a ténynek a bizonyítéka, hogy a tőkés állam hatalmi szervezete a tömegektől elidegenedett erőszakszervezet. Fellépésük azért is különösen hatásos, mert résztvevőik összetétele miatt a szakszerűség és a hatalmi struktúrák belülről való ismerete is biztosított.

A környezetvédelemnek számos érdekekkel kell megbirkóznia, s a gyakorlatban e konfliktusok során létrejövő kompromisszumokban érlelődik. A környezetvédelmi érdek gyakran csak szűk csoportok érdekéeként, olykor szélesebb tömegek nem tudatosult érdekeként, olykor pedig egyszerűen a jövő érdekeként jelentkezik - tehát bázisa szűknek is tűnhet, de a valóságban az a tény, hogy osztáradalmi, vagy planetáris jellege van, még akkor is hatásossá teszi kifejezését, ha a fellépés nem tömeges. Nézetem szerint a környezetvédelmi érdekek képviselőinek változatos módszerei és harci eszközei függenek a fellépés tematikájától, a résztvevők, aktivisták eszmei és politikai beállítottságától és tapasztalaitól, az adott ország általános politikai kulturájától, normáitól, politikai és jogi intézményszervezetétől, állami környezetvédelmi gyakorlatától, stb. Az egyik végleten állók a direktebb, tömeges konfrontációra, sokkoló demonstrációkra, a másik póluson állók az argumentációra, a hatóságokkal való dokumentált és törvényes dialógusra helyezik a hangsúlyt. A környezetvédők tevékenységét összességében úgy foghatjuk fel, hogy mint közösségi, csoportos, erőszakmentes politikai viselkedést, mely aktivista típusú politikai szereplőkkel, posztmateriális értékek érdekében, a környezeti tudatosság kritikai szintjén valósul meg. Az alkalmazott munkaformákat a következő hat fontosabb kategóriába sorolhatónak tartom: tudományos-szakmai természetű eszközök; példaadó és karitatív tevékenység; polgári jogi eszközök; nemzetközi nyomás; tömegeket meggyőző és mozgósító akciók; a politikai intézményrendszer közvetlen befolyásolása. A különböző munkamódszerek között különösen

nagy jelentősége van az ún. sokkoló demonstrációs technikák alkalmazásának, illetve a párt formájában történő fellépésnek.

A zöld pártok, vagy ökopártok, illetve mozgalmak nem szükségszerűen egyszerűen környezetvédő pártok, illetve mozgalmak. Bennük szélsőségesen eltérő erők működnek együtt. Szinte valamennyi fejlett tőkés országban alakult ilyen párt a nyolcvanas évek közepére, bár befolyásos parlamenti tényezővé kevés helyen váltak. A pártok csoportosítására W. Rüdig kategóriáit fogadom el, aki szerint az egyik típus az ún. "szivárvány típusú" /"az új társadalmi mozgalmak" követeléseinek széles skáláját vállaló/, a másik a "purista" /"tisztazöld" vagy csak ökológiával foglalkozó/pártoké.Több párt önmagát a hagyományos pártrendszer alternatívájaként is kínálja, s egyúttal a parlamenten kívüli mozgalom erőfeszítéseinek kiegészítője. Létük még akkor is lényeges, ha csupán a választók néhány százalékának bizalmát kapják meg, vagy fellépésükben szélsőséges jegyek is vannak, mert ezzel egyrészt a hagyományos pártokat, a hatalmon levőket az ökológiai kérdésekkel való intenzívebb foglalkozásra készítetik, másrészt a tőkés hatalommal szembeni konfrontáció újabb eszközét jelentik.

A szocialista országokban kialakuló környezetvédő társadalmi-mozgalmi aktivitásnak vannak a tőkés országokban létező aktivitással közös jegyei, de sajátos vonásai is. Közös jegynek tartjuk például azt, hogy a környezetvédelem össztársadalmi észszerősége ellenére itt sem valósul meg automatikusan, csak érdekötközések és kompromisszumok útján, vagy pedig társadalmi bázisának hasonlóságát /a képzettebb értelmiségiek, alkalmazottak, az ifjúság döntő részvétele - bár a munkásság részvétele nagyobb, a marginális rétegek részvétele elenyésző/. Alapvető különbség e téren viszont az, hogy az ökológiai ellentmondások megszüntetésének nincsenek a társadalom lényegének megváltozását kívánó feltételei. Ezért a környezetvédő társadalmi aktivitás fő iránya sem a társadalom alapjai ellen irányul, még akkor sem, ha a kritika célja nem egy konkrét ügy, hanem a konkrét helyzeteket létrehozó társadalmi ellentmondások megszüntetése. Tehát a környezetvédelem mellé csatlakozó követelmények, elvárások a társadalmi rend fejlesztésére és nem annak megváltoztatására irányulnak. Annak ellenére, hogy a bírálat - szűk rétegektől eltekintve - jószándékú és fejlesztő, a környezetvédő fellépés tartalma a szocializmusban is többnyire kritikai. E kritikai fellépésben is megnyilvánuló részes-

ség éppúgy a szocialista demokrácia természetes velejárója, mint más területeken is az érdekelt állampolgárok széleskörű aktivitása. A társadalmi erők tevékeny közreműködése nélkül a mégoly szakszerű állami környezetvédelmi politika a szocializmusban sem lehet sikeres. A szervezett környezetvédő fellépés irányultsága itt is kettős: egyrészt a lakosságot, a közvéleményt másrészt a döntéshozókat kívánja közvetlen, vagy közvetett módon befolyásolni. A környezetvédelemben tevékeny társadalmi szervezeteknek ennek megfelelően tudatformáló, mozgósító, érdekközvetítő, jelző és figyelmeztető funkciói lehetnek. E funkciók megjelenése és működése attól is függ, mennyire értettek a környezetvédő társadalmi aktivitás feltételei. A szocialista országok esetében ezek érlelődése tart, egyes országokban előrehaladott, s ahol az utóbbi érvényes, az aktivitás mindenképpen felszínre tör. Ha a döntések során hátrásorolódnak a környezeti érdekek, a problémák nem nyernek megoldást, e téren éles társadalmi konfliktusra lehet számítani, olyan területeken is "túlpolitizált" helyzetek termelődnek, ahol korábban egyszerű szakmai döntések is elegendőek lettek volna.

A környezetvédelem esetében is az szükséges, hogy a társadalom felől érkező érdekehatások szabályozottan érhék el az állami-politikai akaratképzést, ezeknek része legyen a környezetet érintő döntések kialakításában. Ennek hiányában a valóságban gyakrabban fordulnak elő olyan csoportérdek, vagy akár tárcaérdeklődések, amelyek könnyen vezetnek vélt gazdaságossághoz, ám végülis komoly gazdasági és politikai károkat eredményeznek. Mivel a szocialista országokban az érdekközvetítés és -érvényesítés terén történelmi okok következtében még nem működnek olyan differenciált struktúrák, amelyek valamennyi helyi, vagy funkcionális környezetvédelmi érdeket felkarolhatnának, s ezen a téren a hagyományos "nagy" társadalmi szervezetek - bár komoly szerepük van - sem tudják önmaguk a meglévő igényeket kielégíteni, ezért a környezetvédelmi érdekek megjelenítésében más természetű fellépésre is számítani kell. Az érdekkifejezés további formái a következő módon csoportosíthatók: a meglévő politikai társadalmi szervezetek peremén szerveződő szakmai, vagy spontán lakossági aktivitás; kiemelkedő értelmiségiek, tömegkommunikációs eszközök fellépése; passzív és kivonuló reakciók; ökológiai mozgalmi "importhatások"; "ellenzéki" csoportosulások környezetvédelmi fellépése.

A környezetvédelem esetében mind tőkés, mind szocialista körülmények között olyan területről van szó, ahol a társadalom széles körű aggodalma, a probléma felismerése hirtelen, olykor szélsőséges érzelmi reakciókkal övezve jelenhet meg, ám megnyugtatóan csak hosszabb idő alatt és más területek komoly erőforrásai elvonása révén oldható meg. Emiatt könnyen ad tartósan támadható felületet "ellenzéki" fellépésre, a hatalommal való konfrontációra. A szocialista környezetpolitika kezdeti és későbbi bizonytalanságai meg is könnyítették az ökológiai problematika vagy egyes részletkérdéseinek ellenséges kisajátítását, emiatt viszont a jogos érdekeket képviselő, jószándéku lakossági, szakmai, társadalmi szervezeti, vagy spontán aktivitást, sőt olykor még az állam saját környezetvédő szervezetének fellépését is nemegyszer a gyanakvás, elzárkózás fogadta. Szükségszerű és egyre növekvő fontossága van annak, hogy a környezetvédő társadalmi fellépés megítélése differenciált, reális értékelésen alapuló és toleráns legyen.

A szocialista környezetvédő fellépés esetében is tapasztalható, illetve várható a nyugati környezetvédők által használt munkaformák alkalmazása. Ezek némelyike szokatlan ugyan a szocialista országokban környezeti kérdésekkel kapcsolatban /mint például az aláírásgyűjtés, a tüntető gyűlések vagy a sokkoló demonstrációs technikák, a karitativ eszközök/mégis már alkalmazásra kerültek, vagy várhatók, de természetesen vannak olyan munkaformák, amelyek nehezen képzelhetőek el /mint egyes jogi utak igénybevétele, a párttal alakulás stb./ Megítélésem szerint fontos volna, hogy a környezetvédő fellépés legalizált útjai és szervezetei nagyobb bőségben álljanak az állampolgárok rendelkezésére és szolgálják a szocialista környezetpolitika hatékonyá tételét.

Végezetül feltehető, hogy a környezetvédelem jelentősége - az ökológiai problémák növekvő mértéke miatt - világszerte fokozódni fog, s politikai vonásai is egyre határozottabbak lesznek. Várhatónak tartom, hogy a tőkés országok esetében a főleg környezetvédő programmal fellépő szervezetek politikai súlya csökkenhet /mert más politikai szervezetek is adoptálják a témát/, de szerepük továbbra is fontos marad. A szocialista országokban a pártok politikájának ökológiai vonásai megerősödnek, más társadalmi szervek is érzékenyebbé válnak, a környezetvédő fellépés mozgalmi és szervezetei gyarapodnak, politizáló szerepük növekedni fog.

III. rész

A KÖRNYEZETVÉDELMI AKTIVITÁS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

5. fejezet: A környezetvédelmi társadalmi aktivitás fejlődése hazánkban
6. fejezet: A magyar társadalmi szervezetek és állampolgári csoportosulások környezetvédelmi tevékenységének alakulása

Összefoglaló következtetések:

A hazai környezetvédő társadalmi fejlődés néhány várható tendenciája

5. A KÖRNYEZETVÉDELMI TÁRSADALMI AKTIVITÁS FEJLŐDÉSE HAZÁNKBAN¹

A magyar környezetvédő társadalmi aktivitásról vallott vélemények hasonlóan alakulnak, mint a környezetvédelem egészéhez való viszonyulás attitűdjei. Az egyik véglet (a környezetvédelem szükségességében értékrendjük, vagy érdekeik miatt kevésbé hívők) szerint ez az aktivitás már túl régóta akadályozza a gazdaság fejlődését, s mértékét, mélységét legalábbis bőségesen elegendőnek gondolják, minden ezt bővítő újabb elem jelentkezését feleslegesnek érzik, s ádáz tiltakozással fogadva próbálják azok működését elfojtani (-bár a tüneti kezelés itt sem lehet eredményes: ha egy kérdés, mint társadalmi probléma megérett, megoldást bizonyosan nem hozhat az ezt jelző tünetek megszüntetése, mert a népmesei sárkányhoz hasonlóan itt is egy levágott fej helyébe száz másik nő). A másik véglet hívei a környezetvédelmi aktivitást teljesen szegényesnek és jellegtelennek tartják, a hatókörükön kívüli tevékenységekkel messzemenően elégedetlenül azt gondolják, hogy csak az az "igazi", amit ők tesznek, ezt általános érvényű modellként állítják mások elé, s a környezetvédő aktivitásban általában saját fellépésüktől kezdik az időszámítást. A két véglet között számos közbülső álláspont helyezkedik el, de a valós kép megrajzolásához nem ezek között kell igazságot tenni, hanem az események történetének, tények, adatok értékelésének útján érdemes próbálkozni.

A környezetvédelem fejlődését Magyarországon nem tekinthetjük afféle naptárilag pontos dátummal kezdődő, s azóta töretlenül előrehaladó lineáris folyamatnak. Hangsúlyai is sokat változtak, ám a tendencia értékelésében egyetérthetünk V. Nagy Imrével: "Az elmúlt 10 évet kezdetben az ökológiai veszélyeztetettség tényének felismerése, a válság megoldásának igénye, majd újabban a válságkeltő tényezők elemzése és a megoldási módok keresése jellemezte. Kialakítottunk egy állami és társadalmi környezetvédelmi intézményrendszert, amely a felületi kezelés szempontjából kétségtelenül hatékonynak bizonyult, mivel egy sor területen fékezte és néhány esetben visszafordította a környezeti romlás tendenciáját. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy korántsem

használtuk ki a szocialista tervgazdálkodás, a demokratikus döntéshozatal, a lakossági öntevékenység által kínált lehetőségeket." 2 Azt is fontos azonban megemlíteni, hogy a folyamat üteme időszakonként változott, akadtak gyorsan felfelé ívelő, de stagnáló, olykor pedig visszalépő időszakai - ahogyan társadalmi fejlődésünk egészében is.

A környezetvédelem evolúciójának leírásában, a fejlődés szakaszainak elkülönítésében nem bővelkedik sem a külföldi, sem a hazai szakirodalom. A globális környezetvédelemben gondolkozók általában a "Stockholm előtt - Stockholm után" szakaszolással megelégszenek. Hasonlóan mechanikus határként lehet a hazai folyamatokra alkalmazni a "törvény megjelenése előtt" és a "törvény után", esetleg "az OKTH megalakítása előtt" és "után", netán az ötéves tervekkel adekvát beosztásokat. Ezek azonban nem feltétlenül tükrözik a társadalmi aktivitás adott szakaszának jellegzetességeit, csupán "tájékoztatósi pontok" lehetnek. A téma közgazdasági vonatkozásaival foglalkozók nem a naptár, hanem az alapvető termelési jellemzők szerint csoportosítanak (az egyik ilyen beosztás a környezetvédelem fejlődését három fő stádiumra osztja: az első a spontán, esetleges, véletlenszerű környezetvédelem, a második az extenzív környezetvédelem, amikor az ember vagy a természet által az emberre gyakorolt káros következmény részbeni vagy teljes megszüntetése az okozó tényező felszámolása nélkül történik, a harmadik pedig az intenzív környezetvédelem, amikor a károkozó természeti vagy társadalmi forrás létre sem jön, mert az ember megelőzi a környezeti kár bekövetkezését, az általa meghatározott környezeti minőséget hozza létre³). Mások a környezetkárosítás szakaszait inkább történelmi léptékben, a termelőerők fejlődését követve csoportosítják (pl.: első szakasz a XVII. századig, az ipari forradalomig, a gépi nagyipar kialakulásáig tart, amikor a környezetkárosítás még nem számottevő és elsősorban lokális jellegű; a második szakasz a XVII. századtól a XX. század derekáig, az ipari forradalomtól a tudományos-technikai forradalom kezdetéig terjed, amikor a termelés túllépi a nemzeti kereteket, s a környezetkárosítás regionálissá válik és nemzetközi szinten is megjelenik; a harmadik szakasz a tudományos-technikai forradalom kezdetétől

napjainkig tart, amikor a problémák már globális jellegűek⁴⁾.

Az alábbiak során a környezetpolitika és a területén kifejtett társadalmi aktivitás szempontjából jellemzőnek tartható tényezőket, eseményeket, csomópontokat megragadva kíséreltem meg a hazai környezetvédelem időszakolását elvégezni. Véleményem szerint ezek alapján a fejlődés egymás után következő szakaszai Magyarországon a következőképpen írhatók le:

- a környezetvédelem előzményeinek időszaka (a távoli múlttól a hatvanas évek végéig)
- a korai emocionális aktivitás időszaka (a hatvanas évek végétől a hetvenes évek közepéig)
- a szintentartó strukturálás időszaka (a hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek első harmadának végéig)
- az érlelődő tömeges aktivitás időszaka (a nyolcvanas évek első harmadától)
- az érett társadalmi aktivitás időszaka (az előző időszak végétől).

Az itt jelzett időszakok között - a becsült tájékoztató dátumok ellenére - nincsenek merev szakaszhatárok, hiszen a fejlődés az egyes részterületeken előrehaladhat, vagy elmaradhat. Az általános trendeket tekintve a folyamatok vizsgálatára mégis alkalmas gyakorlati eszköznek tartom a fenti beosztást ezért ennek alapján csoportosítva foglalkozom a fejlődés útjával, melynek során nagyobb figyelemmel mutatom be a meghatározó fontosságú korai aktivitás időszakát.

5.1 Az előzmények időszaka

A korábbiak során tanulmányoztuk a környezetvédelmi aktivitás megszületését külföldön. Azért is tarthat ez igényt figyelmünkre, mert Magyarországon az egységes környezetvédelem fogalma használatában éppúgy, mint a vele járó - olykor persze a divatok ízeit is hordozó - társadalmi aktivitásnál lényegében szellemi importról van szó. A környezetvédelem a hatvanas és hetvenes évek fordulóján, a nemzetközi környezetvédő tudományos mozgalom tetőfokán,

annak erőteljes politizálódása idején - az éppen azóta gyakorivá vált kifejezéssel élve - mintegy "begyűrűzik" a hazai tudományos és közéletbe, anélkül, hogy ekkor különösebben nagy környezeti problémák merültek volna fel Magyarországon.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a környezetvédelemnek ne lettek volna komoly előzményei országunkban. Századunk első feléből éppúgy, mint több száz évre visszamenőleg idéznek jogtudósok törvényhozási példákat a ma használt értelmű környezetvédelem egyes részterületeiről (így a vadászatról, halászatról, majd később az iparról, az erdőről, a természetvédelemről stb.). A felszabadulást követően továbbfejlődött egyes részterületek jogi szabályozása, illetve az azokkal foglalkozó hatósági, intézményi szervezetek kiépítése. A környezetvédelem viszonylag legkorábban kialakult és leggyakrabban szabályozott szakterületévé ezek nyomán a vízminőségvédelem vált. Más szakterületek szabályozásában is komoly előrehaladás volt a hatvanas években (pl. a mezőgazdasági földek védelméről, az erdőkről és a vadgazdálkodásról, a természetvédelemről, a bányászatról, a halászatról, az építésügyről, a növényvédelemről, az egészségügyről szóló törvények), s az Alkotmány 1972. évi módosításakor már bekerül "az emberi környezet védelme" átfogó kifejezés is az alaptörvény rendelkezései közé. 1974-ben már mintegy 500 olyan jogszabályt tartottak nyilván, amelyek környezetvédelmi vonatkozásúak voltak, s természetes, hogy ezek túlnyomó többsége a hetvenes évek előtt született.⁵

A társadalmi aktivitásban hasonlóan széles előtörténettel vehetünk számot. Bár a felszabadulás előtti távolabbi előzményekkel azért nem foglalkozunk itt részletesen (a Madarak és Fák Napjának a századforduló után kezdődött megünneplésére, a természetbúvár társaságok, vagy az Országos Állatvédő Egyesület tevékenységére gondolunk), mert ezekkel a század második felében működő gyakorlat általában kontiguus, mégis számos téren találjuk meg a környezetvédő és -fejlesztő társadalmi aktivitás határozott kezdeményeit, vagy kibontakozott, s ma is tovább élő gyakorlatát. A Vöröskereszt által még az ötvenes években indított tisztasági mozgalmak (Tiszta udvar - rendes ház, Tiszta, virágos város és

köztség stb.), vagy a lakóhely szépítéséért végzett társadalmi munkák, a faültetések elsősorban a települések környezetét javították. A természetbarátok által szervezett társadalmi erdei szolgálat 1962-től részt vett természeti értékeink védelmében. Sőt az első, a közvéleményben is tükröződő aggodalomhullám is-átsöpör a hatvanas évek derekán Magyarországon: az 1965-ös első balatoni halpusztulást követő társadalmi (zömmel publicisztikai) felháborodást, vagy inkább tiltakozást tekinthetjük az első, már valóban környezetvédő reflexiónak. Tudósok, írók hallatják szavukat, s közismertté válnak más ügyek is: a Sajó holt vízzé válása, időszakos szennyezési hullámok folyóinkon, fürdési tilalmak a Dunán, a budapesti kén- és koromszennyeződés, a cementgyárak környékének porszennyeződése stb.⁶ Állami intézkedések is születnek, melyek közül legismertebbek a Budapest levegőjének javítását célzó fűtőkorszerűsítések és gyár-kitelepítések.

A felsoroltak ellenére nem beszélhetünk még ekkor komplexen értelmezett környezetvédelemről. A munkánk bevezetőjében is említett "minőségi változás" időpontja, amikortól a viszonylag elkülönült kategóriák és a szórványos esetek egyedi szenzációi helyébe az integrált fogalom került, éppen az évtizedforduló elé tehető. Ekkor a nemzetközi környezetvédelmi aggodalom erősödése "gyűrűzik be" hozzánk is, s a külföldi katasztrófák megismerése, a különböző globális modellek körül folyó vita ad reális értéket a hazai folyamatoknak is, nyújt segítséget ahhoz, hogy összefüggéseik felismerhetőbbek legyenek.

Az ezt megelőző történéseket még csak az "előzmények időszakának" tarthatjuk, mely a pontosan meg nem határozhatóan távoli múltban kezdődik, s a hatvanas évek derekától egyre sűrűsödő eseményekig, időpontban is kifejezve 1968-69-ig tart.

5.2 A korai emocionális aktivitás

Ezt a fázist követi a hazai környezetvédelmünk fejlődése szempontjából igen mozgalmas periódus, amikortól már "nevén is nevezik a gyereket", az 1969-70 körül kezdődő, s 1974 elejéig tartó

"korai emocionális aktivitás" időszaka. Az elnevezés magyarázatot igényel. "Aktivitás" azért, mert ekkor társadalmi szervezeteink - elsősorban a tudományos társadalom, s figyelmeztetéseknek szélesebb nyilvánosságot adó írók, újságírók kezdeményezésére - minden korábbinál nagyobb érdeklődéssel fordultak a környezetvédelem kérdései felé (ami persze egyes szervezeteknél nem jelentett egyebet, mint azt, hogy korábban is folytatott dolgokat az új, divatos címkével számoltak el).

"Korainak" pedig azért tartható ez az aktivitás, mert a környezetvédelmi társadalmi-mozgalmi aktivitás munkánk korábbi részében ismertett feltételei még nem voltak kellően érettek ahhoz, hogy a környezetvédelem valóban a tömegek ügyévé váljon. A téma viszonylag szűk körben maradt, széles társadalmi bázisa nem volt, valójában csupán "mozgalmi" és alig "állampolgári" jelleget viselt. A "korai" természetesen itt nem a "túl korai" értelemben használatos, hiszen szükség volt erre a - főleg emocionális eszközökben bővelkedő, olykor a valódinál a helyzetet, a veszélyeket sötétebbre festő - fázisra ahhoz, hogy a környezetvédelem hazai fejlődése meginduljon. Ám annak, hogy a környezetvédelem nem hatolt a társadalmi gondolkodásba igazán mélyre, és a későbbiek során számos rész- és félmegoldás született e téren - amelyek közül nem egynek a hátrányaival ma is birkózunk - egyik okaként éppen ennek az aktivitásnak az éretlenségét és emocionalitását jelölhetjük meg. A környezettel kapcsolatos problémák ebben az időszakban valóban nem a tömegeket foglalkoztatták, mivel környezetünk romlása még kevésbé volt előrehaladott, a károk és következményeik nem voltak általánosan ismertek, illetve a fenyegető jóslatok nem rövid távra szóltak.

Ezért a környezetvédelem nem is került a politikailag valóban fontos kérdések közé, sokan múltó divatnak tartották, s így a politikai és gazdasági döntéshozatali szférában sem ismerték fel igazán jelentőségét. Kellő tapasztalatok nélküli megnyugtató válaszok születtek, s váltak meghatározóvá arra a kérdésre, hogy hogyan kell a szocializmusban a környezetet védeni. Az előbbi fejezetben ismertett tévedések szerepéhez jutottak, s eleven volt

az a szemlélet, mely szerint komoly környezeti gondok csak a kapitalizmusban fordulhatnak elő, a szocializmusban az osztály- és társadalmi érdekeknek megfelelően, államilag irányított módon, szinte automatikusan biztosítható a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem harmóniája, mivel a termelőerők társadalmi tulajdona kizárja annak lehetőségét, hogy egyéni vagy csoportérdekek az osztály- és társadalmi érdekek rovására érvényesüljenek.⁷

E periódust befolyásoló tényezők közé sorolhatjuk azokat a változásokat is, amelyek a hazai politikai élet más területén, illetve nemzetközi méretekben játszódnak le. (Ezek természetesen az előbbi szemlélet kialakulásában is meghatározóak voltak.) Éppen az időszak kezdetének éveit voltak a magyar gazdaság intenzív pályára történő állításának első, mintegy kísérleti éveit, s az időszak becsülhető végével, a szemléleti hiba terjedésével esik egybe e folyamat lelassulása is. A reformfolyamat megtorpanása a társadalmi-gazdasági életben általában fékezte az innovációs mechanizmusokat, s ez a jelenség megfigyelhető olyan viszonylag új témakörökben, mint a környezetvédelem befogadásánál, kezelésénél is.

A nemzetközi politikai élet ekkor zajló folyamatait is érintik a környezetvédelem hazai értékelését és fejlődését. Az időszak - a hetvenes évek első éveit - a helsinki értekezlethez vezető folyamat fontos része, amikor azért még számos téren zajlik súlyos konfrontáció: fegyveresen a vietnami vagy az arab-izraeli háborúk formájában, diplomáciai téren például a német kérdés tartós rendezéséért, vagy gazdasági téren is, hiszen az első olajárrobbanás ugyancsak ekkor volt. A diplomáciai viták részint segítették a környezetvédelem híveit, hiszen ez a vitathatatlan közös pontok közé került a Kelet-Nyugat párbeszédben, másrészt viszont gátoltak is. Az, hogy a stockholmi környezetvédelmi ENSZ-világkonferencián a szocialista országok nem vettek részt (az NDK elleni diszkrimináció miatt) némi árnyékot is vetett az egész ügyre, bár később célkitűzéseit országunk is elfogadta, s az ENSZ környezetvédelmi programja megvalósításában is részt vállalt.

A nemzetközi tudóstársadalom aktivitása egyes területeken gyorsította a környezetvédelem előrehaladását. (Nemzeti parkjaink megalakítását például bizonyosan segítette az 1967 végén Bécsben kelt memorandum, amelyben 22 nemzetközi hírű tudós és szakember fordult a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához és a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez, melyben a puszta, a Hortobágy megővését szorgalmazták. Ezután a Nemzetközi Madárvédelmi Tanács 1968-ban hazánkban rendezett konferenciáján a magyar kormány képviselője bejelentette a Hortobágyi Nemzeti Park létesítésének jóváhagyását, mely 1973-ban meg is alakult, s azóta három másik is követte.⁸⁾ A nemzetközi tudományos élet annyiban is segített, hogy a környezetvédelem gondolatát idehaza meghonosító tudósaink (közülük elsősorban Balogh János, Jakucs Pál, Láng István, V. Nagy Imre) nemzetközi konferenciákon - így pl. az UNESCO 1968-as konferenciáján, vagy a MAB⁹ program tanácskozásain ismerkednek meg a bioszféra planetáris méretekben károsító folyamatok veszélyeivel, és azok új felfogásával.

A világ jövőjével foglalkozó tudományos modellek első hatásai azonban nálunk a szándékolttal éppen fordított hatást váltottak ki. Különösen a Római Klub első jelentését - pontosabban annak kivonatait - illeték elutasító bírálatok, amelyeknek szigora még utólag is csak részben indokolható. Az ún. MIT-modellről¹⁰ a megjelenését követő évben a magyar folyóiratokban vita zajlott¹¹, amelynek során ugyan a Római Klub álláspontjának értékeire, hazai környezetünk ügyeire is irányítottak egyes szerzők figyelmet, ám a hazai közvéleménybe a vita konklúziója a Klubot egyértelműen elmarasztaló érveléssel került be. Ezután erősödtek meg környezeti gondokat egyszerűsítéssel kezelő, a szocializmus mindenhatóságára alapozott automatikus megoldásokban bízó vélemények.

Feltehető, hogy amennyiben a Klub által felvetetteknek nem elsősorban hibái, hanem értékei (pl. az anyag- és energiaforrások szűkösségének jelzése) elemzésére koncentrálnak szakirodalmunk már ebben a korai szakaszban, akkor számos területen kedvezőbb helyzetbe kerülhetünk volna például az aktuális világgazdasági folyamatok tartósságának, vagy a környezeti állapot itthon várható vál-

tozásainak megítélése során. Mint ismeretes, a világgazdaságban ekkor történt kényszerítő változások hatásait nem jól mértük fel, s ezért nem elég korán születtek meg a gazdasági szerkezet átalakítását célzó döntések, az anyag- és energiatakarékosságot hatékonyan szolgáló intézkedések. Ez, s a környezet állapotában már ekkor jelentkező gondok alábecsülése a későbbiek során a környezetvédelem terén is hozzájárult a helyzet romlásához, így hazai környezetünk állapota a számításba veendő paraméterek többségét vizsgálva ma rosszabb, mint másfél évtizeddel ezelőtt, amikor e téma először került a figyelem homlokterébe.

Megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy jóllehet kifejezetten divatnak számított a hetvenes évek első felében hazánkban a környezetvédelem, s volt is megvalósítása érdekében tisztes szándék, ez azonban ekkor nem transzformálódott hatékony intézkedésekben is testet öltő, valóban komoly politikai akarattá. Ezért - bár megkezdődött a hazai jogi és intézményi rendszer kiépítése, a szándékok deklarálása, a környezetvédelem a tárcaérdek-ütközések során rendre hátrасorolódott a társadalmi programok között, s a gazdálkodók általános érdekeltségi rendszerébe sem épült be. Forgács T. Katalin véleménye szerint a magyar gazdaságirányítási rendszer - beleértve a rendeletekben kodifikált szabályozókat és a felügyeleti szervek informális csatornákon is gyakorolt nyomását is - kifejezetten ellenhatást gyakorolt és közömbösít bizonyos környezetvédelmi előírásokat, illetve szabályokat. Feltehetően azt is, ha a felügyeleti szervek valóban erőteljesen hangsúlyozták volna és szankciókkal bátyázták volna körül a környezetvédelem fontosságát, akkor a kompromisszumok listáján lényegesen fontosabb helyet foglalhatna el.¹² Mindezek miatt gazdálkodásunkba az "ökológiai szemlélet" még azokba a döntéshozatali területekbe is alig volt képes behatolni, ahol a környezetbarát termelés megvalósításához, vagy környezetet nem szennyező eszközök előállításához külön erőforrásokra szükség sem lett volna. (Így például miközben nem egy fejlett ipari országban részint társadalmi nyomás hatására, részint takarékosági okokból harcot indítottak a visszatérő csomagolás ellen, nálunk megugrott a hazai piacon az eldobó csomagolás fejlesztése, vagy más szocialista or-

gokhoz hasonlóan a tömegközlekedés rovására burjánzott el vitathatóan indokolható mértékben a személygépkocsi-állomány stb.) E jelenségre már 1973-ban felhívta Gerle György a figyelmet: "A gazdasági lehetőségek korlátozottsága, a szervezettség és a koordináció kezdeti gyengeségei, a rendelkezésre álló eszközök egyelőre ki nem elégítő mértéke, de mindenekelőtt a hatékony védelemhez szükséges szemlélet, a veszélyek nagyságára és elkerülési lehetőségeire vonatkozó ismeretek hiánya ez idő szerint még lassítja a szükséges teendők elvégzését."¹³

Miután a környezetvédelem hazai második időszakának (és részben későbbi következményeinek) általános jellemzőit áttekintettük, érdemes jelentősebb eseményeit is felidézni.

Magyarországon környezeti helyzetéről az első komplex összefoglaló expontra készült. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy hazai tudományos életünkben e téren komoly hiányok voltak, amit számos ökológus annak tulajdonított, hogy tudományága évtizedekig háttérbe volt szorítva más, általuk kevésbé fontosnak gondolt tudományágakkal szemben (így például a tihanyi kutatóintézet munkájában háttérbe kerültek a Balaton ökológiai kutatásai, s főleg idegéletteni vizsgálatokat végeztek - a tavikagyló záróizmának működését tanulmányozták a tihanyi tudósok, miközben a tóból ökológiai egyensúlyának felbomlása miatt kipusztult a tavikagyló...). A bioszféra helyzetéről 1968-ban az UNESCO nemzetközi szakértői értekezletet hívott össze, melyen a több mint 90 ország képviselői között magyar tudósokból álló delegáció is volt, s e delegáció a rendezők felkérésére tájékoztató készített, melyet a konferencián elő is adtak. A konferencián a globális folyamatokról kapott megdöbbentő információk alapján hazatérésük után a téma tanulmányozására az MTA munkacsoportot hozott létre, majd 1970-ben négynapos tudományos ülészakot szervezett, melynek keretében tematikusan megvittatták a magyar környezet állapotát. Ennek során kiderült, hogy a helyzet sokkal rosszabb, mint azt 1968-ban gondolták. Javaslatok is születtek a szükséges tennivalókra, amelyek eljutottak a kormányhoz és a pártközponthoz is. Az Akadémia főtitkára, Erdei Ferenc a X. pártkongresszuson már szólt a környezetvédelem jelen-

tőségéről. Ennek alapján született meg az az ajánlás, hogy a Hazafias Népfront - melynek munkabizottságai (különösen a mezőgazdasági) korábban is foglalkoztak ilyen ügyekkel - vigye a szélesebb társadalmi nyilvánosság elé ezt az addig csak akadémiai körökben ismert kérdést. A Népfront először más társadalmi szervezetekkel (így például a MTESZ-szel, TIT-tel, KISZ-szel) közösen területi tanácskozásokat szervezett, amelyeken főleg értelmiségiek és igazgatási területeken dolgozók vettek részt. Később hasonló szerepkört vállalva alakították meg a helyi környezetvédelmi társadalmi bizottságokat. A növekvő aktivitás eredménye volt az is, hogy az 1972-es alkotmányreform során már szerepel a környezetvédelem kifejezés. Ugyancsak 1972-ben kerül az MTA Közgyűlésén napirendre a téma (lásd a tudósok szerepéről korábban írottakat), s ugyanezen évben alakul meg a KGST-ben is a Környezetvédelmi Tanács. Már ezekben az első években is számos írásműben foglalkozik vele a sajtó, s megkezdődik az újságíró-társadalomban is a környezetvédelemre való szakosodás (egyik legmeggyőződésebb hozzáértő híveként Jócsik Lajos nevét kell megemlítenünk, akinek 1971-ben megjelent kötete "Az öngyilkos civilizáció" volt az első ilyen hazai tárgyú könyv).¹⁴

Ennek az időszaknak kiemelkedő jelentőségű eseménye volt a Hazafias Népfront 1973 márciusában Visegrádon tartott első országos konferenciája. A konferencián szakértők és a különböző társadalmi szervezetek képviselői vettek részt. Itt hirdették meg a környezetvédelem társadalmi programját, ismertették a népfront környezetvédelmi feladatait és a HNF OT környezetvédelmi felhívását. A népfront - mint politikai tömörülés - vállalkozott a társadalmi szervezetek környezetvédelmi tevékenységének összehangolására, s a konferenciát követően valóban megélné a megjelölt irányú aktivitása. Több szerv adott ki felhívásokat, fogalmazta meg saját feladatait. (Így például a KISZ KB Mezőgazdasági Ifjúsági Tanácsa 1973-ban Bakonyoszlópon tartott "Fásítási és környezetvédelmi ankétja" után adott ki felhívást.) A konferencia után alig három héttel az Országgyűlés ülészakán a konferencia állásfoglalásának megfelelően Schnitzler József orvosprofesszor, országgyűlési képviselő felszólalásában indítványozta egy környezet-

védelmi kerettörvény megalkotását. A miniszterelnök, Fock Jenő kedvező válaszában 1974 közepét tartotta a törvény beterjesztésére alkalmas időpontnak. ¹⁵

Ugyanebben az évben - az aktivitási hullám tetőpontján - bontakozott ki a már vázolt eredményű vita a növekedés határaitól, s gyorsultak fel a világ- és hazai gazdaság ismert változásai. Ezeknek a már ismerttetett fékező hatásai, s az hogy a törvényes szabályozás ígérete az állami úton történő megoldás lehetőségét, egy területgazda állami szerv leendő felelősségét vetítették előre, a társadalmi szervezetek körében éppen kibontakozó folyamatokat mintegy befagyasztotta. Bár 1974 elején éppen volt egy figyelmeztetően komoly környezeti havária (január elején kb. 3000 köbméter pakura került a Dunai Vasmű szennyvízkifolyóján át a Dunába ¹⁶), ez nem változtatott a trendeken. Az említett jelenségekkel összecsengően az MSZMP Politikai Bizottsága által márciusban elfogadott dokumentum (a környezetvédelem helyzetéről szóló jelentés, a további feladatokat meghatározó irányelvek) nyugodt, de a korábban uralkodó emocionális érveket visszautasító álláspontot foglalt el. Több mint tíz év távlatából ítélhető csak meg, hogy a helyzet, illetve várható alakulásának mérlegelése a valóságosnál, illetve a később bekövetkezettnél optimistább volt. A megszabott feladatok közül a legfontosabbak ma is helytállóak, mert megoldásuk azóta nem sikerült. A dokumentum a Római Klub koncepcióját teljesen elutasította, annak itthoni visszhangját pánikkeltő, pesszimista szélsőségnek minősítette.

Ezt követően a társadalmi szervezetek aktivitása megállapodik, bár születnek további dokumentumok (mint pl. az Úttörőszövetség Országos Elnöksége 1974. augusztusi határozata), rendeznek tanácskozásokat is, melyek légkörét jól szemlélteti a KISZ KB Mezőgazdasági Ifjúsági Tanácsa által májusban rendezett Ifjúsági és Környezetvédelmi Tanácskozás, ahol a KISZ KB titkára így fogalmazott: "Másképpen reagálnak a környezeti ártalmakra a szocialista és másképpen a kaptialista országok. ... a monopóliumok figyelmen kívül hagyják a társadalom érdekeit. Ehhez ráadásul olyan helyzet-elemzéseket kapcsolnak, amelyek tőlünk, a szocialista országoktól

szemléletben és tartalomban teljesen idegenek. Pánikhangulatot keltenek és azt összekapcsolják pesszimista ideológiai és társadalompolitikai koncepciók kidolgozásával, s azok széles körű propagálásával... Nyugtalanító jelenség, hogy az előbb elmondottak hazánkban is - főleg értelmiségi körökben - éreztetik hatásukat. Ezek a téves elképzelések a környezetvédelem problémáinak szélsőséges megítéléséhez adnak, illetve adhatnak táptalajt. ...előbb-utóbb rá kell jönniük tévedésükre."¹⁷ E hónapokat követően a hangulat inkább várakozó, amelyet majd csak a környezetvédelmi törvényt előkészítő társadalmi vita pezsdít fel némileg, de az akkori tanácskozások hőfoka már nem éri el a néhány évvel korábbit.

5.3 A szintentartó strukturálás időszaka

1974-től a hazai környezetvédelem új szakasza vette kezdetét, amelyet a "szintentartó strukturálás" fázisának nevezhetünk el. E stádium elején a helsinki konferenciát követően a törvény megszületését, s az új állami szervek (előbb az ÉVM Környezetvédelmi Titkársága, majd az Országos Környezet- és Természetvédelmi Tanács és Hivatal) megalakulását megelőző tárcaegyeztetések kötik le a fő figyelmet.

A társadalmi szervezetek is hasonló feladatokat oldanak meg, mintegy rendezik soraikat, most más szabályozottabb légkörben fogalmazzák meg, vagy újra normáikat és feladataik rendszerét. Az 1976-ban megrendezett második országos környezetvédelmi konferencia is alapvetően a környezetvédelmi törvény eredményes végrehajtásához szükséges társadalmi tevékenység programjával foglalkozott. A sajtóban korábban megszokott figyelmeztető ízű publikációk rovására a megnyugtató tudósítások, a szervezeti fejlődés eseményeiről szóló híradások szaporodtak, s ezek a tömegek számára sem jelentettek szenzációt. A korábban pánikkeltőnek nevezett tudósok, publicisták kevésbé hallattják hangjukat, s bár a főhatóságoknál és társadalmi szerveknél csiszolódnak az egymás közti együttműködés formái, a mozgalmi jelleg alig, a politikai tartalom kevésbé erősödik. A környezetvédelem fokozatosan beépül rutinfeladataik közé. Az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal nem kevés

vitával járt megalakulása (melynek ellentmondásai, a korlátozott hatókör és szegényes eszközrendszer, melynek a már exponált politikai okok mellett az éppen súlyosra fordult gazdasági környezet is előidézője volt) mégis élénkített valamit a társadalmi szervek tevékenységén, amelyek végre együttműködő állami partnerre lehettek. 1978-ban a népfront létrehozta a Környezetvédelmi Társadalmi Őrséget, a SZOT Elnöksége állásfoglalást, a KISZ KB Intéző Bizottsága határozatot hagy jóvá, a Vörös kereszt a Népfronttal közös felhívást bocsájt ki, 1979-ben megindul az egyetemisták és főiskolások akciója a környezetvédelemért.

Időközben a környezet állapota is változik: jelzik a talajvizek nitrásodásának gyorsulását, s 1978-ban zajlik a nagytétényi ólmosügy, melynek eredményeként a szennyező üzemet végül be kellett zárni. Az itt talán elsőként tapasztalt lakossági környezeti aggodalom és tiltakozás egyedi maradt, s amíg ugyanebben az évben kerül csúcspontjára az antinukleáris tiltakozás Nyugat-Európában, s erősödnek vele tovább az ökológiai mozgalmak, idehaza szinte elő sem fordulnak hasonló gondok az épülő Paksi Atomerőmű vagy a Kis-körei Vízlépcső átadása kapcsán.

Míg a korábbi időszak hangulatát a környezet védelme iránt "emocionálisnak" nevezhetjük, erre az időszakra inkább a "szkeptikus" jelző illik. Az a kérdés vált talán a legfontosabbá, hogy egyáltalán megéri-e a környezetet védeni. Az egyre szorítóbb gazdasági gondok között mind nehezebbé vált a környezetvédelmi érdekeket érvényesíteni, habár már törvény is, hatóság is volt. A rövidtávú napi problémák szorításában kevésbé volt jelentősége a jövő századra vonatkozó jóslatoknak. Súlyos katasztrófák nem történtek, a tudományos kutatások egyes területeken javában folytak, a környezeti állapot valóságos helyzetéről viszonylag kevés adat állt rendelkezésre, azok is csak szűk körben váltak ismertté, s a környezeti ártalmak következményeiről is tájékozatlan volt a közvélemény. E körülmények között jobban érthetők a környezetvédelmi intézkedéseket feleslegesnek tartó nézetek. A környezetvédelem hívei energiájának jó részét e szkepszis elleni meggyőzés foglalta el.

A társadalmi szervezetek a korábbi szélesebben értelmezett aktivitás helyett fő tennivalóikat szűkítették, s elsősorban a - különben valóban fontos - környezetvédelmi nevelés, felvilágosítás, szemléletformálás kapott aránytalanul nagy hangsúlyt (sajnos más területek rovására), s ennek megvalósulása többnyire nem terjedt ki valóban széles tömegekre. Az OKTH-t első éveiben működése feltételeinek megteremtése, az állami intézményrendszerbe történő beilleszkedése, kapcsolatrendszerének, belső munkamegosztásának, területi apparátusának kialakítása is igénybe vette. 1980-ban a Minisztertanács elfogadta az Országos Környezetvédelmi Konceptiót és Követelményrendszert, mely a törvényben foglaltaknál konkrétabb előírásokat tartalmazott. (A külföldi híradások eközben arról tudósítottak, hogy 1980. januárjában az NSZK-ban "A Zöldek" néven új szövetségi párt alakult.)

A társadalmi szervezetek a Hazafias Népfront 1979. szeptemberi felhívására felszabadulási és kongresszusi akciósorozatot hirdetnek a környezet tisztasága érdekében, amelyben 17 társadalmi és 13 állami szerv vett részt. E társadalmi program magas szintre emelte az érintett szervek koordinációját, csökkentette a korábbi párhuzamos szervezéseket, új rendszerbe foglalta - főként a települések tisztaságáért - végzett társadalmi aktivitást. Azóta a programban résztvevő szervek¹⁸ évente számot adnak környezetvédelmi munkájukról, a HNF koordinációjával egyeztetik a következő évi tennivalók hangsúlyait. A munkamegosztás eredeti koncepciója szerint a fő tevékenységi területeket az érintett szervek felosztják maguk között. Így a lakóterületek, üdülőövezetek esetében a népfrentbizottságok a területgazdák, munkájukat a szakszervezetek, a KISZ, az úttörők, a vöröskereszt és a lakószervezetek segítik. Az állami vállalatoknál a szakszervezeteké a fő szerep, a közreműködők pedig a KISZ és a vöröskereszt. A szervezeteknél a vezető testületek mellett a KISZ és a szakszervezet a résztvevők e munkában. Az oktatási intézményekben a KISZ-szervezetek, úttörőcsapatok és szülői munkaközösségek dolga a környezetvédelmi tevékenység. A "természeti környezetben" a természetbarátok, vadászok, horgászok, állat- és madárvédő egyesületek a felelősök, s környezetvédelmi propagandában és agitációban pedig

a MUOSZ, a TIT és a MTESZ. A társadalmi program évenkénti országos akciókat is jelent - márciusban lakóhelyi, áprilisban munkahelyi nagytakarítás, ősszel lomtalanítás. Ehhez fásítási, parkosítási és hulladékgyűjtési akciók, valamint területbejárások is csatlakoznak.¹⁹

A nyolcvanas évtized kezdetére azonban az is kiderült, hogy az előző, viszonylag csendes, haváriáktól szinte mentes, társadalmi felháborodást elvértve szülő esztendőik során a hazai környezet állapota fokozatosan romlott. A legtöbb területen nőtt a szennyezettség, akumulálódtak a káros anyagok, s néhány ponton a látszólagos nyugalom mögött közeli veszélyhelyzetek lappangtak, amelyeket a megnyugtató közvélemény talán nem is érzékelt.

5.4 Az érlelődő tömeges aktivitás időszaka

Az események a váci ivó- és talajvízszennyezési ügy kapcsán gyorsultak fel.²⁰ A váci KÖJÁL-nál 1980. novemberében jelezték először, hogy egy kút vize bűdös és rossz ízű, majd február közepén többen is jelezték, hogy a csapokból gyógyszeres ízű víz folyik. Szakmai viták kezdődtek, rémhírek terjedtek a városban, s megjelentek a kezdeti pánikra utaló momentumok (hiánycikk lett az ásványvíz és üdítőital, sok gyerekes család átmenetileg elköltözött, más településről hozták a vizet stb.). Az első hivatalos közlemények, amelyek megnyugtatót igyekeztek a közvéleményt - azt közölték, hogy a víz teljesen egészséges, csak a szaga kellemetlen - eleve kudarcra voltak ítélve. Pontos tájékoztatás sokáig nem történt. Végül a szennyezett kutakat lezárták, júniusra a vízellátást máshonnan biztosították, s a vizsgálatok megállapították, hogy a szennyezést a CHINOIN telepén szabálytalanul tárolt veszélyes hulladékok okozták (amelyeket korábban egy Balaton melletti homokbányában próbáltak eltüntetni, de hatósági közbelépésre ez nem sikerült, s ekkor szállították át azokat Vácra²¹). Az ügygel a legfelső politikai vezetésnek, így a kormánynak is foglalkoznia kellett, az általa biztosított külön anyagi forrásokból a főszereplő mérgeket külföldön semmisítették meg. Bár felelőst nem sikerült találni, a váci eset az országban felhalmozódó

300 ezer tonna²² veszélyes hulladék ártalmatlanításának megoldatlanságára is ráirányította a figyelmet, s ezért rövid időn belül (novemberben) minisztertanácsi rendelet is kiadásra került az ezeket kezelő-megsemmisítő telepek létesítéséről.

Az Országgyűlés 1981. október 9-i ülésén napirendre került a környezetvédelemről szóló 1976. évi II. törvény végrehajtása öt esztendő tapasztalatainak megtárgyalása.²³ Az ülésre készült beszámoló az ország környezeti helyzetéről figyelmeztető képet adott, a problémákra is ráirányította a figyelmet. (Így a mezőgazdaság kemizálásából eredő veszélyekre, a közműolló nyílására, s következtében a felszín alatti vizek elszennyeződésére, a veszélyes hulladékok mennyiségének növekedésére, s arra, hogy "hazánk területén a környezet szennyezettsége egyes térségekben kritikus".

A képviselői hozzászólások nagy száma (16 hozzászólás) is azt bizonyította, hogy az addigi erőfeszítések ellenére a környezet ügyei terén növekszik a feszültség és fogy a lakosság türelme, kérdései mindinkább politikai töltetet nyernek. Egyértelművé vált, hogy a társadalomban erősödött a környezetvédelem szükségességének tudata, a szigorú intézkedéseket támogatja a közvélemény. A parlament ülését követő hónapban felbukkan a környezetvédelmi társadalmi aktivitás egyik nálunk új típusa: a tervezett nagyberuházások elleni tiltakozás a sajtóban. Az írás²⁴ a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer előtörténetét és feltételezett környezeti hátrányait tárgyalta. Éles vita robban ki a mezőgazdaság kemizálása kapcsán a környezetvédelem szükségességéről az Élet és Irodalom hasábjain, környezetvédelmi írásokat sorozatban jeletet meg a Kortárs is.

Úgy tűnik, a fellebbanó viták annak tünete, hogy a romlás láttán a közvélemény ekkorra már többet vár a környezet védelme érdekében, mint amennyi az előző évtizedben történt. A következő években szaporodó figyelmeztető esetek sorozata, s az ezeket övező érdeklődés pedig egy új időszak, az "érlelődő aktivitás" időszaka kezdetét jelenti. Ezt az időszakot az előzőtől az különbözteti meg, hogy a környezetvédelem kilép az apparátusok életének szűkre szabott zónájából, s már nem csupán eseti jelzések révén, hanem a téma egészét illetően mind felfelé (a döntéshozók felé), mind

lefelé (az egyre aktívabb állampolgári csoportok, olykor a tömegek felé) is áttöri a korábbi, fő vonásait tekintve hitetlenségből létrejött falakat. "Érlelődnek" - s nem pedig "érettnek" - azért tartjuk ezt az aktivitást, mert az ökológiai gondolkodás még nem kerül az állampolgári magatartást általánosan meghatározó jegyek közé, mint ahogyan a kibontakozó spontán kezdeményezések is zömmel híján vannak a demokratikus politizálás hatékony módszereinek. Emiatt még ebben a fázisban sem nyerheti el a környezetvédelem azt a helyet gazdasági-politikai életünkben, amely a hosszú távon megnyugtató megoldások kialakulásához szükséges volna.

1982. végétől a hazai környezeti problémákról, a szaporodó vitékről már sorozatosan kell beszámolnia a tömegkommunikáció (egyéb-ként mind hitelesebb és figyelmesebb) környezetvédelmi híradásainak. A hatósági fellépés is szigorodik, jelentős szennyezőforrások szűnnek meg (tatabányai cementgyár, salgótarjáni ötvözetgyár), környezetkárosítási ügyekben szokatlan erősségű bírói ítéletek is születnek (pl. az 1981. végi ménfőcsanaki MÉH telepen szabálytalanul tárolt és bontott akkumulátorokból kifolyt anyagok miatti állattelhullások és talajvízszennyezés miatt). A közvéleményt is megmozgató legfontosabb példákat érdemes felsorolásszerűen is megemlíteni: a ferihegyi repülőtér bővítése elleni tiltakozás; a csepeli Bartók Béla úti, savas hulladéokra épített lakótelep sorsa; a Xyladecor-ügy, a nemzetközi visszhangúvá dagadó Gabcikovo-vita, a veszélyes hulladékokat kezelő objektumok tervezett helyei elleni sorozatos helyi tiltakozások (pl. Zsámbék, Dorog); a védett területek érdekében történő fellépés (elsősorban az Esztramos és Szársomlyó ügye); a gyógyvizek fogyatkozásának kérdései; az új nitrátos vizű települések; a savas esővel járó erdőpusztulás jelei stb.

Ezek az esetek a környezetvédelmet illetően új lakossági hangulat kialakulását hívják életre. Ennek formálódásához rendre hozzájárultak azok a híradások, amelyek a nagy külföldi környezetkárosítási esetekről szóltak (a hetvenes években még olyan ízzel, hogy ezek csak nyugaton fordulhatnak elő, később ezt az élt elhagyva), s amelyek a környezetvédő mozgalmak (főleg az NSZK Zöld

Párt) erősödéséről, követeléseiről adtak információkat.

A helyzet ezirányú alakulását látva a hazai ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok is ekkor ismerik fel, hogy a környezetvédelem olyan ügy, ahol számos jól támadható felületet találhatnak a párt politikája elleni támadásokhoz. Az általuk exponált ügyek, pl. a polgári szabadságjogok, a határainkon túl élő magyarság, a hátrányos anyagi helyzetű rétegek, a népességszaporulat és egyéb kérdések közé belekerültek a Gabcikovo-ügy, a budapesti levegőszennyezés, a budai hegyvidék s a környezetvédelem általános kérdései is, amint erre az 1985. évi Országgyűlési választások jelölőgyűlései is jó példát szolgáltattak.²⁵

A legjelentősebb társadalmi szervezetek - részint a környezeti állapot romlásának jeleit, illetve a politikai konkurrencia aktivizálódását látva, s nem utolsó sorban az évek során a közéletben kialakult egyre önállóbb platformokon ezekben az években rendre a korábbinál határozottabb álláspontot elfoglalva megújították környezetvédelmi tevékenységüket. A Szakszervezetek Országos Tanácsa már 1982. májusában plénumon fogadott el állásfoglalást a szakszervezetek környezetvédelmi szerepéről, feladatairól. Az ülésen a napirend előterjesztője Sólyom Ferenc, a SZOT titkára beszédéből kiragadott részlet is szemlélteti a keményebb hangot: "Az állami politika rangjára emelt környezetvédelemben és az azt szolgáló szakszervezeti munkában vannak kezdeti eredményeink. ... De az is tény, hogy szemléletbeli gátak és munkamódszerbeli tapasztalatlanságok még egyaránt lassítják haladásunkat... Megítélésünk szerint sokféle erőfeszítés történt a környezet megóvásáért, de korántsem annyi, amennyi szükséges lett volna, későn ismerjük fel a környezetvédelem szerepét, jelentőségét."²⁶

A KISZ-nél is a legmagasabb szintű vezető testület, a Központi Bizottság elé kerül a környezetvédelemről szóló dokumentum 1984. februárjában (korábban mind a KISZ, mind a szakszervezetek esetében szűkebb testületek tárgyalták e témát). A határozat állásfoglalást is tartalmaz, s ennek kiindulópontja az ifjúság érdekének e téren való határozott képviselete és védelme, minél több ezirány-

ban aktiv fiatal megnyerése. A KISZ az év derekára létrehozta az Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácsot is, melyet sajátos képviseleti és kezdeményezési jogokkal is felruházott.

A Hazafias Népfront képviselőinek megnyilvánulásai is különböznek a korábbi évektől. A megváltozott helyzethez illenek S. Hegedűs Lászlónak, az illetékes országos titkárnak a sorai: "... az elmúlt 10-15 év társadalmi fejlődésének egyik legfontosabb eleme az, hogy megnőtt az igény az egészségesebb környezet iránt. A lakosság figyeli és sérelmezi a károkozást. Az emberek gyakran fordulnak a népfronthoz, hogy segítsünk megállítani valamilyen környezetromboló tevékenységet. Sokkal szenvedélyesebben és határozottabban követelik azt, mint évekkel ezelőtt. Úgy vélem, a jövőben nekünk is szenvedélyesebben kell és hatékonyabban kell törekednünk a szükséges intézkedések megtételére."²⁷

1984 őszén a környezetvédelmi társadalmi programban résztvevő állami és társadalmi szervek képviselői részvételével a népfront megtartja Gyulán a III. Országos Környezetvédelmi Konferenciát, amely környezetünk helyzetét súlyosnak minősíti, a nyílt tájékoztatás szükségességét hangsúlyozza. Kezdeményezi az Országgyűlés környezetvédelmi bizottsága életrehívását, s a népfrontmozgalom keretében a Magyar Környezetvédők Szövetsége megalakítását.

A társadalmi aktivitás növekedése nemcsak a "nagy" politikai szervezetek környezetvédelmi munkájának megélénkítésében, azok szervezeti formájának megújításában visszhangzik, hanem új típusú lakossági aktivitás születésének is tanui lehetünk.

Gyorsulón szaporodnak a településszépítő, városvédő egyesületek, melyek elsősorban az épített környezet minősége fejlesztéséért lépnek fel. Megkezdődik - a nálunk iparilag fejlettebb országokban korábban tapasztaltakhoz hasonlóan - a környezeti hátrány elkerülésére érintettségi alapon szerveződő állampolgári tiltakozás határozottabb szerveződése (Vác, Ferihegy, Zsámbék, Dorog). E szerveződés elsősorban a politikai rendszerünk demokratikus csatornáit adta lehetőségeket használja ki, álláspontjukat főleg tanácsstagok,

országgyűlési képviselők teszik magukévá. Megjelennek a kifejezetten környezetvédelmi vagy természetvédelmi profilt viselő, általános igényeket támasztó csoportosulások is.

A felsorolt jelenségek hatására a legutóbbi években környezetvédelem súlya a hazai közvéleményben és politikai életben egyértelműen növekszik. Bár e növekedést magát korábbi adatok hiánya miatt nehéz igazolni, az első országos reprezentatív mintán végzett szociológiai felvétel²⁸ meggyőző adatokat mutat. Az emberek többsége (országosan 59 %), s a nagyvárosi környezetben élők különösen (Budapesten 74 %) érzékeli, hogy mindennapi életében környezeti problémák vannak.

A környezetvédelem súlyának növekedését az állami intézkedések is jobban tükrözik, mert úgy tűnik, hogy már itthon is elegendő tapasztalat áll rendelkezésre a környezetvédelem valódi szükségességének elfogadásához. Szerencsére komoly katasztrófák nélkül vagyunk túl az első figyelmeztetéseken, s a gyakorlat azt a tapasztalatot erősítette meg, hogy gyökeres megoldások híján a gondok csak magasabb szinten termelődnek újjá. A Balatonnal kapcsolatos lépések két évtizedes példája bizonyította: a tüneti kezelések, látszatintézkedések csak a közvélemény lecsillapítására alkalmasak, időt lehet nyerni - valójában inkább veszíteni - velük, de ezekről a természet nem vesz tudomást, a helyzet tovább romlik, egészen addig, amíg az eredetileg szükségeltnél jóval több ráfordítással nem sikerül konzerválni egy, az eredetinel kedvezőtlenebb állapotot. A környezetvédelem VII. ötéves tervi fejlesztési koncepciójának a korábbinál nagyobb elvárása és a megelőzőkhez képest megduplázott ráfordításai, a Balaton érdekében hozott határozott intézkedések, a Gabcikovo-Nagymarosi Vízlépcső-rendszer környezeti hatásvizsgálatának elrendelése, eredményeinek a tervekbe való beépítése, az Országgyűlés Településfejlesztési és környezetvédelmi Bizottságának megalakítása, az OKTH irányítási és ellenőrzési jogkörének növelése - mint legfontosabb példák - arra utalnak, hogy a kormányzati politika a megelőző időszaknál sokkal inkább hitelt ad a társadalmi jelzéseknek és komolyabban kíván e területen előrelépni. Természetesen ennek a hatásai a gazdaság-

ban nem érződnek egyszerre, s ezért a környezeti állapot radikális javulására sem lehet rövid távon számítani. Erről az Országos Tervhivatal illetékese így fogalmaz: "Bár a jelenlegi állapotokhoz képest számottevő fejlődés várható, számolnunk kell azzal, hogy évtizedes késedelmünket nem leszünk képesek öt év alatt behozni."²⁹

Mivel a környezetvédelem hazai fejlődési időszakainak a társadalmi aktivitás szempontjából adtunk egy-egy jelzőt, ezt a legutóbbi esetében is érdemesnek tartjuk megtenni. Erre az utolsó, az "érlelődő aktivitás" időszakra a társadalmi részvétel "protestáló" elemeinek megerősödését tekinthetjük a leginkább jellemzőnek. Ebben az időszakban van társadalmunk most, s bizonyára marad a következő években is.

5.5 A társadalom érett környezetvédelmi aktivitásának időszaka

A következő, "érett aktivitás" stádiuma - amelyben a "racionális" elemek uralkodnak majd - még távolnak tűnik, s kezdete is csak akkor várható, ha megszűnnek azok a jelenségek, amelyeket Madas András így ír le: "... társadalmunk jelentős rétegei meglepő közönyt és érzéketlenséget tanúsítanak a települési és természeti környezet tisztasága, általában a környezeti rend és fegyelmezettség iránt. Társadalmunknak a kulturáltabb környezet iránti igénye messze elmarad az elért társadalmi, gazdasági eredményeiktől... Előrelépni csak akkor tudunk, ha a környezetvédelem ügyét a kormányzat, a társadalmi szervek, a tudományos intézmények mellett a társadalom tagjai egyénileg is komolyabban veszik..."³⁰

Akad persze az egyént szinte felmentő álláspont is, amely szerint a magánember nem tehet a neveltetéséről, körülményeiről, s miért is védené a környezetet, ha az állam és intézményei sem mutatnak neki ebben jó példát: "A felelősség nagyságrendje között akkora a különbség, hogy a magánembert szinte felmenti. Ennek a kétértelmű helyzetnek köszönhető valószínűleg, hogy a környezetvédelem sajtója őszintétlen, és ezért erőtlen a tömegtájékoztatási eszközök környezetvédelmi nevelőmunkája is. Pedig van rá már ta-

pasztalet, hogy az elhallgatás, a tények szépítése, a "ne keltsünk pánikot" elv követése csak a közösség támogatásától fosztja meg a megoldás lehetőségét. A felülről jövő intézkedések és pénzek közel sem érik el azt a hatást, amit el lehetne érni velük, ha kiegészül-
nének az elkötelezett, kezdeményező közakarattal." ³¹

Mégha e gondolatokkal egészében egyet nem is érthetünk, annak a szokásos gyakorlatnak a veszélye azonban megvan, amit Vámos T. így jellemez: "... mi akkor tudunk, akkor szoktunk valamint rend-
be hozni, ha katasztrófahelyzet alakul ki. Ez sokszorta költsé-
gesebb megoldás. Ezt csináltuk annak idején az áramszolgáltatás-
sal, a budapesti közlekedéssel, a budapesti vízellátással, a kór-
házakkal: akkor cselekedtünk, amikor sorra összeomlottak." ³²

Ha ez a mentalitás uralja majd cselekedeteinket, komoly megpróbál-
tatások várnak ránk, mert a természeti környezetet nem olyan egy-
szerű rendbe hozni, mint a lerobbant járműveket, a rozsdás csöve-
ket, vagy a beázó kórtermeket. Az itt bekövetkező károkat éppúgy
nem tudjuk meg nem törtéنتté tenni, mint ahogy - László E. hason-
latával - nem tudunk nyerssé tenni egy főtt tojást.

A hátrányok elkerülése elválaszthatatlan a társadalmi tudat ál-
talános fejlődésétől, a hirdetett eszmények megvalósulásától.
Ahogyan egy, a hazai környezetvédelem "bölcsödésakorából" származó
tanulmányban olvasható: Az ökológikus civilizáció pedig távoli
cél: olyan áldozatokat kíván, amelynek gyümölcsei csak a jövő nem-
zedékek számára érnek be. S nem is csak, sőt nem is anyagi áldoza-
tokat kíván, hanem egész életmódunk és életfelfogásunk megváltoz-
tatását. Erre azonban pusztán és közvetlenül a bioszféra "ne-
vében" aligha lehet bárkit is rávenni. Éljük be azzal a meg-
állapítással, hogy a környezetvédelem társaslélektani potenciálja
egy adott országban végső soron attól függ, hogy általában mekkora
ott a még és a már el nem idegenedett közösségek kohéziója. ³⁰

6. A MAGYAR TÁRSADALMI SZERVEZETEK KÖRNYEZETVÉDELMI TEVÉKENYSÉGÉNEK FEJLŐDÉSE

A környezetvédelem terén hazánkban - csakúgy mint külföldön - kezdettől meghatározó jelentősége volt a lakosság és a társadalmi mozgalmak, szervezetek aktivitásának. Ezt a tényt elismerték a legmagasabb szintű állami környezetvédelmi dokumentumok is. A környezetvédelmi törvény 2. §. szerint: "A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet védelme az egész társadalom érdeke és feladata." Az 50. §. feladatul is szabja: "A társadalmi szervezetek sajátos eszközeikkel segítsék elő a környezetvédelmi célkitűzések megvalósítását." ¹ A Minisztertanács által 1980-ban jóváhagyott Országos Környezetvédelmi Koncepció és Követelményrendszer pedig így fogalmaz: "A társadalom legszélesebb rétegeinek aktív és folyamatos közreműködése az eredményes környezetvédelmi tevékenység elengedhetetlen feltétele. Ennek előmozdítása a társadalmi és tömegszervezetek feladata, amit többek között különféle akcióprogramok szervezésével végezhetnek el. Különösen nagy jelentősége van az ifjúság közreműködésének." ²

A társadalmi közreműködés szükségességét, az állampolgárok széles körű bevonását a feladatok megoldásába, a témával foglalkozó kutatók éppúgy környezetvédelmi politikánk alapelvei között tartják számon ³, ahogyan az ügyben felelős állami vezetők is. Erre a legfrissebb példák egyike Ábrahám Kálmán klagenfurti előadásából való: "A különböző társadalmi mozgalmak, szervezetek nagy potenciális erőt képviselnek a környezeti problémák feltárásában és megoldásuk előmozdításában ... a problémák széles körű ütköztetése és a különböző álláspontok közelítése végső soron következetes, egybehangoltabb környezetpolitikai elgondolások meghatározásához vezet." ⁴

A társadalmi szervezetek környezetvédelmi szerepének és tevékenységének főbb megnyilvánulásait Ádám Antal ⁵ négy típusba sorolja. Az első az ismeretterjesztő, szemléletformáló, nevelő, felvilágosító feladatok csoportja, a másodikba az állami szervekhez intézendő kezdeményezések tartoznak, a harmadikat a környezetet veszélyeztető tényezők felkutatásának és jelzésének, illetve az előírt normák be-

tartása ellenőrzésének teendői jelentik, végül az utolsóba az ember természeti és művi környezetének tényleges óvásában, alakításában, fejlesztésében való közreműködés kerül. E csoportosítás ma is alkalmas a tevékenységek osztályozására, amennyiben egy további, ötödik típussal is kiegészítjük. Ádám csoportosítása 1979-ben született, s az azóta eltelt 7 év során a hazai környezetvédelmi társadalmi aktivitásban fontos változások is érzékelhetők, amelyek indokolják a társadalmi szervezetek, tömegmozgalmak érdekvédelmi, érdekképviselői típusú tevékenységeinek megkülönböztetését. Ez csak részben mutat közös vonásokat a második típushoz sorolt állami kezdeményezésekkel, hiszen előfordultak már olyan esetek is, amikor valamely tömegmozgalom éppen valamely állami szerv intézkedésével szemben lépett fel.

Azért is indokolt az utóbbi aktivitás különös figyelemmel kezelni, mert egyrészt a környezet ügyei iránti társadalmi érzékenység megváltozott, másrészt éppen az utóbbi években gyorsult fel a társadalmi szervezetek önálló szerepének a hetvenes években már megkezdődött felértékelődése társadalmunk politikai rendszerében. E szervezetek régebbi, még az ötvenes évek során beidegződött transzmissziós funkciójának (a párt és a tömegek közötti "hajtószíj"-szerepkör) módosulása aszerint halad előre, ahogyan a szocialista demokrácia fejlesztése a társadalmi élet minden területén folytatódik. E folyamatról az MSZMP XIII. kongresszusának határozata így fogalmaz: "A szocialista demokrácia fejlesztésének irányát meghatározza, hogy a társadalmi és tömegszervezetek önállóan és felelősségteljesen tevékenykednek. A helyi szervek, a vállalatok és intézmények önállóságának növekedése kedvező feltételeket és lehetőségeket teremt, hogy az állampolgárok közvetlenül vagy az őket képviselő társadalmi szervek, testületek, egyesületek útján részt vesznek ügyeik intézésében, a döntések előkészítésében, és a végrehajtás ellenőrzésében. Az érdekek egyeztetésének olyan módszerét és mechanizmusát kell kialakítani, amely felszínre hozza az eltérő érdekeket, lehetővé teszi jobb összehangolásukat, egyben biztosítja a közérdek elsőbbségét."⁶

E felfogás lényegesen meghaladja a korábbi, főként végrehajtó-mozgósító szerepet. E szervezeteket a párt a politika alakításába is bevonja, s a még szélesebb állampolgári aktivitást is szorgalmazza. Érdekes erről a határozat egy másik részét idézni: "A párt a politika kimunkálásában és végrehajtásában igényli az önállóan működő tömegszervezetek és tömegmozgalmak, szövetségi érdekképviseleti szervek alkotó részvételét, számít kezdeményezéseire, épít tapasztalataikra, figyelembe veszi véleményüket. Támogat minden közhasznú egyesületet, mozgalmat, mely szocialista alapon, törvényeinkkel összhangban tevékenykedik."⁷

Bár a társadalmi szervezetek általános jellemzőinek és sajátosságainak elemzése témánk szempontjából nem indokolt, más munkák ezzel részletesen foglalkoznak, a további tárgyalás szempontjából mégis szükséges, hogy megfelelő csoportosítás alapján vizsgálhassuk környezetvédelmi tevékenységüket. Annak érdekében, hogy a tárgykörünkhöz közelálló kérdésekkel foglalkozó Ádám Antal korábbi munkájában⁸ foglaltathoz a jelen dolgozatban foglaltak illeszthetők legyenek, az általa használt kategóriákat alkalmazva a környezetpolitikában történő részvételük gyakorlati szempontjai szerint kívánok a társadalmi szervezetekkel foglalkozni. Eszerint nem foglalkozom számos - egyébként fontos szerepet betöltő - szervezettel, ha feladataitól távol esik a környezetvédelem, vagy csak az általánosságokban, vagy egyes részterületeken volna vele a "minden mindennel összefügg" alapján indirekt kapcsolatba hozható. Töreksem viszont arra, hogy a környezetvédelmet programjuk fontos elemként hangsúlyozó szervezetek mindegyikét szerepeltessem, s a legjelentősebbek aktivitását (vagy a "nagypolitikában" betöltött szerepük vagy távlatos tanulságokat ígérő helyzetük miatt) részletesebben is bemutassam.

A környezetvédelemben fontosnak gondolt szerepük miatt társadalmunk politikai rendszerének szervezetei közül a következők tevékenységével foglalkozom :

1. A párt (bár társadalmunk vezető politikai szervezete, s a hagyományos társadalmi szervezet kategóriába besorolni nem szokták, a többi szervezet aktivitását mégis meghatározó álláspontja, ezért fontos ennek fejlődését bemutatni);
2. Átfogó politikai tömegszervezetek és -mozgalmak, jelentős környezetvédelmi tevékenységgel
 - Hazafias Népfront,
 - Ifjúsági szervezetek (KISZ és Úttörőszövetség)
 - Szakszervezetek
3. Szakosodott társadalmi alakzatok jelentős környezetvédelmi tevékenységgel
(MTESZ, TIT, Vöröskereszt, "természetközeli" hobby egyesületek)
4. Környezetvédelmi profilú állampolgári-mozgalmi aktivitás
 - lakóhelyi aktivitás a környezetminőség javítására, környezeti ártalmak elhárítására,
 - természetkutató és -védő egyesületek,
 - autonóm környezetvédő csoportok.

E csoportosítás - bár számos szempontból önkényesnek tartható - gyakorlati oldalról alkalmasnak látszik társadalmi szervezeteink környezetvédelmi tevékenységének bemutatására.

6.1 Az MSZMP környezetvédelmi kérdésekkel kapcsolatos álláspontjának fejlődése

A Magyar Szocialista Munkáspárt esetében 1970-ben a X. kongresszuson hangzik el először plénumon "az emberi környezet védelme" kifejezés. Az egyik meghívott, Erdei Ferenc, az MTA főtitkára használja a hosszútávú kutatásról szólva.⁹ A kongresszus dokumentumaiba ekkor még nem kerül be környezetvédelmi tétel, bár környezeti hatásokat kiváltó döntések szerepelnek a határozatban (pl.: "A terméshozamok növelése további erőteljes gépesítést és kemizálást követel").

1974 márciusában kerül a Politikai Bizottság elé a mindmáig legrészletesebb ilyen tárgyú dokumentum,¹⁰ mely hatásának néhány eleméről a korábbiak során (1. 5. fejezet) már volt szó. Bár gon-

dolatai azóta számos állami és dokumentumban nyilvánossá váltak, érdemes néhányukra emlékeztetni. A legfontosabb elem a környezetvédelem időszerűségének kimondása. Megállapítja azt is, hogy a szocialista országok termelési viszonyai jobb lehetőségeket adnak rá, mint a kapitalista termelési viszonyok, ahol a társadalmi érdeket nehezebb az egyéni és csoportérdekekkel szemben érvényesíteni. Azt konstatálja, hogy hazánk környezeti elemei minőségének károsodása közel sem tekinthető súlyosnak, mert már addig is eredményes intézkedések óvták meg környezetünket. Rámutat arra, hogy a fokozódó környezeti ártalmak és a növekvő társadalmi igények miatt, illetve az erők szétforgácsolásának elkerülése érdekében politikai és jogalkotási döntéseket kell hozni, fejleszteni kell a gazdasági szabályozást és a tevékenység állami irányítását. Tudatosítja azt, hogy a környezetvédelem szocialista viszonyok között nemcsak védekezést, hanem sokkal inkább tervszerű, megelőző környezetalakítást kell hogy jelentsen. A legfontosabb feladatként jelöli meg a környezeti ártalmak további növekedésének megakadályozását, illetve redukálását (bár a redukció mértékére nem utal), és ennek költségeit az V. ötéves tervben szükségesnek tartja figyelembe venni. Számos jogalkotási, állami irányítási és szervezeti, tudományos kutatási, illetve a nemzetközi együttműködésre vonatkozó kérdésben is véleményt mond. Leszögezi, hogy a környezet védelme a társadalom ügye, s a feladatok végrehajtásában a társadalmi szervezeteknek is szerepe van.

E dokumentumnak meghatározó szerepe volt abban, hogy a következő évek során a hazai környezetvédelem milyen úton járt. Néhány éven belül törvény született, önálló főhatóság alakult, s egyre több konkrét intézkedés is következett. Fő vonásaiban ma is korszerű szemlélete ellenére néhány következtetését - amely a különböző álláspontok között folyó szenvedélyes szakmai viták végére tett egy időre pontot - az idő nem igazolta. A következő években egyre romló kül- és belgazdasági körülmények főszerepe mellett az ezekből táplálkozó megnyugvásnak is része volt abban, hogy a környezeti állapot károsodásának növekedése lényegesen meghaladta azt a szintet, amelyet a türelmes intézkedések ellensúlyozni voltak képesek.

Az MSZMP 1975-ben tartott XI. kongresszusán is az tükröződött, hogy a párt a környezetvédelmet azon feladatok között tartja számon, amelyek megoldására rövid távon ugyan kevésbé kell figyelmet fordítani, de távlatokban fontosak. Erre az is utal, hogy míg a kongresszusi határozat nem szól a környezetvédelemről, a párt programnyilatkozatában súllyal jelenik meg: "Az életkörülmények javításában növekszik a természet védelmének, a munkahelyi és a lakóhelyi környezet ápolásának jelentősége. Az iparfejlődés, különösen a kemizálás, valamint az autóközlekedés szennyező hatása szükségessé teszi a hatékonyabb állami környezetvédelmi intézkedéseket. Az állami, a vállalati és a társadalmi szervek, valamint a lakosság összefogásával fokoznunk kell a természet védelmét. Létrehozzuk a környezetvédelemnek olyan rendszerét, amely nemcsak a károsodásnak állja útját, hanem a fejlődést is biztosítja."¹¹

A következő, XII. kongresszus (1980.) dokumentumaiban¹² már számos helyen szerepel a környezetvédelem. A Központi Bizottság előzetes jelentésének a gazdasági építők munkáról szóló részében a vízgazdálkodás, a mezőgazdaság és a területfejlesztés kapcsán is előfordulnak elemei. A Központi Bizottság beszámolójában az életkörülmények javításáról szólva került említésre: "Arra is nagy figyelmet kell fordítanunk, hogy okosan, kulturáltan éljünk, és óvjuk, ápoljuk, szépítsük otthonunkat, épületeinket, környezetünket. A kongresszus határozatában több helyen találunk a környezetvédelemre vonatkozó részeket, de meg kell azt is említeni, hogy a környezet állapota szempontjából meghatározó fontosságúak azok a döntések is, amelyek a gazdasági építők munkában a hatékonyság erőteljes növelését célozzák, így különösen az ipar kevésbé anyag- és energiaigényes ágainak fejlesztéséről szóló. A környezetvédelem direkt módon három helyen szerepel: a nemzetközi helyzet kapcsán (hazánknak hozzá kell járulnia az emberiség egyetemleges gondjai megoldásához - köztük a környezetvédelem is említésre került); a gazdasági építők munkáról szóló fejezetben önálló pontként: "A gazdaságfejlesztéssel összhangban nagyobb figyelmet kell fordítani a környezetvédelemre, a levegőszennyeződés csökkentésére, a vízkészlet tisztaságának és minőségének megőrzésére, a lakosság egészséges ivóvízellátására, a tervszerű vízgazdálkodásra. Válgják társa-

dalmi ügyé természeti értékeink védelme, a rendezett, kulturált lakó- és munkahelyi környezet kialakítása, megóvása"; valamint az életszínvonal, életkörülmények, szociális ellátás c. fejezetben az egészségügyről szóló pontban jelenik meg a környezeti ártalmak kivédésének fontossága.

Az 1983. márciusában tartott ún. "félidős" KB ülés határozata is a korábbi gyakorlatot meghaladni kívánó szándékot mutat: "A szűkösebb anyagi lehetőségek mellett is többet kell tenni a környezet- és természetvédelmi programok megvalósításáért."¹³

A környezetvédelem megnövekedett jelentőségét húzta alá az MSZMP első titkárának a KB ülését követően adott sajtónyilatkozata: "A tőkés gazdasági válságról mint kommunista talán mondhatnám, hogy ez a tőkés baj, de másrésről bizonyos mértékig ez minket is érint. Az emberiségnek vannak közös gondjai a gazdaságban éppúgy, mint a természeti környezet védelmében. Hogyha nem fegyverkezéssel foglalkozna az emberiség, s a kormányok a békés egymás mellett élés elvét valósítanák meg, akkor itt lenne az ideje, hogy együttesen vegyék kézbe a természeti környezet védelmét is, hogy ne pusztítsuk el az emberiség létalapjait, a tiszta levegőt, a tiszta vizet."¹⁴

A XIII. pártkongresszus anyagai is azt mutatják¹⁵, hogy a környezetvédelem fokozatosan méltó helyet kap a párt politikájának más területei között. Az általános gazdaságpolitikai célok között több olyan szerepel, melyek nélkül értelmetlen volna környezetvédelemről, vagy inkább tervszerű környezetfejlesztésről beszélni. Így például a kiemelt területek közé tartozik természeti kincseink komplex, gazdaságos hasznosítása, a nyersanyagot megtakarító technológiák bevezetése, az energiatakarékosság, a hulladék- és a másodlagos nyersanyagok hasznosítása. A környezetvédelmi szakterület szerepének változását jelzi, hogy a KB jelentésében a gazdaságpolitikai fejezetben belül önálló - s viszonylag részletes - helyzetleírás szól az erőfeszítésekről, eredményekről, a vízgazdálkodásról is található hasonló tárgyú tézisek. (Megjegyzésre érdemes, hogy míg az előző kongresszus küldötteinek készült előzetes jelentés két általános mondattal jellemezte a helyzetet, ebben már a környezeti

problémák némelyike - a vízkészletek minősége és a közlekedés lég- és zajszennyező hatása - konkrétan is említésre került.)

Bár a kongresszus vitájában a környezetvédelemmel csak néhány érintőleges megjegyzés erejéig foglalkoztak, a KB beszámolója felhívta a figyelmet aktualitására: "Hazánkban is fontos feladattá vált az emberi környezet megóvása, természeti értékeinek megőrzése, a környezeti ártalmak elhárítása, a vizek minőségének, a levegő tisztaságának védelme és a zajártalomnak a csökkentése. E cél elérése az állami feladatok megoldásán túl az egész társadalom cselekvését, a környezeti kultúra széles körű térhódítását igényli." A határozatban - a vízügyi kérdésekhez hasonlóan - önálló pontként szerepel. Ez egyfelől "ágazati" súlyának növekedését is jelzi, de másrészt arra is utal, hogy ma még kevésbé integráltan, a környezeti hatások szempontjából meghatározó jelentőségű ágazatok számára megszabott feladatoktól elkülönülten jelenik meg a gazdaságpolitikában a környezetvédelem. Így konkrét környezetvédelmi teendőt e határozat nem szab az iparnak, a mezőgazdaságnak, vagy a közlekedésnek, viszont nagy fontosságot tulajdonít a "társadalom széles körű közreműködésének. A következőkben tekintsük át e közreműködés formáit.

6.2 A Hazafias Népfront környezetvédelmi tevékenységének fejlődése

A Hazafias Népfront környezetvédelmi tevékenységének fejlődése különbözik a párt, a többi társadalmi szervezet, s az állami szervek környezetvédelmi tevékenységének fejlődésétől. Lényegesen egyenletesebb, mindvégig aktív kezdeményező szerepet töltött be e téren (bár munkájának hangsúlyai az általános hazai fejlődésnek megfelelően módosultak). Ezért indokolt munkánkban a társadalmi szervezetek bemutatását éppen a népfronttal kezdeni.

A népfront a környezetvédelem fogalmának megjelenése előtt már foglalkozott környezetvédelmi természetű kérdésekkel. A hagyományos település-tisztasági és szépítési mozgalmak mellett ez elméleti szinten főként az Országos Tanács Mezőgazdasági Bizottságában történt, ahol a hatvanas évek derekától az ott résztvevő tudósok (el-

sősorban az agrártudományok művelői, de például orvos is) a nemzetközi szakirodalomból a mezőgazdaság kemizálása (elsősorban a peszticid, különösképpen a DDT-használat) körül zajló vitákról való tájékozódására itt fórumot találtak. Az így csiszolódott vélemények is közrejátszottak abban, hogy hazánk világviszonylatban az elsők között tiltotta be a DDT használatát 1967-ben.¹⁶

A tudományos élet korábban tárgyalt külföldi és hazai megmozdulásaiban a népfront aktiváiként dolgozó tudósok is részt vettek, s kezdeményezésükre a tömegmozgalom környezetvédelmi profilja mindinkább kirajzolódott.

A népfront V. kongresszusán (1972-ben) a környezetvédelem széles társadalmi háttérének megteremtését, a társadalom környezetvédelmi gondolkodásának kialakítását is felvette feladatai közé.¹⁷ Az ügy jelentőségét felismerve vállalta ezután magára a kezdeményezést, "Országos Környezetvédelmi Munkaközösség" néven az ezirányú előrehaladás motorjává váló környezetvédelmi munkabizottságot alakított, s 1973. március 2-3-án megrendezte az első környezetvédelmi tanácskozást Visegrádon. Ezen - a népfront prominens személyiségei mellett - felszólaltak e korai aktivitásban már résztvevő társadalmi szervezetek (így a KISZ, a Vörös kereszt, a TIT és az Állatvédő Egyesület) munkatársai is. A konferencián megtárgyalt "A környezetvédelem társadalmi programja, a Hazafias Népfront környezetvédelmi feladatai" című dokumentum áttekintést ad a világ és hazánk főbb környezeti gondjairól. Az áttekintés alapjaiban mai szemmel tekintve is reális, bár akkor még a mainál lényegesen kevesebb információ állhatott összeállítói rendelkezésére. Az okok elemzését és a következtetéseket is helyesnek tarthatjuk¹⁸: "Hazánk az intenzív iparosítás kezdetén tart, ezért még nem romlott a környezet katasztrofálisan. ... Nálunk az ipari szennyeződés méretei még nem olyan nagyok, mint a fejlettebb ipari országokban, mégis időszerűek a környezetvédelmi tennivalók, mert gyorsan romolhat a helyzet. A környezetfejlesztés és -védelem előtérbe kerülése nem divat, hanem elengedhetetlenül szükséges társadalmi feladat, mert ilyen értelmű jogszabályaink nem minden vonalon érvényesülnek." A reális okfeltárásba csak itt-ott keverednek félrevezető jegyeik, amelyek

azonban a kor szemléletének indikátoraiként fontosak, mint például a környezeti ártalmakkal szembeni védekezést gátló tényezőkről szólva : "... a gyorsütemű fejlődés, a kapitalista múlt öröksége és a szomszédos kapitalista országokból (sic!) jövő víz és levegőszennyezés nehezíti ezt a munkát."

A feladatok meghatározásában a program olyannyira pontos volt, hogy egy évtizeden keresztül szabhatott irányt a társadalmi szervezetek környezetvédelmi összefogásának, s csak - a korábbiak során tárgyalt módon 1983-tól - kerültek lényeges új jegyek a környezetvédelmi társadalmi aktivitásba. A program leszögezi: "Az eredményes környezetvédelem és környezetfejlesztés érdekében a társadalom aktív közreműködése nélkülözhetetlen. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a társadalom ilyen értelmű felelősségét. Hatásos környezetvédelmi intézkedések el sem képzelhetők erélyes társadalmi közreműködés nélkül. ... Társadalmunk következetesen igényelje a környezetvédelemre vonatkozó állami intézkedéseket és működjön közre azok érvényesülésében. Az állami intézkedések viszont számoljanak a társadalmi közreműködéssel és tegyék lehetővé azok kibontakozását."

A népfront mint politikai tömörülés e programban hirdeti meg igényét a társadalmi szervek környezetvédelmi tevékenységének összehangolására (melynek megkezdődésére a korábbi évek aktivitását érzékelve a párt illetékesei is ösztönöztek).

A népfront mint tömegmozgalom a környezetvédelem iránti társadalmi igény állandó erősítését tartja a legfontosabbnak, amelynek érdekében két fő feladatot jelöl meg: "Tájékoztatassa rendszeresen a lakosságot a környezetvédelem időszerű nemzetközi, országos és helyi gondjairól. Szervezze a társadalom közreműködését a környezetvédelmi program általános és helyi tennivalóinak elvégzésére." A feladatok végrehajtását szolgáló munka eszközeit és módszereit is meghatározza: a lakosság civilizált viselkedésre nevelése az iskolák és társadalmi szervek révén; a környezetvédelmi felvilágosítás, különösen a fiatalok nevelése; a lakóterületi népfrontmunkában a környezetvédelmi szempontok érvényesítése; közvetlen társadalmi munkák szervezése állami és társadalmi szervekkel közösen; környezetvédelmi társadalmi őrsegek megszervezése; fásítási

hónapok tartása; a "Madarak és Fák Napja" hagyományainak felelevenítése; a Vöröskereszt által kezdeményezett tisztasági mozgalmak felkarolása; a virágosítás; pályázatok meghirdetése új környezetvédelmi módszerek feltárása érdekében.

Az előbbiekből látható, hogy a dokumentumban szereplő munkaformák jórészt ma is élnek. Persze azóta ezek sora bővült, s míg az 1973-as programban szereplő tevékenységek döntően egyirányúak, mégpedig felülről lefelé irányulóak, csak a társadalmi szervek kezdeti tevékenységét és mozgósító munkáját jelölik, addig ma már az aktivitás másik irányával, a lakosság, az állampolgárok kezdeményezéseivel is kell a népfrontnak csakúgy, mint más társadalmi szervezeteknek számolnia. A népfront környezetvédelmi munkájának fejlődésében is az talán a leginkább figyelemre méltó elem, hogy az eredeti kezdeményező, később koordináló-mozgósító funkciók mellett az érdekképviseletiek is jelentősen megerősödnek.

A visegrádi konferencián ismertették a HNF Országos Tanácsának környezetvédelmi felhívását¹⁹, amelynek a fő célja még a figyelem felkeltése, az érzelmek mozgósítása volt (a konferencia anyagát tartalmazó kötet címlapja ezt sajátosan igazoló nem verbális üzenet: gyászkeretbe foglalt, szemcsés homállyal árnyalt fekete lobogó halálfejjel és keresztbetett lábcsontokkal, felülnyomott felszólító mondattal: "Ember vigyázz a környezetedre!"). Az értekezleten többen is sürgették egy környezetvédelmi törvény megalkotását, igénye a programba is bekerült. Ennek szellemében az Országgyűlés március 21-i ülésén Schnitzler József debreceni tudósebész professzor - a környezetvédelem ügyének a magyar parlamentben először adva hangot - indítványozta a kerettörvény megalkotását.

A törvény előkészítése során a népfront az ország iparilag fejlettebb, tehát legszennyezettebb városaiban társadalmi vitát szervezett, melynek eredményeként több mint 2000 vélemény, hozzászólás, javaslat hangzott el.²¹ E vita jelentősen változtatott a tervezeten, fontos szerepe volt a végleges törvény megszületésében.

A népfront 1975 őszén Szentendrén rendezett tanácskozást, ahol társadalmi és állami szervek²² a jövőbeli együttműködésről állapodtak meg. 1976. júliusában Kecskeméten tartották meg a II. Országos Környezetvédelmi Konferenciát, melynek célja az volt, hogy a környezetvédelmi törvény megvalósításához adjon segítséget, illetve áttekintette a Visegrádon meghirdetett program eredményeit. Itt vették számba azt is, hogy a népfront elnökségek mellett már minden megyében és számos városban létrejöttek a környezetvédelmi bizottságok, új község- és városszépítő bizottságok alakultak. Külön is hangsúlyozták e tanácskozáson a szemléletformálás jelentőségét, javasolták tavaszonként környezetvédelmi hetek és napok megrendezését, szorgalmazták a helyi népfrontbizottságok és a helyi társadalmi szervek együttműködését. A konferencia - egyébként meglehetősen ismeretlenségben maradt - állásfoglalása felvet néhány progresszív gondolatot is: "Lakossági aktívákon kell megvitatni a szennyezésért felelős üzemekben a helyzet megjavításának feladatait. Társadalmi ügyé kell tenni, hogy a lakosság nyilvánítson véleményt a természeti környezet megváltoztatásának, átalakításának tervét illetően."²³ Ezeknek azonban a következő évek során nem volt érzékelhető visszhangja. Kezdeményezték az állami és társadalmi szervek közös fellépését, amelyre alkalmat teremtettek azok az összehangolt társadalmi akciók, amelyeket 1977-től évente hirdettek meg, 1979-től társadalmi munkaprogramként (melyről korábban szóltunk). Gazdagodtak a környezetvédelmi munka eszközei és formái is, rendszeressé váltak a környezetvédelmi plakát, gyermekrajz és fénykép pályázatok, új kitüntetési formákat hoztak létre, kiadványok, agitációs eszközök is kiadásra kerültek, a település-
szépítő akciók profilja is bővült. (P. lomtalanítással, játszótér-
parkosítással, hasznos hulladékok gyűjtésével.) Átmenetileg megerősödtek a környezetvédelmi társadalmi őrsegek is, bár ezek szerepe vitatott, s más, alkalmasabb munkaformák (pl. társadalmi szemle) is megjelentek.

A szemléletformálásban erősödő népfrontos aktivitás egyik korai példája volt az Úttörőszövetséggel közösen 1977 nyarán szervezett bakonyoszlopi tanácskozás, amelyek később több ifjúsági vezetőképző tábor is követett. Támogatta a népfront a környezetvédelmi if-

júsági táborok szaporodását is. Nagy jelentőségű az újabb akciók között a HNF, a KISZ és az Oktatási Minisztérium Környezetvédelmi Bizottsága támogatásával, 6 felsőoktatási intézmény állami és társadalmi szerveinek felhívására indult "Egyetemek és főiskolák a környezetvédelemért" c. akcióprogram.²⁴

A nyolcvanas évekre számottevően növekedett a népfront környezetvédelmi munkájában a lakosság környezetet érintő kérdésekről vallott véleménye megismerésének, majd képviselésének fontossága. Erre főként a tanácsokkal közösen szervezett falugyűlések és városkörzeti tanácskozások teremtettek alkalmat, s az itt nyert információkat felhasználja a népfront környezetvédelmi aktívája, melynek országos létszámát mintegy 800 főre becsülik.²⁵

Az 1984. szeptember 28-án Gyulán megtartott III. Országos Környezetvédelmi Konferencia²⁶ a nyolcvanas évek hazai környezetvédelmének kiemelkedő jelentőségű állomása. Nem egyszerűen azért, mert az előző hasonló rendezvény óta nyolc év telt el, hanem azért is, mert ezalatt az idő alatt jelentős minőségi változás történt, s e változást e konferencia dokumentumai hűen tükrözik. A konferenciára készült beszámoló már szakszerűen és mélyrehatóan mutatja be hazánk környezeti állapotát, kendőzetlenül tárja fel a súlyosnak minősített helyzet gondjait, a létrejöttükben szerepet játszott tényezőket és a várható következményeket. Elemezi a környezetvédelmi közgondolkodás fejlődését, a jogi és gazdasági szabályozás helyzetét, határozott és tényekkel megalapozott véleményt mond a környezetvédelem távlati tervezéséről, állami szervezettségi rendszeréről, és a nemzetközi kapcsolatokról.

A valóban integrált szemléletet tükröző, a környezetvédelmet komplex környezetfejlesztésként értelmező beszámoló a környezetvédelmi társadalmi tevékenység továbbfejlesztéséről is szól. Utal arra, hogy a lakosságnak már különösen érzékenyen reagál a környezeti kérdésekre, amit az is bizonyít, hogy a közösségi fórumokon felvetett észrevételek 30-40 %-a környezeti témákra vonatkozik. A társadalmi igényeknek megfelelően a népfront érdekkifejező és érdekérvényesítő tevékenységét határozottabban kívánja kifejteni,

amit az is tükröz, hogy a beszámoló a fő feladatok felfogásában a korábbi hasonló dokumentumoktól gyökeresen eltérő új szemléletet tükröz.

A gyulai konferencia a politikai, az állami és a társadalmi szervezeteknek ajánlott állásfoglalásban összegezte a következő időszak legfontosabb hazai környezetvédelmi feladatait. Az állásfoglalás elvi szemlélete korszerű, tézisei progresszívek, bár hangvételében a beszámolónál mértéktartóbb, olykor visszafogott.

A konferenciáról megjelent írásban²⁷ a népfront Környezetvédelmi Munkabizottságának elnöke, V. Nagy Imre összefoglalja a környezet érdekében szükséges állami és társadalmi lépéseket. Ezek röviden a következők: 1. Továbbfejleszteni a környezetvédelem állami szervezettségi rendszerét; 2. Jöjjön létre az Országgyűlésben ilyen kérdésekkel foglalkozó állandó bizottság; 3. Teremtsük meg az "ökológiai ipart"; 4. korszerűsítsék a K-5-ös kutatási célprogramot; 5. Építsék be a környezeti ismereteket oktatási rendszerünkbe és a politikai-gazdasági vezetők továbbképzésébe; 6. A munka- az egészség- és a környezet védelmét a gazdálkodó szervek vezetői egységesen érvényesítsék a beruházások, rekonstrukciók során; 7. Minden tervben "műszaki-gazdasági-ökológiai-szociális" szempontok együtt jelenjenek meg; 8. Fejlesszék tovább a bírságot és környezetvédelmi beruházások támogatási rendszert; 9. A hatóságok határozottabban lépjenek fel a környezet károsítóival szemben; 10. Az állami és gazdasági szervek tervezett környezetvédelmi intézkedéseik előkészítésébe, végrehajtásába rendszeresen vonják be a társadalmi szerveket, gondoskodjanak a fokozottabb társadalmi ellenőrzés, értékelés, számonkérés lehetőségeiről. A konferencia a társadalmi szervezetek együttműködésének javítása érdekében indítványozta, hogy a népfrontmozgalom részeként alakítsák meg a Magyar Környezetvédők Szövetségét.

A javasolt intézkedések hosszú távra adnak teendőket, de némelyik már meg is valósult. Minisztertanácsi döntés született az OKTH hatáskörének bővítéséről, s az új országgyűlésben önálló Településfejlesztési és Környezetvédelmi Bizottság jött létre.

A gyulai konferencia jelentőségében az 1973-as visegrádi tanácskozáson mérhető, elsősorban azért, mert az itt megtárgyalt dokumentumok azt tanúsítják, hogy véglegesen lezárultak azok az idők, amikor a környezetvédelem társadalmi erői pusztán laikus jóindulattal apelláltak az ország lelkiismeretére. Ma már e téren a népfrontban is szakértő specialisták (nem feltétlenül profik, hanem felkészült amatőrök is) működnek közre az álláspontok csiszolásában. Ez azért jó jel, mert csak az agrumentumok csatájában remélhető, hogy mind a demagógia, mind az általa szült ellendemagógia háttérbe szorul, mert csupán ezen az alapon várható az ökológiai szemlélet meghonosodása a politikai és gazdasági döntéshozatal szféráiban.

6.3 Az ifjúsági szervezetek környezetvédelmi tevékenységének fejlődése

Az ifjúság a társadalom bármely rétegénél, csoportjánál jobban érdekelt a környezetvédelemben. Egyszerű tény teszi ezt vitathatatlanná: az ifjúság - fiatalabb. Azért adják fiatalok világszerte a környezetvédő mozgalmak tömegeit, mert a környezet védelme a fiatalok számára saját jövőjük védelmét is jelenti.

Az ifjúság környezetvédelmi tevékenységének Magyarországon - ahol a környezeti ártalmak is később jelentkeztek - kevesebb hagyománya van, mint például Skandináviában, vagy Csehországban, de mégsem tekinthetjük előzmények nélkülinek. A természetjárás, a természetmegismerés már a felszabadulás előtt is fontos eleme volt a különböző irányzatú ifjúsági szervezetek életének. Közismert, hogy a baloldali ifjúsági mozgalmak rendszeresen jártak a természetbe, a cserkészmozgalomban is gyakran kirándultak, táboroztak, sőt állatvédelmi akciókat is hirdettek. A háborús viszonyok, majd az azt követő koalíciós korszak hatalmi harcai a természettel való törődésnek kedvezőtlen háttérrel teremtettek - bár az újonnan létrejött úttörőszövetség hangsúlyozta a természet szeretetére való nevelés fontosságát.

Az ezt követő időszakban az egységessé vált ifjúsági szervezet a fiatalokat a természet átalakításának, a környezet fejlesztésének

nagy terveit megvalósítására mozgósította.

Az ifjúsági szövetség - előbb a DISZ, később a KISZ - a legjelentősebb gazdasági programok, beruházások megvalósításában vállalt szerepet, ezekben a természet átalakításának, s nem pedig védelmének motívuma volt a meghatározó. A fiatalok társadalmi rendünk melletti harcos kiállását bizonyító ifjúsági munkatáborok, vagy termelési versenyek, védnökségek szervezése során meglehetősen értetlenül néztek volna azokra, akik például a tiszalöki vagy a kiskörei vízlépcső építéskor a talajok várható szikesedéséről, a hortobágyi akklimatizációs kísérleteknél az ökológiai törvények megbontásáról, a Hanság lecsapolásánál a humuszréteg és a tőzegvagyon elvesztéséről, az új szocialista nagyüzemek létesítéskor (Sztálinváros, Dunai Cement és Vasmű stb.) a levegőszennyezés káros hatásairól beszéltek volna.

E kérdések - mint korábban kifejtettük - csak a gazdasági és kulturális fejlettség, az életszínvonal, az életkörülmények már létrejött magasabb szintjén fogalmazhatók meg, amikor a környezeti ártalmakról is tapasztalatokkal, esetleg külföldi információkkal rendelkeznek az emberek. Ekkor már nem csupán tudósok, publicisták, vagy egyes politikusok ügyéről van szó, hanem - s ez a társadalmi nyilvánosság, a demokratizálódás fejlődését is tükrözi - állampolgárok, s különösen fiatalok tömegeit foglalkoztatják, tízezreit mozgósítják környezetük válságának tünetei, a természet megóvása.

Figyelemre méltó, hogy az utóbbi évtized során a KISZ vagy az Úttörőszövetség keretein kívül több társadalmi szervezet, valamint öntevékeny ifjúsági, vagy művelődési közösség is nyújt fiatalok jelentős csoportjai számára a környezetvédelemben vagy ahhoz közel álló területeken tevékenységi terepet. Bár ez arra is utal, hogy az egységes ifjúsági és gyermekszervezet nem tudott mindig lépést tartani az e téren hirtelen megnövekedett igényekkel, mégis képes volt arra, hogy az ifjúság körében folyó környezetvédelmi munkát döntően meghatározza.

6.3.1 Magyar Úttörők Szövetsége

A gazdagabb múlttal e téren az Úttörőszövetség rendelkezik, amely ugyan története során önálló környezetvédelmi akciót nem hirdetett - egyrészt azért, mert a komplex, ismeretszerzést, tanulást, a munkára nevelést, a turizmust és a természetjárást ösztönző akciók mindig tartalmaztak környezetvédelmi feladatokat, másrészt pedig kapcsolódott más szervek országos kezdeményezéseihez.²⁸ E tevékenység általánosságát éppen az úttörőélet alaptörvénye is hangsúlyozza: "Az úttörő szereti és védi a természetet."

Az évtizedek óta folyó hagyományos hasznos hulladékgyűjtés - bár eredendően gazdasági indíttatású volt - fontos környezetvédelmi tartalmat is nyert. Az úttörők már a hatvanas évek végétől vízminőségi őrjáratokat is szerveztek, de elsősorban a kirándulás, az országjárás, a táborozás, a gyalogos-, kerékpáros, vízi vándortáborozások jelentik a természeti környezettel való együttélés megtanulásának leggyakorlatibb, egyben legjobb formáit, a természetvédő magatartás kialakulásának nélkülözhetetlen eszközeit. Sok közösségi játék, szemle, pályázat tartalmaz a környezet - és természetvédelmi szemléletet formáló feladatot, mely a feledésből újjászületett a "Madarak, Fák Napján" külön is hangsúlyt kap. Szakkörökben, Búvár Klubokban (iskolákban, úttörőházakban, művelődési intézményekben) is barátkozhatnak az érdeklődő úttörők az ökológia alapjaival. Persze a természetmegismerés mellett az úttörőcsapatok részesei közvetlen környezetünk, lakóhelyünk környezetvédelmi feladatainak megoldásában. Védnökséget vállalnak azok egy-egy darabja felett (pl. egy úttörőcsapat - egy park, vagy egy úttörő - egy fa), részt vesznek tisztasági környezetvédelmi őrjáratokban, társadalmi munkát végeznek a lakóhely megóvásáért, szépítéséért (fásítás, madáretető készítése, elhelyezése, gondozása, veszélytérkép készítése stb.).

A gyermekszervezet számára a kisdobosok és úttörők aktív részvétele a környezetvédelmi munkában elsődleges célján túl pedagógiai szempontok miatt is fontos. Segíti a helyes világnézet kialakítását, a hazaszeretetre nevelést, a környezet és természet

iránti helyes viszony és magatartás kialakítását, a közösségi kapcsolatok fejlődését, a társadalmi hasznosság megértését.²⁹

Ráadásul az itt alkalmazható nevelési eszközök sokkal kevésbé direkttek, s sokkal inkább a tevékenységen alapulhatnak, mint az iskolai keretek között végzett nevelés. Az úttörőszövetség és a Hazafias Népfront által már 1977-ben közösen megszervezett bányászolpi tanácskozás nyomán így írt erről a MUSZ titkára: "... a javasolt környezetvédelmi feladatok jelentős része a szabadban, az erdőben, a játszótereken, a mezőkön szinte minden gyermek számára kínálnak tevékenységi alkalmat rendkívül sokféle készség és képesség kifejtésére, fejlesztésére. Végül pedig igen jelentős az is, hogy a javasolt cselekvési formák játékosak, romantikusak és sok lehetőséget kínálnak az alkotómunkára, felfedezésre, az őszinte, természetes gyermeki igények kielégítésére."³⁰

6.3.2 Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség

A KISZ tevékenységében - a már említett természetátalakító indítékok és akciók mellett - már első országos értekezletétől (1957) megtaláljuk azokat a gyökereket, amelyekből a mai környezetvédelmi tevékenység fokozatosan kibontakozott. Ez a fásítási akció volt, amelynek továbbfejlesztésére a KISZ KB 1961-ben határozatot hozott az erdőtelepítési és fásítási programban való részvételről. A fiatalok által ezt követően ültetett több mint egy milliárd facsemetének is igen fontos szerepe volt abban, hogy ma számos helyen park áll, s hogy az ország erdősültsége növekedett. A KISZ KB titkársága 1968. decemberében a fásításban való részvételt KISZ-védnökség rangjára emelte. Jelentőségét nem csak a faállomány gyarapodásában látták: "A védnökségi munka nyújtson módot az erdőtelepítést, fásítást, és ezzel összefüggő feladatokat végző fiatalok politikai neveléséhez, szocialista tudatának formálásához."³¹ Hasonlóan komoly múltja volt a települések szépítéséért végzett társadalmi munkának, tisztasági akcióknak is.

A környezetvédelem integrált fogalma azonban - akárcsak a társadalom egyéb területein - csak a hetvenes évek első felében jelentkezett az ifjúsági szövetség életében. Az első ilyen tárgyú

esemény az 1973. májusában Bakonyoszlopon szervezett "Fásítási és környezetvédelmi ankét" volt, melyet ez év augusztusában a KISZ KB Mezőgazdasági és Ifjúsági Tanácsának³² a KISZ és az úttörőszervezetek "fásítási és a környezet védelmét szolgáló" munkáját együtt értékelő ülése követett. A Tanács környezetvédelmi felhívással fordult a KISZ-szervezetekhez, fiatalokhoz.³³

Az 1974. májusában megrendezett Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácskozás (melyből korábban bemutattuk az előadói beszéd egy jellemző részletét) után a korábban is végzett fásításon kívül néhány évig kevés figyelem jutott a környezetvédelemre. Ennek az előbb említettek mellett az is oka volt, hogy a környezetvédelemben megfigyelt kezdeti országos lendület alábbhagyott és csak néhány évvel később, a Környezetvédelmi Törvény megszületését követően gyorsult fel a KISZ e téren folyó tevékenységének koncepciózus kialakítása. A szövetség IX. kongresszusa (1976) már a KISZ-szervezetek feladatául szabta, hogy "neveljenek és mozgósítsanak az emberi környezet védelmére",³⁴ s bár a KISZ éves akcióprogramjában már 1975-ben jelentek meg környezetvédelmi feladatok, a széles körű akciók meghirdetésére első ízben 1977-ben került sor.

A feladatmeghatározó munka 1978. januárjában érett intéző bizottsági határozattá.³⁵ Ez adott számot az akkorra szélesebb körben kibontakozott munkaformákról, a más társadalmi szervekkel kialakult együttműködésről. A határozat már - a KISZ ekkor erősödő érdekvédelmi, érdekképviselői szerepének megfelelően - kiindulópontnak azt tartja, hogy "a felnövekvő generációnak érdeke és felelőssége a környezet védelme". A fő hangsúlyt a KISZ tagok "helyes környezetvédelmi szemléletének és magatartásának kialakítására, a munkahelyeken a környezetkimélő munkavégzésre, valamint a környezet ártalmak elhárítását szolgáló, anyagi ráfordítást kevésbé igénylő, ugyanakkor folyamatos figyelmet, gondozást, vagy jelentős kézimunkaerőt kívánó területeken vállalt feladatokra helyezte. Áttekintő rendszerbe foglalja és részletesen felsorolja a KISZ-szervezetek cselekvési lehetőségeit. Feladatmeghatározásban és akció megjelölésében gazdag dokumentum, amelynek nyomán számos új kezdeményezés indult - elsősorban központi szinten - mint amilyen a

"Tiszta, kulturált környezetért" akció, a többször megrendezett országos környezetvédelmi felkészítő tábor, a belvízvédelmi építőtáborok stb. A határozatban megfogalmazott feladatok közül azonban sok csak szűk körben ismert, papíron rögzített kíváncsóság maradt, a területi KISZ-szervek és -szervezetek jelentős része még nem ismerte fel az ügy fontosságát, a szándék a fiatalok tömegeihez nem jutott el.

A következő évek során azonban - s különösen a nyolcvanas évek elejétől - a hazai környezet állapotának romlása, illetve a már tapasztalt figyelmeztető esetek nyomán újra megélné a közvélemény, s különösen a képzetesebb ifjúsági rétegek érdeklődése a témakör iránt.

Egy 1983. novemberében a magyar ifjúságot országosan reprezentáló ezer fős mintán végzett közvéleménykutatás³⁶ adatai szerint a fiatalok 78 %-a (a felsőfokú végzettségűek 95 %-a, a szakmunkások 80 %-a) tudott az egész országra kiható környezeti problémát említeni, az egész emberiség számára gondot okozó globális ökológiai problémát a fiatalok 60 %-a ismert. A fiatalok többsége (59 %) fejezte ki elégedetlenségét amiatt, hogy szűkebb lakóhelyén olyan környezeti problémák vannak, amelyek az ott élő embereknek gondot okoznak. A kérdezettek 70 %-a érezte úgy, hogy ő személyesen is tesz valamit a környezet védelme, javítása érdekében (bár legtöbben - 56 % - ezen passzív magatartást - például nem szemel - értették).

A megváltozott helyzetet felismerve tűzte 1984. februárjában a KISZ Központi Bizottsága is napirendre a környezetvédelem kérdéseit. Az itt elfogadott dokumentum³⁷ elemző része nemcsak a KISZ eddig végzett munkájáról ad számot, hanem reálisan mutatja be hazánk környezeti állapotának főbb jellemzőit ("Hazánk környezeti állapotában jelentős romlás következett be"), rámutat a környezetvédelmet szolgáló társadalmi eszközök működésének hiányosságaira is. Fontos része az a politikai állásfoglalás, amely az ifjúság sajátos érdekei képviselőjében határozottan emel szót a környezet védelme mellett: "A környezetvédelem számunkra és utó-

daink számára életünk, egészségünk védelme, egyben hosszú távú gazdasági érdekünk is." A környezetvédelem sokak által emlegetett improduktivitásával szembeül a fiatalok gazdasági érdekelttségének hangsúlyozása: "A természeti tényezők ... pazarló felhasználása a jövő erőforrásait apasztja." A fogalmazás már-már militáns: "... felvesszük a harcot az olyan, pillanatnyi és helyi érdekeket hangoztató szemlélettel, amely a távlati és a közös célokat kívánja háttérbe szorítani". Az állásfoglalás további fő tézisei is szilárd elméleti háttérrel adnak a gyakorlati munkához. Érdemes ezeket áttekinteni: a környezet állapotának javítása fontos nemzeti ügyünk, hazaszeretetünk fokmérője; a szocializmusban megvalósítható a természeti erőforrásokkal való tudatos és környezetvédő gazdálkodás; a környezetvédelem elengedhetetlen feltétele a béke; szükséges az emberek szemléletének átalakítása, a környezethez való új, humanista viszony, megváltozott életmód, termelési és fogyasztási struktúra létrehozása.

A KISZ által vállalt feladatok sora is kibővült, felfogásuk markánsabbá vált. A határozat szerint a KISZ a népgazdasági, területi, települési, munkahelyi és intézményi tervek elkészítése során szerepet vállal a környezet terveszerű fejlesztésében. A létrejött környezeti ártalmak jelzésével, megszüntetésük érdekében történő felépéssel, intézkedések kezdeményezésével is hozzájárul környezetünk védelméhez: részt vesz a környezeti ártalmak megelőzésében, a károk felszámolásában, az egészséges lakóhelyi környezet megteremtésében; a környezeti ismereteket és kultúrát terjesztő tevékenységi formákat kezdeményez és támogat. Figyelemre méltó, gyökeresen új elem, hogy a határozat feladatul szabta a KISZ területi szerveinek: "...támogassák, hogy a fiatalok kezdeményezései nyomán alakuljanak környezet- és természetvédő csoportok... Az állami, társadalmi szervekkel való együttműködés során képviseljék e csoportok előremutató kezdeményezéseit."

Az ifjúság körében folyó környezetvédelmi munka koordinálására fiatal szakemberekből 1984. májusban létrehozták az Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácsot, amelynek feladata a környezet- és természetvédelmi kezdeményezések felkarolása, új tevékenységi formák kiala-

kítása, bevezetésének elősegítése" is. A Tanács - bár egységes területi bázissal nem rendelkezik - a korábban általában elszigetelten működő csoportok között kapcsolatot teremtett, megszervezte a körök, klubok, majd a táborok vezetőinek országos találkozóit, számos tudományos, innovációs, művészeti alkotói pályázatot hirdetett, az ifjúság környezeti nevelésében résztvevő állami és társadalmi szervezetek összehangoltabb fellépéséért is több kezdeményezést tett.

A KISZ a formálódó, erősödő környezetvédő, természetszerető csoportok fejlődését támogatja: "... fontosnak tartja, hogy a környezet és természet védelme érdekében olyan társadalmi mozgalmak működjenek, amelyek teret biztosítanak az öntevékeny cselekvéshez, mozgósítják az ifjúságot és a felnőtt generációt". E csoportok évről-évre nagyobb számban és egyre szélesebb körű részvétellel működnek, főként a fiatalok körében. Többségük a gyermek- és serdülő korosztály környezeti nevelésével foglalkozik, akár rendszeresen tartott szakkörök, klubok formájában, iskolák, közművelődési intézmények, múzeumok bázisán, akár időszakosan szervezett, de nagyhatású természet megfigyelő táborok keretei között. Ilyen egy mástól is jelentősen különböző - ismertebb csoportok működnek például a budapesti ELTE, a debreceni KLTE, a szegedi JATE, a gödöllői, a mosonmagyaróvári ATE bázisán, de számuk nagyobb, s a bennük résztvevők létszáma is jelentős. Az öntevékeny környezetvédelmi körök, klubok stb. 1984. évi pályázatára több mint 70 csoport küldött be tájékoztató programot a KISZ Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácsához, s a természetmegfigyelő, -védő táborok 1985. évi támogatásáért is mintegy 250 tábor szervezésére nyújtottak be az intézmények, közösségek pályázatot.

A deklarált szándék azt sejteti, hogy a KISZ a környezetvédelmi munkája során nemcsak olyan mélységig kíván hatolni, hogy az ifjúsági politizálás terepén már jelenlévő vagy később megjelenő más politikai árnyalatot képviselő erők bázisát szűkítse, hanem a társcaérdekek hálózatában a realitásokat figyelembe vevő, de progresszív és következetes irányvonalat képvisel. Ennek alapján remélhető, hogy az ifjúsági szövetség e téren kibontakozó, a korábbiaknál

lényegesen markánsabb aktivitása fontos segítséget adhat ahhoz, hogy határozott állami intézkedések és nyomatékos társadalmi fellépés révén a hazai környezetromlást a fiatalabb és az idősebb nemzedékek érdekében megfordítani sikerüljön. Abban komoly az ifjúsági szervezetek szerepe - hogy felnő-e egy olyan generáció, amely a természettel való tudatos harmóniát a legfőbb értékek között tartja számon.

6.4 A szakszervezetek környezetvédelmi tevékenységének fejlődése

A népfront és az ifjúsági szövetségek mellett a szakszervezet hazánkban a harmadik nagy nem-állami politikai szervezet, amely határozott környezetvédelmi profilt alakított ki. Ez azért is érdekes, mert külföldön (főként Nyugat-Európában) a szakszervezetek általában kezdettől fogva a környezetvédőkkel szemben léptek fel. Igaz, hogy ott eleinte a környezetvédők is radikális növekedés-ellenes programmal jelentkeznek, amely miatt a szakszervezetek a kapitalista társadalom alapvető ellentmondásaiból következő munkanélküliség emelkedésétől, a kereseti lehetőségek szűkülésétől tartottak. Azóta persze e szemlélet változott, növekedett a munkásmozgalom szervezeteinek taktikai együttműködési készsége, saját programjaikba is számos környezetvédelmi elemet vettek fel, mert felismerték, hogy az e téren folyó támadások éle is a tőkés társadalmi rend ellen irányul. A megváltozott nézeteket jól tükrözi a szocialista párti osztrák környezetvédelmi miniszter néhány mondata: "A környezeti katasztrófák ... egy teljesen profit-orientált társadalom következményei. A szociáldemokrácia képes és szembe is fog fordulni e kihívással... Alapvető feladata az legyen, hogy meggyőzze a dolgozókat a környezetvédelem jelentőségéről és szükségességéről... Éppúgy, ahogy korábban a 8 órás munkanapért harcoltak, úgy kell ma a tiszta vízért és levegőért harcolnunk. Egyébként is, a gazdagok még megengedhetik azt, hogy magukat egészséges környezettel övezzék, a hétvégén villáikba autózva, vagy magukat helikoptereikbe rakva megelőzzék a forgalmat. A szakszervezetistáknak különösen úgy kell kezelni a környezetvédelmet, mint a szociálpolitika egy ágát."³⁸

A magyar szakszervezeti mozgalom története során munkavédelmi, egészségvédelmi tevékenysége során számos, ma a környezetvédelemhez sorolható kérdéssel foglalkozott. A hazai környezetvédelem korai aktivitásának időszaka alatt már nem csupán a szakszervezeti sajtóban születtek a környezetvédelem jelentőségét hangsúlyozó cikkek, hanem már a legmagasabb fórumon, a magyar szakszervezetek XXII. kongresszusán (1971) is szót kapott az ügy. Itt a HVDSZ főtitkára, Fabók Zoltán hangsúlyozta: "Korunk olyan új jelenséggel áll szemben, amelynek - ha nem mérjük fel idejében a veszélyét - ugyanolyan súlyos következményei lehetnek az emberiség számára, mint egy világháború. ... Ez arra figyelmeztet bennünket, hogy bármit teszünk, a távlatokat is le kell mérnünk, mert ha ezt nem tesszük, akkor nagyon káros helyzetet teremtünk magunknak, aminek korrigálása csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehetséges."³⁹

Több ágazati szakszervezet (pl. a Vegyipari is) elnöksége megtárgyalta a témát, a SZOT 1973-as munkaprogramjába is bekerült a környezetvédelem. Az ekkor nyilvánosságra került javaslatok a szakszervezet ezirányú tevékenységét a következőkben képzelték: társadalmi bizottságok alakítása az érintett szakmáknál, területeken, üzemekben, a szakszervezeti sajtó többet foglalkozzon a kérdéssel, az újító, feltaláló, ésszerűsítő mozgalomban kapjon figyelmet, a szocialista brigádmozgalom is oldjon meg a környezet szennyezését csökkentő feladatokat, a téma épüljön be a szakszervezeti iskolák, a tömegoktatás és tájékoztatás tematikájába, a vállalati működési engedélyekbe, a kollektív szerződésekbe, más dokumentumokban is szerepeltessék.⁴⁰

Bár számos olyan vélemény is született (s vannak olyanok, akik még ma is képviselnek hasonlókat), hogy a szakszervezeteknek felesleges e kérdéssel foglalkoznia, a hetvenes évek közepén itt is megtörténik az elvek, feladatok strukturálása.⁴¹ A XXIII. szakszervezeti kongresszus (1975. december) határozata veszi fel a környezetvédelem segítését a feladatok közé, és előírja a teendők kidolgozását. Ennek nyomán a SZOT Elnöksége 1978. áprilisi ülése irányelveket fogadott el, melynek alapján az ágazati-iparági szakszervezetek 1978 során meghatározták a saját és alsóbb szakszervezetek-

re vonatkozó feladatokat is. Az irányelv azt szabta meg, hogy a szakszervezetek környezetvédelmi tevékenysége terjedjen ki: a munkahelyi és a tágabb környezeti zaj- és vibrációs ártalmak és a levegőszennyezés megelőzésére, illetve kiküszöbölésére, az ipari és mezőgazdasági hulladékok megsemmisítésének elősegítésére, a munkahelyi és települési környezet tisztaságának biztosítására.

Az irányelv a fenti feladatok megvalósításának módszereiről is állást foglalt. Eszerint a szakszervezeti vezető testületek egyrészt javaslattevő-véleményező szerepet gyakoroljanak (pl. a környezetvédelemnek a tervekbe való beépítésekor, a technológiák megválasztásakor), a munkaversenyek során ösztönözzék az ezirányú vállalásokat, újításokat, a propagandába is építsék be a témát (szakszervezeti oktatásba, tisztségviselők és munkavédelmi szakemberek képzésébe), szervezzenek társadalmi munkaakciókat a munkahelyen belül és kívül a környezet alakítására; szorgalmazzák és ellenőrizték a környezetvédelmi előírások érvényesülését (ellenőrzések, gazdasági vezetők beszámoltatása, a határozottabb hatósági fellépés ösztönzése, szennyező üzemek kitelepítésének szorgalmazása, javaslattétel központi környezetvédelmi intézkedésekre).

A magyar szakszervezetek XXIV. kongresszusa is hangsúlyozta, hogy "a szakszervezetek törekedjenek továbbra is a munka és a munkahelyi környezet kulturáltságának fejlesztésére".⁴² Röviddel később, 1982. május 7-én a Szakszervezetek Országos Tanácsa - a magyar szakszervezeti mozgalom történetében először - állásfoglalást hagyott jóvá a szakszervezetek környezetvédelmi szerepéről és feladatairól. Az ülésen a napirend előadója Sólyom Ferenc, a SZOT titkára a korábbi tevékenységet így értékelte: "Az állami politika rangjára emelt környezetvédelemben és az azt szolgáló szakszervezeti munkában vannak kezdeti eredményeink. De az is tény, hogy szemléletbeli gátak és munkamódszerbeli tapasztalatlanságok még egyaránt lassítják haladásunkat... Megítélésünk szerint sokféle erőfeszítés történt a környezet megóvásáért, de korántsem amennyi szükséges lett volna, későn ismertük fel a környezetvédelem jelentőségét, szerepét."⁴³

Az ülésen elfogadott elvi állásfoglalás kiindulópontja az a kívánságom, hogy a környezetvédelem legyen összhangban fejlődésünk általános színvonalával, a gazdasági és kulturális gyarapodás, értékteremtés mércéjével, bár ez nem rövidtávú program. Leszögezi, hogy a szakszervezetek - bár a települési környezetre is kiterjed tevékenységük - elsősorban a munkahelyi környezet védelmében lépnek fel. Az állásfoglalás szerint a szakszervezetek szerepe a környezetvédelmi munkában kettős: egyrészt közreműködnek a dolgozók - vezetők és beosztottak - környezetvédelmi felvilágosításában, nevelésében, magatartásának formálásában és a környezet megóvására, fejlesztésére történő mozgósításban, másrészt a problémák jelzésével és a megoldásuk érdekében történő fellépéssel, intézkedések kezdeményezésével és azok végrehajtásának ellenőrzésével szorgalmazzák a környezetvédelmi követelmények megvalósítását.

Ennek érdekében a szakszervezeteknek szerepet kell vállalnia a környezetvédelmi közgondolkodás fejlődésében, mind a vezetők és beosztott dolgozók, mind a szakszervezeti tisztségviselők és aktivisták környezeti ismereteinek bővítésében. A szakszervezeteknek segíteniük kell annak megértésében is, hogy a környezetvédelmi célok nem önmagukban léteznek, hanem a munkahelyteremtés, a gazdálkodás, a technológia kialakítása, az anyag- és energiatakarékosság kérdéseinek is elválaszthatatlan részei. A harmadik fő irányt az állásfoglalás abban jelöli meg, hogy a vezető, szervező, érdekképviselői tevékenységben komplexen beágyazva megfelelő helyet kapjon a környezetvédelem.

Az állásfoglalás (műfajában szokatlan módon) nagy konkrétsággal jelöli meg azokat a fő feladatokat is, amelyeket a szakszervezeti szerveknek meg kell oldani. Ezek közül a legfontosabbnak a következőket tartja: kezdeményezzék a hulladékszegény technológiák kialakítását, bevezetését, szorgalmazzák a másodlagos nyersanyagok hasznosítását, támogassák a veszélyes hulladékok káros hatásai elleni védelmet, az atomenergia békés célú, biztonságos alkalmazását, segítsék a zaj- és vibrációs ártalmak, továbbá a munkahelyi levegőszennyezők és vízszennyezők csökkentését, illetve kiküszöbölését, szorgalmazzák a műtrágyák, a növényvédőszer

szakszerű felhasználását, tárolását, a mezőgazdasági hulladékok, szennyezők hasznosítását, kiküszöbölését.

Az 1982-es SZOT állásfoglalás azt mutatja, hogy a szakszervezetek felismerték a környezetvédelem terén megváltozott helyzetet. A SZOT titkára is utalt a változást kiváltó figyelmeztető jelekre: "... az országban közel 4 millió ember él olyan területen, amely időszakonként, több-kevesebb gyakorisággal légszennyezés szempontjából jogosan kifogásolható. A tavalyi év szomorú szenzációja a váci talaj- és vízszennyezés volt ... számos településen vannak nitráttal szennyezett kutak, ismerjük a veszélyeket és féltjük a Balatont."⁴³

Az állásfoglalás határozott kiállítás a környezet védelmének ügye mellett, az egyoldalú, csupán gazdasági szempontokat hangsúlyozó álláspontokkal szemben. A korábbi (1978-as SZOT elnökségi) irányelvektől annyiban különbözik, hogy az elvi-politikai természetű kérdésekkel mélyebben és határozottabban foglalkozik, a felvállalt feladatok között szigorúbb rangsort és prioritást állít fel, s növeli a szemléletformáló, valamint az érdekképviselési és érdekvédelmi tevékenység szerepét.

Jelentőségén az sem változtat, hogy a SZOT Elnöksége 1984. szeptemberében a munkavédelem irányításának átszervezése miatt érvénytelenítette és helyette határozatot hozott a szakszervezetek környezetvédelmi feladatairól. E dokumentum alig több mint két évvel követte az előzőt, ezért sok hasonlóságot mutat avval. Miután ez feladatmeghatározó határozat, nem ismétli meg az állásfoglalás elemzését és nem ismerteti olyan részletesen a munkaformákat. Az új szöveg mégis utal néhány változásra: a szakszervezeti szervek nagyobb önállóságát hagyja meg avval, hogy nem szab meg munkaformákat, a feladatok rangsorolásában előbbre kerültek a nevelő-szervező-érdekképviselési-érdekvédelmi teendők, a környezetvédelmi szemléletformálás terén külön hangsúlyt kap a fiatalok felvilágosítása.

Az elnökségi határozat óta igéretes új munkaformákként jelentek meg a SZOT és az OKTH által közösen szervezett "vállalati

környezetvédelmi fórumok" melyek célja a környezetvédelem terén tapasztalható "szűk keresztmetszetek" feloldásának segítése; a vállalati vezetés és a dolgozók környezeti szemléletének erősítése, illetve a sajtó révén országos hatások elérése is.

A szakszervezetek munkájában az elmúlt évek során tapasztalható változások azt bizonyítják, hogy legnagyobb létszámú társadalmi szervezetünk életében országos és ágazati-ipari szinten rangos helyre került a környezetvédelem, s várható, hogy e folyamat a szervezet alsóbb szintjein is nagyobb szerepet kap.

6.5 Egyéb társadalmi szervezetek, mozgalmak környezetvédelmi tevékenysége

A hazai társadalmi szervezetek közül a legnagyobbak környezetvédelmi aktivitásának áttekintése után vegyük számba azt, hogy a többi szervezet közül melyek ismertetése fontos témánk szempontjából.

A környezetvédelemben kezdettől betöltött fontos szerepük (a tudományos-műszaki fejlesztésben, illetve a szemléletformálásban) miatt a MTESZ, a TIT és a Vöröskereszt gyakorlati munkájával feltétlenül foglalkozni kell.⁴⁴ Más társadalmi szervek esetében a környezetvédelem még csak profiljuk elenyészően töredékes - bár fontos - részét jelenti (mint pl. a szövetkezeti mozgalomban, vagy az Országos Béketanácsnál), illetve szinte egyáltalán nem szerepel tevékenységükben (mint pl. az MHSZ, az MSZBT, a nemzeti-széki szövetségek, vagy a MNOT munkájában - bár utóbbiról megjegyzésre érdemes, hogy a nők, illetve a feminista mozgalmak szerepe a nyugati környezetvédő mozgalmak életében meghatározó, s ilyen fejlődés nálunk sem elképzelhetetlen). Ez utóbbi szervezetekkel nem kívánok foglalkozni.